ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԴՐԱՄԱԿԱՆ ԳԱՆՁԵՐԸ

1

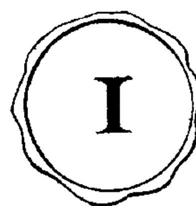

ΒΑΣΙΛΕΩΣ
ΒΑΣΙΛΕΩΝ
ΑΡΤΑΥΑΖ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ МУЗЕЙ АРМЕНИИ

Х. А. МУШЕГЯН

МОНЕТНЫЕ КЛАДЫ АРМЕНИИ

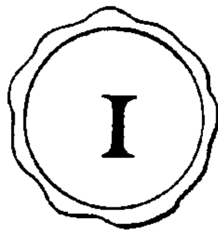

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1973

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ

Խ. Ա. ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԴՐԱՄԱԿԱՆ ԳԱՆՁԵՐԸ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1973

902 · 9(c 43)
Մ 97

Գրքում ներկայացված են Հին Հայաստանում տարածված արծաթե դրամների բնորոշ տեսակները։ Նրանց շրջանառության տվյալներով բացահայտվում են Հայաստանի միջազգային կապերի գլխավոր ուղղությունները ուշ հելլենիստական ժամանակաշրջանում։ Սելևկյան, պարթևական, հայկական, կապադովկիական, հռոմեական (հանրապետության) և այլ դրամների պատկերատիպերը ներկայացնում են դիցաբանական կերպարներ, արքայական դիմաքանդակներ, պաշտամունքային նշաններ, քաղաքական իմաստի արձանագրություններ և այլն։

Քննության առնված դրամագիտական վկայությունները աղբյուրագիտական նշանակություն ունեն արտաշեսյան Հայաստանի և նրա հետ առնչված երկրների պատմության ու մշակույթի համար։

Մ 0162 · 019 / 703 (02) · 73 39—69

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՐՑԵՐ

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Բասմաջեան — *Հայկական ընդհանուր դրամագիտութիւն եւ Հայաստանի վերաբերեալ դրամներ, աշխատասիրեց Կ. Յ. Բասմաջեան, Վենետիկ, 1936։*

ՀՊԹ —*Հայաստանի պատմության պետական թանգարան (Երևան)։*

Պտուկեան —*Զարեհ Պտուկեան, Արտաշեսեան հարստութեան դրամները, Վիեննա, 1969 (Ազգային մատենադարան, հատոր ՄԺ)։*

տ. - *տրամագիծ*

ք. — *մետաղի քաշ*

գր. — *գրամ*

մմ. — *հազարերորդական մետր*

կ. — *կնիքների առանցքային ուղղությունը դրամի երկու կողմերի համեմատությամբ։*

Зограф — А. Н. Зограф. Античные монеты. М.—Л., 1951 (Материалы и исследования по археологии СССР, № 16)

ИНВ —Инвентарный номер хранения Государственного музея истории Армении (гор. Ереван. пл. Ленина, Министерство культуры Армянской ССР).

ОНЭ — Рукописный каталог античных монет Отдела нумизматики Государственного ордена Ленина Эрмитажа (Ленинград).

Пахомов — Е. А. Пахомов, Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа. Баку, вып. I, 1926, вып. II, 1938; вып. III, 1940; вып. IV—V, 1949; вып. VI, 1954; вып. VII, 1957, вып. VIII, 1959; вып. IX, 1966.

в — вес в граммах

д — диаметр в миллиметрах

↑ — направление осей штемпелей лицевой и оборотной сторон

[ ] — в квадратные скобки заключены знаки, слова и легенды, не сохранившиеся на монетах и восстановленные при определении

Л. ст. — лицевая сторона

Об. ст. — оборотная сторона.

Babelon — E. Babelon, Description historique et chronologique des monnaies de la republique romaine, Paris, 1885—1886, vol. I—II.

BMC — British Museum. Catalogue of the Greek coins of Galatia. Cappadocia and Syria. By Warwick Wroth, London. 1899. Reprint: Bologna 1964.

BN — Catalogue des monnaies grecques de la Bibliotheque Nationale. Les rois de Syrie, d'Armenie et de Commagene par Ernest Babelon, Paris, 1890.

Gardner — A catalogue of the Greek coins in the British Museum. The Seleucid kings of Syria by Percy Gardner, M. A. Edited by Reginald Stuart Poole, London, 1878. Reprint: Bologna, 1963.

Grueber — Coins of the Roman Republic in the British Museum by H. A Grueber, F. S. A. Vol. I—III, London, 1910.

Head — Historia numorum. A manual of Greek numismatics. New and enlarged edition by Barclay V. Head, London, 1963.

Mattingly — Harold Mattingly, M. A. Coins of the Roman Empire in the British Museum, Vol. I, London, 1923.

MN — J. De Morgan, Manuel de numismatique orientale de l'antiquité et du moyen age. Publication achevé sous la direction de K. J. Basmadjian. Tome I, Paris, 1923—1936.

Morgan — Monnaies orientales, tome I. Numismatique par Jacques De Morgan, Paris, 1933.

Müller — Numismatique d'Alexandre le Grand. Par L. Müller, Basel—Stuttgart, 1957.

Petrowicz — Sammlung Petrowicz. Arsaciden — Münzen. Katalog. Verfasst von Alexander Ritter von Petrowicz, Wien, 1904.

Sellwood — An Introduction to the coinage of Parthia, by David Sellwood, London, 1971.

Schroetter — Fr. Schroetter, Wörterbuch der Münzkunde, Berlin, 1930.

Seyrig — Henri Seyrig, Tresor Monetaire de Nisibe, Paris, 1955 (Revue Numismatique p.p. 85—128).

Sydenham — The coinage of the Roman Republic, By Edward A. Sydenham, M. A., London, 1952.

Wroth — British Museum. Catalogue of the coins of Parthia by Warwick Wroth, London, 1903. Reprint: Bologna, 1964.

ԳԱՆՁԻ ՀԱՅՏՆԱԲԵՐՈՒՄԸ

1945 թվականի գարնանը, Հայկական ՍՍՀ Սիսիանի շրջանի Սառնակունք գյուղում հայտնաբերվել էր հելլենիստական արծաթե դրամների մի մեծ գանձ։ Այն բացվել էր գյուղից մոտ մեկ կիլոմետր հեռավորության վրա, դեպի հյուսիս-արևելք, երկու լայնանիստ բլուրների միջև՝ գարնան հեղեղատներից ակոսված սևահողի մակերեսային շերտում։ Այսօր այդ շրջապատում չի նկատվում անցյալի բնակության և ոչ մի հետք։ Տարաբախտաբար ո՛չ գանձի դրամները և ո՛չ էլ կավամանը, որի մեջ նախապես եղել է գանձը, ամբողջությամբ չեն պահպանվել։ Դրամները առաջինը տեսել են Գեղեցիկ և Լուսիկ Մանուկյան քույրերը։

Նրանց մայրը՝ Հայկանուշ Թադևոսի Դանիելյանը որոշում է իր դուստրերի համար գոտիներ պատրաստել տալ։ Զանգեզուրում հայտնի էր Գորիսում բնակվող արծաթագործ Գրիգոր Բարխուդարյանը։ 1945 թ. ամռանը Գրիգոր Բարխուդարյանը գալիս է Սիսիանի Բազարչայ գյուղը՝ տեղացիներից ոսկերչական աշխատանքի պատվերներ ընդունելու։ Եվ ահա վարպետին ներկայանում է Մանուկյան քույրերի մայրը և հանձնում մեկուկես կիլոգրամ արծաթյա դրամ՝ երկու գոտի պատրաստելու համար։

1946 թ. հուլիսին Հայաստանի պատմական հուշարձանների պահպանության կոմիտեն, Սյունիքի ճարտարապետական կոթողների չափագրության համար Սիսիանի ու Գորիսի շրջանները է գործուղում ճարտարապետներ Գեղամ Սարգսյանին և Բաղդասար Արզումանյանին։ Գեղամ Սարգսյանը, երբ Սիսիանում տեղացիներից լսում է Սառնակունքում բացված գանձի մասին, անմիջապես մեկնում է Սառնակունք և գյուղսովետի օգնությամբ բնակիչներից հավաքում 37 լավ պահպանված արծաթյա դրամը ու հանձնում Հայաստանի պատմության պետական թանգարանի դրամագիտության բաժնին։ Այդ դրամները Գեղամ Սարգսյանին էին հանձնել սառնակունքցիներ Մամիկոն Սահակյանը, Հարություն Եղիազարյանը, Արշակ Օհանջանյանը և ուրիշներ[1]։

Այնուհետև Հայաստանի պատմության պետական թանգարանը 1946 թ. սեպտեմբերին Սառնակունք է գործուղում իր աշխատակից Արմենակ Միրզոյանին՝ մնացած դրամները գյուղի բնակիչներից հավաքելու և դրամագյուտի մանրամասնություններին ծանոթանալու համար։ Ա. Միրզոյանին

---

[1] Գեղամ Սարգսյանը դրամները թանգարանին է հանձնել 1946 թ. օգոստոսի 30-ին։ Այդ 37 դրամները գրանցված են թանգարանի գույքամատյանում 15077—15113 համարներով։

հաջողվում է Սառնակունքից բերել ևս 75 արծաթյա հելլենիստական դրամ[1]։ Այդ օրերին Հայաստանի թանգարանին դրամներ են հանձնում սառնակունքցիներ Վարթեւ և Մարիամ Մակարյանները, Գալբահուր և Մարիամ Գաբրիելյանները[2]։ Ուշադրությունն ուղղվում է գանձը գտնող Մանուկյան քույրերին, սակայն վերջիններս դրամների փոխարեն արծաթագործից արդեն ստացել էին իրենց արծաթյա գոտիները և այդ իրեղեն ապացույցները հաստատում են Գրիգոր Բարխուդարյանի այն հայտարարությունը, որ դրամները «ձուլել է»։

Անցնում է ևս երկու տարի։ 1948 թ. մարտի 25-ին, Հայաստանի պատմության պետական թանգարան է ներկայանում արծաթագործ Գրիգոր Բարխուդարյանը և հանձնում արծաթյա վեց դրամ, որոնցից մեկը՝ հայոց թագավոր Արտավազդ II-ի պատկերով, իսկ մյուսները՝ հռոմեական հանրապետության դենարներ[3]։ Նկատի ունենալով գտնված գանձի կարևոր նշանակությունը, թանգարանի տնօրինությունը 1948 թ. հուլիսի վերջերին Սիսիան է գործուղում երեք հոգուց բաղկացած մի արշավախումբ, որի կազմում եղել են դրամագիտության բաժնի վարիչ Ս. Շահնազարյանը, պատմաբան Ա. Միրզոյանը և ճարտարապետ Լ. Սադոյանը։ Սառնակունքում այդ խումբը հետախուզում է գանձի թաղված վայրը և գտնում կոտրված կավամանի մի քանի բեկորներ։

1948 թ. օգոստոսի 5-ին արշավախումբը վերադառնում է Երևան, իր հետ բերելով ևս 60 լավ պահպանված արծաթյա դրամ[4]։ Այսպիսով, մինչև 1948 թ. վերջը, դրամագյուտից երեք տարի անց, Հայաստանի պատմության թանգարանում հավաքվում է 178 արծաթյա դրամ, որոնք ըստ ծագման բաժանվում են հետևյալ տեսակների.

Հռոմեական	103	դրամ
Սելևկյան	30	»
Փյունիկյան	26	»
Պարթևական	8	»
Պերգամյան	4	»
Հայկական	3	»
Կապադովկիական	3	»
Պոնտական	1	»

Ընդամենը 178 դրամ

Սակայն վերահիշյալ հավաքածուն ներկայացնում էր այդ գանձի միայն մի մասը։ Տարաբախտաբար կոտրված կավամանի մի քանի բեկորնե-

---

1 Ա. Միրզոյանի միջոցով Սառնակունքից բերված դրամները Հայաստանի պատմության պետական թանգարանում գրանցվել են 1946 թ. սեպտեմբերի 20-ին, գույքամատյանի 15119—15193 համարների տակ։

2 Սառնակունքի հիշյալ բնակչուհիներին Հայաստանի պատմության պետական թանգարանի կողմից տրվել են նվերներ։

3 Գ. Բարխուդարյանի՝ Հայաստանի պետական թանգարանին հանձնած դրամները գույքամատյանում գրանցված են № № 16022—16027, տե՛ս դրամագիտության բաժնի արծաթ դրամների մատյանի 8869, 8906, 9077, 9079, 9117 համարները։

4 Արշավախմբի բերած հիշյալ դրամները գրանցված են թանգարանի դրամագիտության բաժնի գույքամատյանում № № 16089—16148 (տե՛ս նաև արծաթ դրամների մատյանի № № 8870—8888, 8907, 8935, 8936, 9080—9115, 9118, 17169 գրանցումները)։

րը, որոնք գտնվել էին 1948 թվականին, հնարավորություն չէին ընձեռել վերականգնելու նրա նախկին տեսքը։ Այնուհետև թանգարանը երկար ժամանակ այլևս ոչ մի դրամ չի ստանում Սառնակունքի գանձից, թեև առանձին հնասերներ շարունակում են հետաքրքրվել դրամագյուտի ճակատագրով։ Գանձից ծագած դրամների այն նմուշները, որոնք պահվում են թանգարանում, իրենց բազմատեսակությամբ լուրջ հետաքրքրություն էին առաջ բերել պատմաբանների, հնագետների ու դրամագետների շրջանում։ Այդ առիթով 1950 թ. հրատարակվում է Ա. Շահնազարյանի «Սիսիանի շրջանի Սառնակունք գյուղի մոտ հայտնաբերված գանձը» հոդվածը[1]։

Հեղինակը մանրամասն շարադրել է գանձի հայտնաբերման պատմությունը, տվել 152 դրամների նկարագիրը, որի գործում նրան օգնել էր Ե. Ա. Պախոմովը։ 1954 թ. լույս է տեսնում դրամագետ Ե. Ա. Պախոմովի ուսումնասիրությունը, նվիրված նույն գանձի արդեն 178 դրամներին, այսինքն՝ այն բոլոր տեսակներին, որոնք հայտնի էին Ա. Շահնազարյանի հայերեն աշխատությունից և հավելյալ 26 դրամների մասին նոր տեղեկություններ, որոնք Ա. Շահնազարյանը հիշատակել էր իր աշխատության ներածականում, բայց չէր տվել նրանց նկարագրությունը։

Ե. Ա. Պախոմովը քննելով դրամները, այն կարծիքին էր, որ գանձը պետք է բաղկացած լիներ ավելի քան 300 դրամից[2]։

Սառնակունքի դրամագյուտից 18 տարի անց բացվում է գաղտնիքը այն դրամների մասին, որոնք համարվում էին ձուլված, այսինքն՝ անվերադարձ կորած։ Այդ իրողությունը բացահայտվեց Գրիգոր Բարխուդարյանի մահից երկու տարի անց, 1963 թ. նոյեմբերի 19-ին։ Նա գիտակցելով նրանց հնագիտական արժեքը, դրամները ձուլել էր ուրիշ արծաթից, ճիշտ նույն քաշով՝ մոտ մեկուկես կիլոգրամ։ Իրականում գորիսեցի արծաթագործը դարձել էր այդ գանձի նշանակալից մասի երկրորդ տերը։ Նրա մահից հետո, կրտսեր որդին՝ Սերյոժա Բարխուդարյանը, մեր համաձայնությամբ ներկայանում է թանգարանի դրամագիտության բաժին և հայտնում, որ հանգուցյալ հոր արհեստանոցում պահվում է 1945 թ. գտնված դրամների մի խումբ։ Այդ դրամները, թվով 176 հատ, Գորիսի Քաղաքային սովետի արձանագրությամբ հանձնվեցին Հայաստանի պատմության պետական թանգարանին։ Ըստ տեսակների դրանք ստորաբաժանվում են հետևյալ խմբերի.

Հռոմեական	115 դրամ
Սելևկյան	24 »
Պարթևական	14 »
Փյունիկյան	10 »
Կապադովկիական	5 »
Հայկական	4 »
Պերգամյան	2 »
Մակեդոնական	2 »

Ընդամենը 176 դրամ

[1] Հայաստանի պատմության պետական թանգարանի «Աշխատություններ», հատ. II, էջ 7—35, Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն։

[2] *Пахомов*, VI, стр. 11.

Համադրելով Սառնակունքի դրամագյուտից թանգարանում հավաքված դրամների ընդհանուր քանակը, կստանանք հետևյալ տվյալները.

Դրամներ	Ձեռք բերված	
	1946—1948 թթ.	1963 թ.
Հռոմեական	103 դրամ	115 դրամ
Սելևկյան	30 »	21 »
Փյունիկյան	26 »	10 »
Պարթևական	8 »	14 »
Պերգամյան	4 »	2 »
Հայկական	3 »	7 »
Կապադովկիական	3 »	5 »
Մակեդոնական	— »	2 »
Պոնտական	1 »	—

Ինչպես տեսնում ենք, իրենց հիմնական տեսակներով դրամները քանակապես ըստ խմբերի ստորաբաժանվում են համարյա նույն չափերով: Դրանցից բացի, 1964 թ. հոկտեմբերին, թանգարանը հայագետ Մորուս Հասրաթյանից ստացավ Սառնակունքի գանձից ծագած ևս 17 արծաթյա դրամ, որոնց մի մասը (11 հատ) տեղի բնակիչներից դեռևս 1948 թվականին ստացել էր պրոֆեսոր Աշոտ Աբրահամյանը: Մնացած 6 դրամները Մորուս Հասրաթյանը ձեռք էր բերել Սառնակունքում: Շատ չանցած, երբ հաղորդվել էին նոր տեղեկություններ գտնված գանձի կարևորության մասին[1], Գ. Բարխուդարյանի ավագ որդին՝ Ռուբեն Բարխուդարյանը[2] թանգարանին նվիրեց երկու արծաթյա հռոմեական դրամ: Այնուհետև 1966 թ. օգոստոսին Սառնակունքի գանձից սելևկյան մի արծաթ դրամ թանգարանին նվիրեց ուսանող Վ. Մահլամյանը, որը 1961 թվականին ստացել էր անդամի մի կնոջից:

Ուրիշ դրամներ Սառնակունքի գանձից թանգարանին դեռևս չեն հանձնվել: Սակայն կասկածից վեր է, որ ինչպես Զանգեզուրում, այնպես էլ նրա սահմաններից դուրս մինչև հիմա էլ ձեռքից-ձեռք անցած այդ գանձի դրամներից որոշ օրինակներ պահվում են առանձին մարդկանց մոտ, և, ցավոք, այդ նմուշների տվյալները, որ կարևոր նշանակություն ունեն ուսումնասիրության համար, մնում են անհայտ: Կարող է հարց առաջանալ, թե Հայաստանի թանգարանից բացի ուրիշ թանգարաններ չեն անցել արդյոք որոշ դրամներ: Հարկ է նշել, որ վերջերս մենք ստուգել ենք Բաքվի, Թբիլիսիի թանգարանները, ինչպես նաև Մոսկվայում և Լենինգրադում գործող գլխավոր թանգարանների դրամագիտական ֆոնդերը, սակայն դրամներ Սառնակունքի գանձից վերջին քսան տարիներին չեն արձանագրված:

Ի վերջո, ամփոփելով դրամների այն հավաքածուն, որ 1945—1947 թվականների ընթացքում ձեռք է բերվել Սառնակունքի գանձից և պահվում է Հայաստանի պատմության թանգարանում, բաժանվում է հետևյալ տեսակների.

---

[1] *«Սովետական Հայաստան», Երևան, 1963 թ. դեկտեմբերի 4-ին. № 282.* „Коммунист", Ереван, 4 декабря 1963 г., № 283: „Вечерний Ленинград", 25 декабря 1963 г. *«Լրաբեր» երկօրյա թերթ, ԻԶ տարի, թիվ 50, Նյու-Յորք, 17 դեկտեմբերի 1963 թ.: «Զարթոնք», Բեյրութ, ԻԷ տարի, թիվ 90 (7824), ուրբաթ, 14 հունվարի 1964 թ.:*

[2] *Ռուբեն Բարխուդարյանի՝ թանգարանին նվիրած դրամները ստացվել են 1965 թ. հուլիսի 8-ին:*

Արծաթ դրամներ	Քանակը
1. Հռոմեական	225 դրամ
2. Սելևկյան	58 »
3. Փյունիկյան	39 »
4. Պարթևական	22 »
5. Հայկական	10 »
6. Կապադովկիական	8 »
7. Փոքրասիական քաղաքների (Պերգամոն, Էփեսոս)	8 »
8. Մակեդոնական	2 »
9. Պոնտական	1 »
Ընդամենը	373 դրամ

ԴՐԱՄՆԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

Մինչև օրս Հայաստանում գտնված հին դրամական գանձերի մեջ Սառնակունքի գանձը բացառիկ երևույթ է։ Իր մեջ ամփոփված դրամական միավորների ծագմամբ այն ներկայացնում է ուշ հելլենիստական դարաշրջանը և պատմական տվյալներ հաղորդում ոչ միայն Հայաստանի, այլև նրա հետ առնչված երկրների դրամների վերաբերյալ։ Նմանօրինակ պարունակության գանձ հայկական դրամագիտությանը հայտնի է դառնում առաջին անգամ։ Սառնակունքի գանձից այստեղ քննվող դրամները դասակարգվում են երկու հիմնական խմբի.

ա) Հելլենիստական միապետությունների դրամներ

բ) Հռոմեական հանրապետության դրամներ

Հելլենիստական միապետությունների դրամներն ստորաբաժանվում են.

Ալեքսանդր	*Մակեդոնացի (336—323)*	2	դրամ
Սելևկյաններ	*Ալեքսանդր* I *(150—145)*	1	»
»	*Դեմետրոս* II *(146—138)*	9	»
»	*Անտիոքոս* VII *(138—129)*	17	»
»	*Փիլիպոս* I *(92—83)*	31	»
Արշակունիներ	*Միհրդատ* I *(171—138)*	1	»
»	*Միհրդատ* II *(123—88)*	1	»
»	*Գոտարզ* I *(90—80)*	2	»
»	*Սանատրուկ* I *(77—70)*	1	»
»	*Միհրդատ* III *(57—54)*	3	»
»	*Օրոդես* II *(57—38)*	14	»
Արտաշեսյաններ	*Տիգրան* II *(95—55)*	8	»
»	*Արտավազդ* II *(56—34)*	2	»
Կապադովկիա	*Արիարաթ* IV *(220—163)*	1	»
»	*Արիարաթ* V *(163—130)*	1	»
»	*Արիոբարզան* I *(95—62)*	6	»
Պոնտոս	*Միհրդատ* VI *(120—63)*	1	»

Հիշյալ շարքին միանում են նաև քաղաքային դրամներ.

քաղաք	Տյուրոս,	մ. թ. ա. 1 դար	37 դրամ
»	Սիդոն	» »	1 »
»	Արադոս	» »	1 »
»	Պերգամոն	» »	6 »
»	Էփեսոս	» »	2 »

Ընդամենը՝ 148 դրամ

Տյուրոս քաղաքի ամենավաղ դրամը վերաբերում է մ. թ. ա. 93 թվականին, իսկ ամենաուշը՝ մ. թ. ա. 37 թվականին, ըստ որում տարեթվերի նշումներով դրանք ստորաբաժանվում են քանակային հետևյալ հարաբերությամբ.

Տյուրոս քաղաքի	33	տարեթվով = մ.թ.ա.	93	թիվ	1 տետրադրախմա
»	37	»	89	»	1 »
»	58	»	68	»	1 »
»	50	»	76	»	1 »
»	70	»	56	»	1 »
»	71	»	55	»	1 »
»	75	»	51	»	1 »
»	78	»	48	»	2 »
»	80	»	46	»	2 »
»	81	»	45	»	5 »
»	82	»	44	»	1 »
»	83	»	43	»	1 »
»	84	»	42	»	6 »
»	86	»	40	»	1 »
»	87	»	39	»	5 »
»	88	»	38	»	3 »
»	89	»	37	»	4 »

Ընդամենը՝ 37 տետրադրախմա

Ինչպես տեսնում ենք, հելլենիստական 148 արծաթյա դրամներից ամենահինը թողարկվել է Ալեքսանդր Մակեդոնացու (336—323) իշխանության տարիներին, իսկ ամենաուշը՝ Հայոց Արտավազդ II թագավորի (56—34) օրոք։

Ակնառու է, որ հելլենիստական դրամների զգալի մասը կազմում են Սելևկյան թագավորության, ինչպես նաև փյունիկյան քաղաքների և պարթևական հարստության դրամները։ Մնացած միապետությունները ներկայացված են մեկից տասը միավորների չափով։ Ելնելով դրամների ծագման ժամանակագրական տվյալներից, նրանց բաշխումը ըստ հարյուրամյակների ցույց է տալիս հետևյալ հարաբերությունը.

Մ.թ.ա.	IV	դարին վերաբերում են	2 դրամ
»	II	»	29 »
»	I	»	117 »

Հետևապես այդ դրամների մոտ 80 տոկոսը շրջանառության մեջ մտել է մ. թ. ա. I դարում։

Եթե այնուհետև առանձնացնենք մ. թ. ա. I դարի բացարձակ տարեթիվ-ով դրամները և խմբավորենք նրանց ըստ տասնամյակների, ապա կստացվի.

Մ.	*թ.*	*ա. I դարի*	*90-ական*	*թվականներին*	*վերաբերում*	*են*	*2*	*դրամ*
»	»	»	*80*	»	»	»	*3*	»
»	»	»	*70*	»	»	»	*9*	»
»	»	»	*60*	»	»	»	*2*	»
»	»	»	*50*	»	»	»	*5*	»
»	»	»	*40*	»	»	»	*18*	»
»	»	»	*30*	»	»	»	*13*	»

Նշանակում է այս գանձի հելլենիստական միապետությունների դրամական միավորների շարքում քանակապես գերակշռում են մ. թ. ա. I դարի դրամները, իսկ վերջիններիս մեջ առավելապես այն օրինակները, որոնք թողարկվել են 40—30-ական թվականներին։

Չնայած գանձի մեջ հավաքված ամենահին և ամենանոր դրամների միջև եղած ժամանակամիջոցը շուրջ 300 տարի է, բայց միջազգային ապրանքափոխանակության ասպարեզում նրանք գործել են միաժամանակ։ Ալեքսանդր Մակեդոնացու (336—323) դրախման ու տետրադրախման, ինչպես նաև սելևկյան Ալեքսանդր I Բալասի (150—145) տետրադրախման, թեև եզակի օրինակներով, սակայն շրջանառության մեջ են եղել հռոմեական հանրապետության, պարթևական և հայկական թագավորությունների մ. թ. ա. I դարի 30-ական թվականների արծաթյա դրամների հետ միաժամանակ։ Այդ տարբեր ժամանակների և տարբեր երկրների արծաթյա դրամների համատեղ ընդունելությունը պայմանավորված էր կշռային այն սիստեմով, որ բնորոշ է եղել հելլենիստական երկրների դրամական տնտեսության համար՝ IV—I դարերում։ Դատելով գանձում եղած ժամանակով ամենանոր դրամից, կարելի է ենթադրել, որ ողջ գանձը, իր ժամանակի համար խոշոր մի դրամագլուխ, թաղվել է հավանաբար մ. թ. ա. I դարի քսանական թվականների սկզբին։

Խմբավորելով գանձի դրամներն ըստ նրանց ծագման վայրերի, այսինքն՝ այն երկրների ու քաղաքների, որոնցից դրանք դուրս են եկել և մտել միջազգային շրջանառության մեջ, հնարավորություն է ընձեռվում դատելու Հայաստանի առևտրական կապերի այն հիմնական ուղղությունների մասին, որոնք եղել են մ. թ. ա. I դարի վերջերին, այսինքն՝ գանձի առավել նշանակալից կուտակման ժամանակ։

Հայտնի է, որ հելլենիստական դրամների վրա քաղաքների կամ նրանցում գործող փողերանոցների անունները նշվում էին հաճախ առանձին մենագրերով, *որոնք մտնում էին ընդհանուր պատկերատիպի մեջ իբրև լրացուցիչ տարրեր։ Չնայած շատ մենագրեր մինչև օրս լրիվ բացահայտված չեն, սակայն նրանց տեսակների ընդհանուր հաշվառքը կարևոր է իմանալու, թե ինչպիսի նշաններով դրամներ են տեղ գտել գանձում և այդպիսիներից որոնք են, որ քանակապես առավել շատ են ներկայացված։*

Ալեքսանդր Մակեդոնացու դրամների վրա, որոնք հելլենիստական պետությունների դրամական միավորների խմբում ամենահին վկայություններն են, տարաբախտաբար մենագրեր չեն պահպանվել։

Սելևկյան դրամների վրա հիշատակված են մենագրերի ավելի քան 20 տարբեր ձևեր, որոնցից մի քանիսը հայտնի են իբրև Անտիոք ☆ (տես՝ մե-

նագիր № 20) և Տյուրոս ⚹ *(մենագիր № 2) քաղաքների անվան կրճատ գրություններ*[1]*։ Ուշագրավ է, որ սելևկյան Ալեքսանդր I Բալայի* △ OM AI *մենագրով տետրադրախման Հայաստանում հանդես է գալիս առաջին անգամ և ընդհանրապես հազվագյուտ օրինակներից է, եթե նկատի ունենանք, որ ո՛չ Բրիտանական թանգարանի և ո՛չ էլ Փարիզի ազգային մատենադարանի հարուստ ժողովածուների հրապարակված նմուշների մեջ այդ միապետի հիշյալ մենագրով տետրադրախմա չկա։ Սելևկյան Դեմետրոս II Նիկատորի բոլոր դրամներն էլ (9 տետրադրախմա) կտրվել են փյունիկյան Տյուրոս քաղաքում։ Վաճառաշահ այդ նույն քաղաքում են դրվագված նաև սելևկյան Անտիոքոս VII Էվերգետոսի 17 տետրադրախմաներից երեքը (տե՛ս դրամներ № № 12—14)։*

Անտիոքոս VII Էվերգետոսի մի քանի տետրադրախմաներ թողարկված են ♀ ATA *մենագրերով (տե՛ս դրամներ № № 15—22) և կամ միայն* ♀ A *մենագրով, որոնք ընդհանրապես առավել բնորոշ են այդ միապետի դրամների համար։ Ուշագրավ է, որ գանձում առկա են Անտիոքոս VII Էվերգետոսի պատկերով նաև այնպիսի տետրադրախմաներ, որոնց մենագրերը բոլորովին նոր են.*

♀ AM	*տե՛ս դրամ №*	*23*
♀ Λ ΤΙ ΙΛ	»	*24*
♀ Λ Τ	»	*28*

Հիրավի, ո՛չ այժմյան Հայաստանում և ո՛չ էլ նրան մերձավոր անդրկովկասյան երկրներում նման համադրությամբ մենագրեր՝ սելևկյան Անտիոքոս VII Էվերգետոսի տետրադրախմաների վրա, մինչև օրս չեն հայտնաբերվել։ Իսկ եթե նկատի ունենանք սելևկյան դրամների՝ եվրոպական թանգարանների հրատարակած ժողովածուները, ապա կարող ենք ասել, որ իրոք այդ նշանագրերը նորություններ են։

Ուշագրավ են նաև սելևկյան Փիլիպոս I Ֆիլադելփոսի դրամների վրա նըշված մենագրերը։ Ընդհանուր առմամբ դրանք արտահայտված են հետևյալ ձևերով.

ΑΝ	⚹		*տե՛ս դրամ №№*	*56—58*
✡	Ѧ	△	»	*54*
Φ	Ѧ	AT	»	*48*
Φ	Ѧ	AΓ	»	*46, 47*
Φ	Ѧ	T	»	*44, 45*
I	Ѧ	Π	»	*41*
I	Ѧ	☉	»	*39, 40*
N	Ѧ		»	*42, 43*
Λ	Ѧ		»	*55*
☉	Ѧ		»	*53*
	Ѧ		»	*29, 30*
	Ѧ	Π	»	*33, 35*
	Ѧ	Τ	»	*32, 50*
	Ѧ	Λ	»	*51*
	Ѧ	Ξ	»	*49*

[1] *Gardner*, p. XXIX—XXXIII; BN, p. CLXXVI—CLXXXII.

Իրան, Արշակունի Միհրդատ I, 171—137 թթ.։

Արծաթե դրամ, մեծացված 3×

Սելևկյան, Ալեքսանդր I Բալաս, մ. թ. ա. 146 թ.։
Տետրադրախմա, մեծացված 3×

Սելևկյան Դեմետրոս II Նիկատոր, մ. թ. ա. 128 թ.։
Տետրադրախմա. մեծացված 3×

Սելևկյան Անտիոքոս VII Էվերգետոս, մ. թ. ա. 138—129 թթ.։
Տետրադրախմա, մեծացված 3×

Սելևկյան Փիլիպպոս I Փիլադելփոս, մ. թ. ա. 92—83 թթ.։
Տետրադրախմա, մեծացված 3×

Տյուրոս քաղաքի դրամը, մ. թ. ա. 68 թ.։
Տետրադրախմա, մեծացված 3×

Արադոս քաղաքի դրամը, մ. թ. ա. I դար։
Տետրադրախմա, մեծացված 3×

Սիդոն քաղաքի դրամը, մ. թ. ա. 39 թ.։
Տետրադրախմա, մեծացված 3×

Վերոհիշյալներից Հայաստանի և նրան հարևան անդրկովկասյան երկրների համար նորություն են այն տետրադրախմաները, որոնք թողարկված են հետևյալ մենագրերով.

ΔΤΛ		!	տե՛ս դրամներ №№	56—58
Φ	Λ	ΑΤ	»	48
Φ	Λ	Τ	»	44, 45
Φ	Λ	ΑΓ	»	46, 47
Ι	Λ	Π	»	41
⊙	Λ		»	53
	Λ	Τ	»	32, 50
	Λ	Λ	»	51

Հայկական ՍՍՀ տերիտորիայում առաջին անգամ հաստատագրված այս կարգի սելևկյան տետրադրախմաներից զուրկ են շատ հարուստ դրամագիտական հավաքածուներ, եթե նկատի ունենանք Բրիտանական թանգարանի, Փարիզի ազգային մատենադարանի հրապարակված ցուցակները, ինչպես նաև պետական էրմիտաժի (Լենինգրադ), Մոսկվայի, Օդեսայի, Բաքվի և Թբիլիսիի թանգարանների անտիկ դրամների ժողովածուները։ Սելևկյան Փիլիպոս I Ֆիլադելփոսի (92—83) հիշյալ տետրադրախմաները թողարկվել են մինչև հայոց զորքերի կողմից Սիրիայի գրավումը՝ Տիգրան Մեծի օրոք և, ամենայն հավանականությամբ, պետք է, որ կտրված լինեն Անտիոքի և Տյուրոսի փողերանոցներում։ Միջերկրականի փյունիկյան ափին առևտրական նշանավոր Տյուրոս քաղաքը լինելով սելևկյան դրամների թողարկման գործոն կենտրոններից մեկը, այս գանձի մ. թ. ա. 90—35 թվականների իր տետրադրախմաներով ներկայացնում է մենագրերի բազմատեսակ ձևեր.

ΒΝ	Ϙ	տե՛ս դրամներ №№	74, 76
ΤΒ	»	»	64, 77
ΔΙ	»	»	69, 71
Ϙ	»	»	62, 73
Ξ	»	»	88, 89
ΖΝ	»	»	93, 96
ΑΓ	»	»	83, 85
ΒΝ	»	»	70, 72

Բացի սրանցից, մեկական օրինակներով տյուրոսյան տետրադրախմաների վրա նշված են △—F (դրամ № 61) և ΗΓ Λ (դրամ № 60) փակագրերն ու մենագրերը։ Ի տարբերություն տետրադրախմաներով այսքան առատորեն ներկայացված Տյուրոսից, փյունիկյան մնացած քաղաքները, մասնավորապես Սիդոնը և Արադոսը, գանձում ներկայացված են եզակի նմուշներով։

Սիդոնի տետրադրախման թողարկված է քաղաքի տեղական տարեթվի հիշատակությամբ (LB—O) և երկու փակագրերով ΑΙ ΗΙ (տե՛ս դրամ № 97), մինչդեռ Արադոսից դուրս եկած տետրադրախման անտարեթիվ է և ունի փյունիկյան գրեր (մանրամասնությունները տե՛ս դրամ № 98)։

Գանձի պարթևական դրամները հատվել են արշակունյաց Իրանի տարբեր քաղաքներում, սակայն նրանց մենագրերը արտահայտված են միայն Միհրդատ I (171—138), Միհրդատ III (57—54) և Օրոդես II (57—38) թագավորների իշխանության տարիներին թողարկված անտարեթիվ դրախմաների վրա։

Նկատի առնելով պարթևական դրամները, կարելի է տեսնել նրանց՝ հունատառ սկզբունքով կազմված հետևյալ մենագրերը.

[monogram]		տե՛ս դրամ №	110
B	[monogram]	»	105
[monogram]	[monogram]	»	120
[monogram]	[monogram]	»	115
[monogram]	[monogram]	»	118
[monogram]		»	112
[monogram]		»	107
[monogram]		»	114
Λ		»	117
K		»	109
Π		»	106
[monogram]		»	104
C		»	99

Պարթևական այս մենագրերի մեծագույն մասը լայնորեն հայտնի է գրականության մեջ և տեղագրական առումով բնորոշ է Հայաստանի և նրան հարևան երկրների համար։

Հազվագյուտ վկայություն կարելի է համարել միայն վաղ պարթևական շրջանի դրախման (№ 99), որի վրա նշված է C մենագիրը։ Իր ծագման ժամանակով այն վերաբերում է մ. թ. ա. II դարին։ Հայաստանում նմանօրինակ դրախմայի հայտնագործումն արձանագրվում է առաջին անգամ։

Դատելով դրամագյուտերի տվյալներից, կարելի է նշել, որ ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ նրան հարևան երկրներում վաղ պարթևական դրամներն ընդհանրապես հազվագյուտ են։ Այդ հետևությունը հաստատվում է այն իրողությամբ, որ վաղ պարթևական դրամների հիմնական տեսակները հարուստ ժողովածուներում անգամ ներկայացված են հատ ու կենտ նմուշներով։ Վերոհիշյալ պարթևական դրամների մի մասը, հատկապես այն դրախմաները, որոնց վրա հիշատակված են [monogram], [monogram], K մենագրերը, դրվագվել են Տիգրիսի Սելևկիա և Տիզբոն քաղաքներում, ինչպես նաև Միհրդատակերտի [monogram] և այլ փողերանոցներում[1]։

Մնացած ([monogram], [monogram], C, Π, B) մենագրերով պարթևական դրախմաների ծագման վայրերը մեզ համար դեռևս անհայտ են։

Ինչ վերաբերում է դրամների կապադովկիական խմբին, ապա դրանցից մասնավորապես Արիարաթ IV Եվսեբես (220—163) և Արիարաթ V Փիլոպատոր (163—130) թագավորների դրախմաները Հայկական ՍՍՀ տերիտորիա-

---

[1] *Wroth*, p. LXXVIII—LXXXVII.

յում հազվադեպ են։ Առավել հաճախ հանդիպում են Արիոբարզան I Ֆիլոռոմայոսի (95—62) դրամները, որոնք շրջանառության մեջ մտել են այն տարիներին, երբ Հայաստանում առատորեն թողարկվում էին Տիգրան Մեծի դրամները։ Սակայն այս գանձից հայտնի Արիոբարզան I-ի դրախմաները Հայաստանի համար նորություն են, մանավանդ իրենց վրա ունեցած մենագրերով.

[monogram]	M	*տե՛ս դրամ №*	*134*
[monogram]		»	*135*
[monogram]		»	*136*
[monogram]		»	*137*

Եթե նկատի ունենանք անգամ Բրիտանական թանգարանի հրատարակությունները, նվիրված Կապադովկիայի դրամներին, ապա նույնպես կարող ենք նշել, որ Արիոբարզան I-ի իշխանության տարիներին թողարկված հիշյալ մենագրերով դրախմաները իրոք անտիկ դրամների հազվագյուտ նմուշներից են։ Մինչդեռ [monogram] *մենագրով այդ նույն միապետի դրախմաները (№ № 138, 139) նորություն չեն Հայաստանում և ավելորդ անգամ վկայում են իրենց համեմատաբար շատ տարածված լինելու մասին։ Ընդհանուր առմամբ, Կապադովկիայի այս դրամները դրվագվել են նրա մայրաքաղաք Մաժակում (Մազաք)։*

Ինչ վերաբերում է գանձի հայկական դրամներին՝ թողարկված Արտաշեսյան արքաներ Տիգրան Մեծի (95—56) և նրա որդու՝ Արտավազդ II-ի (56—34) իշխանության տարիներին, ապա նրանց մենագրերի բազմատեսակությունը դրոշմված է միայն Տիգրան Մեծի տետրադրախմաների և դրախմաների վրա։ Դրանք դրվագվել են ինչպես Սիրիայում, մանավանդ վերջինիս մայրաքաղաք Անտիոքում, այնպես էլ բուն Հայաստանում։

Անտիոքի փողերանոցից են դուրս եկել Տիգրան Մեծի երկու տետրադրախմաներն իրենց հունատառ դրության տարբեր՝ ⳁ *և* [monogram] *մենագրերով (տե՛ս դրամներ № № 121, 122)։ Հայաստանում դրվագված տիգրանյան դրամների վրա նշված են.*

EΛ	Λ	ΞC	*տե՛ս դրամ №*	*123*
ϛΛ	H	ΞC	»	*126*
ZΛ	Λ	ΞK	»	*128*

Ինչպես նաև միայն ZΛ *և* ΞC *մենագրերով (դրամ № 127)։*

Տիգրան Մեծի մնացած երկու դրամների վրա, ցավոք, մենագրերը չեն պահպանվել (տե՛ս դրամներ № № 124, 125)։ Հայաստանում Տիգրան Մեծի օրոք դրամները թողարկվում էին գլխավորապես Արտաշատում և Տիգրանակերտում[1]*։ Արտաշատի փողերանոցից են դուրս եկել նաև գանձում եղած Արտավազդ II-ի դրախմաները՝ իրենց միատեսակ մենագրերով*[2]*։*

Հայաստանի համար դրամագիտական կարևոր վկայություն է պոնտական տետրադրախման (№ 131)։ Ի տարբերություն տիգրանյան դրախմաների

---

[1] *Head*, 772; *Seyrig*, 114, 121.

[2] **Խ. Մուշեղյան,** *Արտավազդ II-ի չորեքդրամյանը, էջ 322 (Հայկական ՍՍՀ ԳԱ-ի Պատմաբանասիրական հանդես, 2, Երևան, 1964)։*

ու տետրադրախմաների, ինչպես նաև նրանց ժամանակակից պարթևական ու հռոմեական դրամների, պոնտական դրամները, մասնավորապես Միհրդատ VI Եվպատորի տետրադրախմաները, Հայաստանում հազվադեպ են։ Այս օրինակը, որի հայտնաբերումը արձանագրվում է առաջին անգամ, ուշագրավ է ինչպես իր տարեթվի՝ C K Σ (226 բոսֆորյան տոմարի = մ. թ. ա. 71 թիվ), այնպես էլ փակագրի՝ [illegible] ու մենագրի՝ A հիշատակությամբ, որոնք նորություն են Պոնտոսի և Բոսֆորի միացյալ թագավորության դրամների համար։

Իրենց ծագմամբ միանգամայն որոշակի են Պերգամոնի և Էփեսոսի արծաթյա կիստոֆորները, որոնց վրա կրճատ ձևով, բայց հստակորեն հիշատակված են փոքրասիական այդ նշանավոր քաղաքների անունները (տե՛ս դրամներ №№ 140—145, 146—147)։

Պերգամոնի կիստոֆորները թողարկված են AM, AP, KP, TP մենագրերով և երկու՝ մշտապես նույն տեղերում հիշատակվող, փակագրերով [illegible], [illegible]։ Այդ դրամների շարքում մի տարբերակի վրա նշված է միայն [illegible] փակագիրը (տե՛ս դրամ № 145)։ Էփեսոսում դրվագված կիստոֆորների վրա քաղաքի անունը ներկայացված է հունարեն ΕΦΙ և վերևից ΞΖ (№ 146) և կամ Ξ[գրերով (№ 147)։

Այսպիսով, հելլենիստական միապետությունների դրամներն ըստ ծագման պատկանում են հետևյալ երկրներին.

Մակեդոնիա	2	դրամ
Սիրիա	58	»
Փյունիկիա	39	»
Իրան	22	»
Հայաստան	10	»
Կապադովկիա	8	»
Պոնտոս	1	»

Հռոմեական դրամական միավորները մեծ մասամբ դրվագվել են բուն Հռոմում, որի փողերանոցներից դուրս են եկել և շրջանառության մեջ մտել գանձում հավաքված 138 դենարները։

Բացի դրանից, որոշ քանակությամբ դրամներ թողարկվել են հռոմեական տիրակալության ծայրամասերում։

Փոքր Ասիա	46	դրամ
Գալլիա	18	»
Իտալիա	12	»
Աֆրիկա	8	»
Հունաստան	5	»
Սիցիլիա	3	»
Արևելք	2	»
Իսպանիա	1	»

Հռոմեական դրամների ժամանակագրական խմբավորումը ցույց է տալիս, որ նրանց մեծագույն, գրեթե ամբողջության հասնող մասը (96 %) պատկանում է մ. թ. ա. I դարին։ Այդ զանգվածը ստորաբաժանելով ըստ տասնամյակների, գանձում կարելի է տեսնել հռոմեական դրամների հետևյալ քանակական կուտակումները.

Մ. թ. ա. I դարի	90-ական	թվականներին	վերաբերում	են 6	դրամ
»	80	»	»	13	»
»	70	»	»	7	»
»	60	»	»	25	»
»	50	»	»	29	»
»	40	»	»	106	»
»	30	»	»	30	»

Բացահայտ է, որ այս հատվածում ևս գերակշռում են մ. թ. ա. I դարի 40-ական թվականների դրամները։

Ի մի բերելով ողջ գանձից մեզ հասած դրամական միավորների ժամանակագրական հարաբերակցությանը վերաբերող տվյալները, կարող ենք նշել.

Մ. թ. ա.	IV դարին	վերաբերում	են 2	դրամ
»	II	»	39	»
»	I	»	332	»

Իսկ այդ վերջինների՝ 332 դրամների տարաբաժանումը տասնամյակներով արտահայտվում է հետևյալ կերպ.

Մ. թ. ա. I դարի	90-ական	թվականներին	վերաբերում	են 6	դրամ
»	80	»	»	48	»
»	70	»	»	18	»
»	60	»	»	29	»
»	50	»	»	38	»
»	40	»	»	133	»
»	30	»	»	48	»

Ելնելով վերոհիշյալներից կարող ենք արձանագրել, որ գանձի 373 դրամներից 332-ը, այսինքն՝ մոտ 80,54%-ը, ծագել են մ. թ. ա. I դարում և այդ գերակշռող զանգվածի մեջ ամենամեծ բաժինը ներկայացնում են 40-ական թվականներին թողարկված դրամները։

Ի վերջո խմբավորելով գանձից մեզ հասած բոլոր դրամները, ըստ նրանց ծագման վայրերի (փողերանոցների), որոնց անունները լրիվ կամ կրճատ նշված են և կամ հայտնի են պատկերատիպերով, պարզվում են հետևյալ տվյալներով.

Հռոմից	138	դրամ
Անտիոքից	58	»
Տյուրոսից	48	»
Էփեսոսից	32	»
Մաժակից	8	»
Տիզբոնից	6	»
Պերգամոնից	6	»
Տիգրանակերտից	6	»
Արտաշատից	6	»
Սելևկիայից	2	»
Միհրդատակերտից	2	»

Սիդոնից	1	դրամ
Ամիսոսից	1	»
Արադոսից	1	»
Անորոշ	58	»

Անորոշ են մնում մասամբ Հռոմի տիրապետության տակ եղած արևելյան ու փոքրասիական ծայրամասերի և արշակունյաց Իրանի մի քանի քաղաքների անունները, որոնք նույնպես ունեին փողերանոցներ։

Սակայն այս տվյալներն էլ բավական են, որ մեր առաջ ուրվագծվի միջազգային առևտրի այն ոլորտը, որի մեջ ընդգրկված էր Հայաստանը մ. թ. ա. I դարի վերջին։

ԴՐԱՄՆԵՐԻ ՊԱՏԿԵՐԱՏԻՊԸ

1. ՀԵԼԼԵՆԻՍՏԱԿԱՆ ԴՐԱՄՆԵՐ

Պատկերատիպի բնորոշ տվյալներով հելլենիստական դրամների վաղագույն օրինակները գանձի մեջ ներկայացված են Ալեքսանդր Մակեդոնացու մեկ տետրադրախմայով և մեկ դրախմայով (№ № 1, 2)։ Չնայած դրանք ամենավատ պահպանված դրամական միավորներն են, բայց իրենց վրա ունեցած պատկերների հիմնական գծերով յուրահատուկ են Ալեքսանդր Մակեդոնացու կայսրության մեջ լայնորեն հայտնի և հելլենիստական աշխարհում ամենուրեք տարածված արծաթյա դրամներին, որոնց տիպականությունը շատ ավելի լավ պահպանված բազմաթիվ նմուշներով արտացոլված է մասնագիտական գրականության մեջ[1]։ Պատկերատիպի թեմատիկ իմաստով դրանք հունական աշխարհի այն դրամներն են, որոնց վրա առաջին անգամ ներկայացվեցին միապետի իրական դիմագծերը։ Մինչև Ալեքսանդր Մակեդոնացին (336—323) հույների կյանքում այդ երևույթը բացառված էր, որովհետև ինչպես արխաիկ այնպես էլ դասական ժամանակաշրջանի դրամների վրա դրոշմում էին միայն պաշտամունքային պատկերներ։ Ալեքսանդր Մակեդոնացու օրոք խախտվեց այդ կանոնը և դրամի առաջին երեսին ներկայացվեց միապետի դիմանկարը։ Սակայն Ալեքսանդրի դիմանկարը պատկերված է ոչ բացահայտ, այլ առասպելական հերոս Հերակլեսի կերպարանքով, նրա կուռքին բնորոշ ատրիբուտով (գլխին առյուծի մորթի)։ Դրամի մյուս երեսին պատկերված է աստվածների հայր Զևսը՝ բազմած գահին։ Հերակլեսի պաշտամունքը լայն տարածում ուներ Հունաստանում և մասնավորապես Մակեդոնիայում։ Նրա պատկերով դրամներ թողարկվում էին դեռևս մինչ Ալեքսանդր Մակեդոնացին։ Նորություն չէր նաև հեթանոսական կրոնի գերագույն աստծո՝ Զևսի պատկերը, որով մինչ այդ զարդարված էին հունական աշխարհի շատ դրամներ։ Ալեքսանդր Մակեդոնացուց հետո, անտիկ աշխարհում միապետի դիմակներով դրամների թողարկումը դարձավ տիրապետող և հետագայում գրեթե դուրս մղեց դիցաբանական պատկերները[2]։

[1] *L. Müller*, Numismatique d'Alexandre le Grand, Basel—Stuttgart, 1957.

[2] *Зограф*, 72.

Գանձում սելևկյան դրամները ներկայացված են միապետների դիմանկարներով, որոնք արտահայտված են ռեալիստական ոճով։ Ալեքսանդր I Բալասի դիմանկարը (տե՛ս դրամ № 3) որոշակիորեն տարբերվում է սելևկյանների հարստության մնացած ներկայացուցիչներից, թեև բոլորն էլ պատկերված են կիսադեմ, գանգրահեր գլուխներով, արքայական վարսակալ ժապավեններով և հայացքով միշտ դեպի աջ։ Ալեքսանդր I Բալասի տետրադրախմայի երկրորդ երեսի կենտրոնում ցույց է տրված Զևսի կերպարը հաղթանակի արձանիկով, որի շուրջ հիշատակված են միապետի անունն ու տիտղոսը, տարեթիվը և փակագիրը։ Դեմետրոս II Նիկատորի (146—138) դրամների վրա (№ № 4—11) փորագրիչ-քանդակագործը պատկերել է միապետին մանկամարդ դիմագծերով։ Այդ հանգամանքը հասկանալի է դառնում, եթե նկատի ունենանք, որ պահպանվել են սելևկյան այդ միապետի հասուն տարիքի դիմանկարներով դրամները՝ թողարկված նրա իշխանության երկրորդ շրջանում (130—125), երբ Դեմետրոս II-ը ազատագրվել էր պարթևական գերությունից[1]։ Հիշյալ միապետի դրամներից միայն մեկ օրինակի երկրորդ երեսին (տե՛ս դրամ № 4) պատկերված է Ապոլլոնը՝ ձեռքին նետ ու աղեղ, իսկ նրա շուրջը արքայի տիտղոսի և տարեթվի (մ. թ. ա. 144 թ.) հիշատակությունն է։ Մինչդեռ մնացած օրինակների հակառակ կողմի կենտրոնում պատկերված է հուժկու մի արծիվ, շուրջը՝ արքայի անունը, առանց տիտղոսի։

Դեմետրոս II-ի այս կարգի արծվակիր դրամները՝ թողարկված մ. թ. ա. 146—138 թվականներին, ավելի շատ են, քան նրա դիցաբանական բնույթի դրամները։ Այս գանձում այդ գերակշռությունն արտահայտված է 1 : 6 հարաբերությամբ։

Ինչպես երևում է գանձի տվյալներից, այդ պատկերատիպը հետագայում լրիվ պահպանվել է սելևկյան հաջորդ միապետի՝ Անտիոքոս VII Էվերգետեսի մի քանի դրամների վրա (տե՛ս № № 12—14), ընդ որում դրանցից մեկը (№ 12) առաջին երեսին ունեցած արքայական դիմանկարով հար և նման է Դեմետրոս II Նիկատորի դրամներին (տե՛ս նաև № 7)։ Այդ իրողությունը թելադրում է հետևություն անել այն մասին, որ հավանաբար փողերանոցում օգտագործել են անցյալից մնացած հին կնիքը, որը պատրաստված է եղել դեռևս Դեմետրոս II-ի իշխանության տարիներին։ Սակայն այդ օրինակը բացառություն է։ Անտիոքոս VII Էվերգետեսի դրամների մեծ մասը (№ № 15—28) իրենց երկրորդ կողմի պատկերատիպի թեմատիկայով որոշակիորեն տարբերվում են նախորդներից։ Նախ և առաջ դրանք բոլորն էլ թողարկված են առանց տարեթվերի հիշատակության։ Որպես կենտրոնական կերպար ներկայացնում են Աթենասին, նրա պաշտամունքի ատրիբուտներով՝ սաղավարտով, վահանով ու նիզակով, ձեռքին հաղթանակի թևավոր աստվածուհու արձանիկը։ Անտիոքոս VII Էվերգետեսը պատկերված է երիտասարդի դիմագծերով, երբեմն ընդգծված արծվաքիթ ու գիրուկ երեսով, գլխի վարսերի խոշոր փնջերով, որոնց միջից նշմարվում է արքայական ժապավենը։ Այդ դրամները բոլորն էլ դրոշմված են տարբեր կնիքներով, ուստի արգասիք են փորագրական տարբեր կատարումների։ Նրանց համեմատությունը միմյանց հետ բացահայտում է շուրջ տասը զանազանություններ[2]։ Գանձում առավել ստվար խմբով են ներկայացված Սելևկյան

[1] BN, 153 №№ 1177—1260, pl. XIX XXII.

[2] Տե՛ս դրամներ № № 15, 16, 24 և № № 18, 19, № № 17—20 և № № 21, 22, 23, 25, 27, 28։

միապետության վերջին արքաներից Փիլիպոս I Ֆիլադելփոսի (92—83) դրամները, որոնք ունենալով նույն կանոնիկ տեսքը (մի կողմում միապետի գլուխը, մյուսում՝ դիցաբանական կերպարը), իրենց երկրորդ երեսի թեմատիկայով կրկնում են Ալեքսանդր I Բալայի (150—145) դրամների պատկերատիպը։

Միապետի դիմանկարի արտահայտման տեսակետից Փիլիպոս I Ֆիլադելփոսը դրամների վրա ներկայացված է առավել շեշտված դանդաղաշերտությամբ. խոշոր դիմագծերով, մերթ դեպի վեր կլորացող երեսով, լայնաբաց աչքերով ու ցցուն քթով, մերթ խոժոռ ու աճարկու (№ 52) և մերթ թեթևակի ժպտերես (№ № 54, 58), ինչպես նաև համեմատաբար խաղաղ հայացքով (№ 56)։ Դիմանկարների այս տարբերակներն արտացոլում են կնիքների պատրաստման գործում փորագրչության տարբեր կատարումները, որոնք բնորոշ են հելլենիստական գեղարվեստի ռեալիստական ոճին։ Երկրորդ կողմի կենտրոնում միապետի դրամների վրա ընտրված է Զևսի կերպարը՝ բազմած բարձրանիստ գահին, պսակաբեր Հաղթանակի արձանիկը աջ ձեռքում։ Փորագրիչ-քանդակագործին հաջողվել է տեղավորել սելևկյան այս միապետի ոչ միայն անվան՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ | ΦΙΛΙΠΠΟΥ, այլև տիտղոսի խորագիրը՝ ΕΠΙΦΑΝΟΥ || ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΥ (Հռչակավոր || եղբայրասեր) և այդ ամենից բացի որոշ օրինակների վրա ցույց տալ առանձին փակագրեր ու մենագրեր (տե՛ս դրամներ № № 37—59)։ Սելևկյան դրամների վրա միապետների դիմանկարներն ամփոփված են երիզափակ շրջանակների մեջ, որոնք կա՛մ կետավոր են, կա՛մ էլ բաղկացած երկարավուն, գարեհատիկաձև ուլունքներից՝ իրարից բաժանված գնդաձև ուլունքներով։ Այդ ձևի երիզափակ շրջանակները բնորոշ են մասնավորապես Դեմետրոս II Նիկատորի (տե՛ս դրամ № 4) և հատկապես Փիլիպոս I Ֆիլադելփոսի դրամների պատկերատիպին (տե՛ս դրամներ № № 29—59)։

Ինչպես տեսանք, գանձի փյունիկյան դրամների շարքում մի ստվար խումբ են կազմում Տյուրոս քաղաքի տետրադրախմաները, որոնց մի կողմի վրա երևում է Հերակլեսի՝ Մելկարթի կիսադեմ գլուխը, զարդարված դափնեպսակով, մյուս կողմի վրա՝ արծիվը, շրջապատված տարբեր խորհրդանշաններով՝ փակագրեր, տարեթվեր, ինչպես նաև հունարեն խորագրեր։ Տյուրոս քաղաքում հեթանոսական աստվածություններից ամենապաշտելին համարվել է Մելկարթ-Հերակլեսը, որի կուռքը արևի պաշտամունքի հետ էր կապված։ Նրա պատկերը դրամների վրա արտահայտված է կնիքների փորագրչական վեց տարբերակներով (տե՛ս դրամներ № № 60, 61, 62, 63, 65 և 64, 66—96)։ Այդ տետրադրախմաներն իրենց հակառակ կողմերի վրա ունեցած պատկերների, նշանների ու խորագրերի ընդհանուր ձևավորմամբ արտացոլում են անմիջական կապակցությունը Սելևկյան պետության, մասնավորապես Դեմետրոս II Նիկատորի, ինչպես նաև Անտիոքոս VII Էվերգետոսի դրամների հետ (տե՛ս № № 5—11, 12—14)։ Ուշագրավ է, որ ինչպես սելևկյան, այնպես էլ Տյուրոս քաղաքի տետրադրախմաների շարքում. նույն կնիքներով դրվագված դրամներ չկան։

Փյունիկյան մյուս երկու քաղաքներից՝ Սիդոնից և Արադոսից մեզ հասած մեկական տետրադրախմաները, իրենց պատկերատիպերով, որոշակիորեն տարբերվում են Տյուրոս քաղաքի դրամներից։ Այդ տետրադրախմաների առաջին երեսների վրա պատկերված են հիշյալ քաղաքների պաշտպանության ու բարեկեցության մայր աստվածուհու մեծադիր կիսանդրիները (տե՛ս դրամներ № № 97, 98), որոնց նախատիպը հանդիպում է Տիգրան Մեծի դրամների վրա, այն

տարբերությամբ միայն, որ այդ աստվածուհու կերպարը ներկայացված է ամբողջական տեսքով: Որպես քաղաքի պաշտպանության խորհուրդ, աստվածուհին ինչպես միշտ, այստեղ ևս պատկերված է բրգաձև թագով, որը նույնպես ընդգծում է հունական և փյունիկյան հելլենիստական դրամների ձևավորման միջև գոյություն ունեցող թեմատիկ առնչությունը: Սիդոնի տետրադրախմայի երկրորդ երեսի պատկերատիպը նման է ինչպես սելևկյան, այնպես էլ Տյուրոս քաղաքի դրամներին: Կենտրոնական խորհրդանշանն արծիվն է, որի երկու կողմերում ցույց են տրված փակագրեր և տարեթիվը՝ LB=72=*մ. թ. ա. 39 թիվ:*

Ի տարբերություն Սիդոնի, փյունիկյան Արադոս քաղաքը իր տետրադրախմայի (№ 98) երկրորդ երեսի վրա պատկերել է Հաղթանակի թևավոր աստվածուհուն՝ կանգնած, ամբողջական տեսքով: Հելլենիստական դարաշրջանի դրամների վրա այս պատկերատիպը հաճախ է հանդիպում, օրինակ՝ Հայաստանում Տիգրան Մեծի և Արտավազդ II-ի պղնձյա դրամների վրա[1]*:*

Գանձում եղած պարթևական դրամները շուրջ մեկ հարյուրամյակի տևողությամբ ներկայացնում են մեզ Իրանի Արշակունյաց դրախմաների պատկերատիպը: Ինչպես արքայական դիմանկարների, այնպես էլ նրանց վերաբերող խորագրերի ու զարդարանքների ձևավորմամբ դրանք հիմնականում միօրինակ են: Հայաստանում շրջանառության մեջ եղած հելլենիստական դրամների շարքում պարթևական պատկերատիպը այս գանձի մեջ ճանաչելի է դառնում անմիջապես: Արքայական կիսադեմ գլուխները որպես կանոն ուղղված են միշտ դեպի ձախ. դրամների հակառակ կողմերի վրա, կենտրոնում նստած դիրքով դեպի աջ ներկայացված է Արշակունյաց տոհմի նահապետը՝ վեղարաձև գլխարկով, ձեռքին աղեղ: Այդ սխեման համատարած է, իսկ մասնակի փոփոխությունները, որոնք հանդես են գալիս տարբեր դրամների վրա, վերաբերում են արքաների արդուզարդին, մազերի ու մորուքի սանրվածքին, խորագրերին ու խորհրդանշաններին: Միայն մեկ դրախմա իր վրա ունեցած արքայական դիմանկարի յուրօրինակությամբ տարբերվում է բոլոր մնացածներից: Այդ դրախման (№ 99) վերաբերում է պարթևական պետության վաղ շրջանին: Միապետը պատկերված է վեղարաձև գլխարկով և սափրված երեսով, առանց մորուքի ու բեղերի: Վեղարաձև այս գլխարկն իր ականջակալների ու վզկալի ամբողջականությամբ բնորոշ է աքեմենյան տիրապետության ժամանակներում սատրապների կրած գլխարկներին:

Այդպիսի արքայական գլխարկներ կրել են աքեմենյան փոխարքաներ Երվանդը (Օրոնտաս)[2] *և Տիրիբազը՝ դատելով նրանց դրամներից*[3]*: Վեղարաձև նման գլխարկներով դրամների վրա պատկերված են նաև մ. թ. ա. III դարի վերջերին*[4] *Պարսքի (Պերսիս), ինչպես նաև ավելի ուշ մ. թ. ա. I դարի պոնտական թագավորները: Սակայն գանձում տեղ գտած պարթևական մյուս դրամներն իրենց արքայական դիմանկարներով և խորագրերով որոշակիորեն տարբերվում են վաղ պարթևական շրջանի դրամներից:*

---

[1] *Հայաստանի պատմության պետական թանգարանի դրամագիտական ֆոնդի № № 17593, 11363, 17645, 12481, 16387, 17620:*

[2] MN, 53, № 34, № 35; *Зограф*, табл. X, № 10.

[3] *Jean Babelon*, Les monnaies recontent l'histoire, Fayard, 1963, p. 35.

[4] MN. 227, № 340.

Միհրդատ II-ը (123—88) ներկայացված է երկար մորուքով և ընչացքով, գլխին կրում է արքայական վարսակալ ժապավեն, իսկ ականջին՝ օղ։ Ընդհանրապես պարթևական այս դրամների վրա դիմանկարները կատարված են ռեալիստական ոճով և տարբերվում են միմյանցից միապետների անհատականություններին բնորոշ դիմագծերով։ Սանատրուկ Պարթև արքան եթե առաջին իսկ հայացքից տեսքով նման է Միհրդատ II-ին, ապա իր կրած թագի ձևով տարբերվում է նախորդներից ու հաջորդներից (համեմատի՛ր դրամներ №№ 100—104)։ Գոտարզ I-ի իշխանության տարիներին (90—80) թողարկված դրամները միապետի դիմանկարի կերպավորման ընդհանուր տեսքով նման են Օրոդես II (57—38) Պարթև արքայի դրամներին (№№ 107—120), սակայն անձնական դիմագծերով խիստ տարբերվում են միմյանցից։ Հարկ է նկատել, որ գանձի պարթևական դրախմաների արքայական դիմանկարները չեն կրկնվում։ Դրանք բոլորն էլ տարբեր կնիքներից ելած օրինակներ են, որոնք եղել են փորագրիչ վարպետների ստեղծագործական աշխատանքի տարբեր կատարումները։

Ըստ դիմանկարների, գանձի դրամների մեջ պարթև արքաներից ամենաերիտասարդը ներկայացված է Միհրդատ III (57—54) Արշակունին։ Պարթևական դրամների ձևավորման մեջ մեծ տեղ է հատկացված նաև խորագրերին։ Դրանք բարոյա-քաղաքական տիտղոսներ են, նվիրված Արշակունի արքաների փառաբանությանը։ Հունատառ այդ խորագրերը տարբեր միապետների դրամների վրա տարբեր ձևերով են հիշատակված.

Միհրդատ I *(171—138)*	ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΡΣΑΚΟΥ	*տե՛ս դրամ № 99*
Միհրդատ II *(123—88)*	ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ	*» » 100*
Գոտարզ I *(90—80)*	ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΘΕΟΠΑΤΟΡΟΣ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ	*» » 102*
Սանատրուկ (77—70)	ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΘΕΟΠΑΤΡΟΥ ΝΙΚΑΤΟΡΟΣ	*» » 103*
Միհրդատ III *(57—54)*	ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΘΕΟΥ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ ΚΑΙ ‖ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ	*» 104*
Օրոդես II *(57—38)*	ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ	*» » 120*

[1] *Зограф*, XIV, № 16.

Ընդհանուր առմամբ գանձից մեզ են հասել պարթևական այնպիսի դրամներ, որոնց պատկերատիպը ինչպես միապետների դիմանկարների, այնպես էլ երկրորդ կողմի ձևավորման մանրամասնությունների կատարման ոճի տեսակետից վկայում են հելլենիստական արվեստի ազդեցությունը։

Հայկական դրամներն ըստ պատկերատիպի բաժանվում են երկու խմբի։ Դրանք հայոց թագավորներ Տիգրան Մեծի (95—56) և նրա հաջորդ Արտավազդ II-ի (56—34) իշխանության տարիներին թողարկված դրամներն են, որոնք իրենց պատկերատիպով լայնորեն տարածված և գրականության մեջ վաղուց հայտնի օրինակներ են։ Տիգրան Մեծի դրամներն իրենց հերթին, պատկերատիպի մանրամասնություններով բաժանվում են երկու առանձին ենթախմբի.

1. Դրամներ, թողարկված Սիրիայում՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΙΓΡΑΝΟΥ ***արձանագրությամբ (№№ 121—122)։***

2. Դրամներ, թողարկված Հայաստանում՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ ***արձանագրությամբ (№№ 123—128)։***

Առաջին ենթախմբի դրամները՝ հայոց միապետի դիմանկարով, արքայական զարդաձևերով, որոշակիորեն տարբերվում են երկրորդ ենթախմբի դրամներից։ Սիրիայում թողարկված Տիգրան Մեծի դրամների վրա արքայի դիմանկարը ներկայացված է առավել խոշոր, այն գրեթե ամբողջությամբ ընդգրկել է դրամի մակերեսը։ Հայոց արքայական խույրը վերևից ավարտված է իրար վրա նստած զույգ գնդերով, որոնցից ներքևինները մեծ են, իսկ վերևինները՝ համեմատաբար փոքր։

Միասին վերցրած այդ զույգ գնդաձև հինգ զարդերը արտահայտում են աստիճանաբար դեպի վեր ձգվող գիծ։ Տարաբախտաբար այս գանձից ծագած նմուշների վրա հիշյալ գնդաձև զարդերը չեն պահպանվել, սակայն դրանք հայտնի են Տիգրան Մեծի՝ Անտիոքում թողարկված դրամների այլ օրինակներից, որոնցից մի քանիսը պահվում են Հայաստանի պատմության թանգարանում[1]։ Բացի դրանցից, Տիգրանի անտիոքյան տետրադրախմաներն ինչպես արքայական դիմանկարների, այնպես էլ քաղաքամայր աստվածուհու արձանի և վերջինիս ոտքերի տակ հոսող գետի անձնավորման պատկերների նման կապվում են եթե ոչ մի վարպետ փորագրչի, ապա ուրեմն քանդակագործական մի որոշակի դպրոցի ստեղծագործության հետ[2]։ Որ Տիգրան Մեծի հիշյալ երկու տետրադրախմաները դրվագվել են երկու զույգ տարբեր կնիքներով, երևում է ոչ միայն նրանց վրա եղած տարբեր մենագրերից (տե՛ս դրամ № 121, մենագիր № 64, 65 և դրամ № 122, մենագիր № 66), այլև արքայական զարդերի համեմատությունից (№ 121 դրամի վրա խույրի ականջակալներն ավելի երկար են և արծիվների պատկերներն առավել խոշոր են ներկայացված, քան № 122 դրամի վրա)։

Տիգրանյան դրամների մյուս ենթախումբը (№ № 123—128) բնորոշվում է հետևյալ հատկանիշներով.

ա. Դրամների վրա երեք որոշակի տեղերում՝ քաղաքամայր դիցուհու դեմքի առաջ, ջրի աստվածության գլխավերևում և նրա ոտքերի տակ նշված են երեք մենագրեր։

---

[1] *Հայաստանի պատմության պետական թանգարանի դրամագիտական բաժին, № 17619,* **8920։**

[2] *Head*, 754.

բ. Ունեն ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ արձանագրությունը:

գ. Հայոց արքայական խույրի գագաթն ավարտված է դեպի վեր խոյացող, սղոցի ատամների նման սրածայր հինգ ելուստներով, պատկերված իրարից համաչափ հեռավորության վրա:

Այս կարգի դրամների վրա Տիգրանը պատկերված է մինչև կուրծքը արքայական զարդարանքների առավել մանրամասն արտացոլմամբ: Դրանք թողարկվել են Հայաստանում, հավանաբար նրա գլխավոր քաղաքներ Տիգրանակերտում և Արտաշատում[1]: Հարկ է նկատել, որ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ տիտղոսով Տիգրան Մեծի դրամների շարքում կա միայն մի տետրադրախմա, մնացածները դրախմաներ են (№ № 123—127): Ընդհանրապես Տիգրան Մեծի հիշյալ տիտղոսով տետրադրախմաները հազվագյուտ են ի տարբերություն դրախմաների, որոնք ավելի շատ են մեզ հասել: Ուշագրավ է, որ վերոհիշյալ տետրադրախմայի վրա (№ 128) հայկական խույրի ճակատային մասում պատկերված խորհրդանշանները՝ արևը երկու արծիվների միջև, վերցված է բուսական թելերից հյուսված քառանկյուն շրջանակի մեջ, մի զարդաձև, որ անսովոր է Տիգրան Մեծի դրամների համար: Արքայական դիմանկարի գեղարվեստական արժեքով ու մենագրերի տվյալներով այդ տետրադրախման բացառիկ տեղ է գրավում հայկական դրամների շարքում: Տիգրան Մեծի բոլոր չորեքդրամյանների վրա պատկերները վերցված են երիզափակ շրջանակների մեջ՝ արքայի դիմանկարի շուրջ մեկական գոտու հատիկներից և զույգ գնդաձև ուլունքներից շարված, իսկ հակառակ կողմերում դափնե տերևներից կամ հացահատիկային ցողունի հասկերից շարված: Ի տարբերություն տետրադրախմաների՝ դրախմաների վրա երիզափակ շրջանակները նշված են միայն արքայի դիմանկարի շուրջ, բաղկացած մարգարտաշարից՝ կետավոր հատիկներից: Դրախմաների երկրորդ կողմերը մի փոքր գոգավոր են՝ իբրև արդյունք ժամանակի դրվագման տեխնիկայի:

Տիգրան Մեծի՝ Հայաստանում թողարկված ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ տիտղոսով դրամների կլորակները համեմատաբար բարակ են, իսկ դրոշմած պատկերները՝ բարձրաքանդակ և այդ առումով դրանք առնչվում են Պարթևական Իրանի և Հանրապետական Հռոմի դրամների հետ: Մինչդեռ Սիրիայում դրվագված դրամների (№ № 121, 122) կլորակները հաստ են և դրոշմված պատկերներն էլ բարձրությամբ ցածր՝ հար ու նման վերջին սելևկյաններից, մասնավորապես Փիլիպոս I Ֆիլադելփոսի (93—83) դրամներին:

Գանձում եղած Տիգրան Մեծի դրամները բոլորն էլ դրվագված լինելով տարբեր կնիքներով, պատկերների կատարման ոճով էլ քանդակագործական տարբեր ստեղծագործությունների արդյունք են: Այսպես, եթե № 121 և № 122 դրամներն Անտիոքի քանդակագործ-փորագրչական դպրոցի հետ են կապվում, իսկ բուն Հայաստանի փողերանոցներում դրվագված դրամները (№ № 123—128) Տիգրանի դիմանկարի և արքայական զարդերի արտահայտման տեսակետից տարբեր վարպետների աշխատանքի արգասիք են: Այս հարցը ենթակա է հատուկ քննության, որը սակայն դուրս է մեր ուսումնասիրության նպատակից, ուստի մասնագետների ուշադրությանն ենք ներկայացնում հետևյալ պայմանական ստորաբաժանումները՝ կնիքների կերտվածքով.

[1] Seyrig, 114—117, Պատկեան, 44:

Կնիքներ Ա №№ 121—122 դրամների համար
» Բ » 124—125 » »
» Գ » 126—127 » »
» Դ » 123 և 128 » »

Կնիքների վերջին երկու խմբերը պատկերատիպի ռեալիստական ոճով թեև մոտ են միմյանց, բայց ունեն յուրահատուկ գծեր։ Ինչ վերաբերում է Տիգրան Մեծի դրամների հակառակ կողմերի պատկերատիպի ընդհանուր իմաստին, ապա այն հիմնականում պաշտամունքային է, նվիրված պետության պաշտպան ու հովանավորող աստվածամորը, որի պղնձաձույլ արձանը դեռևս Սելևկոս I Նիկատորի օրոք, սելևկյանների նոր մայրաքաղաք Անտիոքի հիմնադրման առթիվ կանգնեցվել էր Որոնտես գետի ափին՝ Սիլպիոն լեռան վրա։ Ըստ ավանդության այդ արձանը կերտել էր նշանավոր քանդակագործ Լիսիպպոսի աշակերտ Եվթիկիդես Սիկիոնացին։ Դրամի վրա աստվածուհին պատկերված է հուշարձանի ընդօրինակությամբ՝ աշտարակաձև թագը գլխին, իրանը քողարկված նուրբ պատմուճանի տակ, նստած է Սիլպիոն լեռը խորհրդանշող ժայռաքարերի վրա, որոնց կռթնել է ձախ ձեռքով, իսկ աջով բռնել է արմավենու մի ճյուղ։ Դրամին դրոշմված պատկերը տարբերվում է հուշարձանից, որովհետև այստեղ աստվածուհին ոչ թե արմավենու ճյուղ, այլ ցորենի հասկ է բռնել՝ ի նշան հողային արգասաբերության։ Հելլենիստական դրամների վրա հաճախ էին դրոշմվում պատկերներ, ընդօրինակված ինչպես քանդակագործական, այնպես էլ ճարտարապետական նշանավոր հուշարձաններից[1]։ Տիգրանի դրամների վրա քաղաքամայր արձանը ներկայացված է միայն մի կողմից (կիսադեմ), որ բնորոշ է դրամագործության մեջ ընդունված ժամանակի պատկերների վերարտադրմանը։ Ընդգծելու համար կապը քաղաքի հետ, փորագրիչ-քանդակագործը պատկերել է նաև ջրի աստվածությունը մարդկային կերպարանքով, որը լողալով դուրս է գալիս դիցուհու ոտքերի տակից։

№№ 121—123, 126—128 դրամների վրա ջրի աստվածության կերպարանքը մարմնի վերնամասում արտահայտված է ցցուն ստինքներով, ընդ որում դեմքը միշտ ներկայացված է հանդիպահայաց։ Ուշագրավ է, որ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΙΓΡΑΝΟΥ խորագրով դրամների վրա ջրի աստվածության առաջ պարզած աջ ձեռքն անցնում է ΒΑΣΙΛΕΩΣ բառի վերջին երկու տառերի միջով, իսկ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ խորագրով դրամների վրա ΒΑΣΙΛΕΩΣ բառի վերջին երկու տառերից առաջ՝ դեպի երիզապսակը, որի մեջ ամփոփված է ողջ պատկերատիպը։

Ջրի աստվածության անձնավորումն ունի պաշտամունքային իմաստ։ Հեթանոսական ըմբռնումով ջուրն ուներ բուժիչ և ոգեշնչող ուժ, նպաստում էր հողի պտղաբերությանը։ Նրա աստվածությանը վերագրում էին գուշակության ընդունակություն։ Անտիոք քաղաքի աստվածուհու արձանը՝ բրգաձև թագով, հանդիսացել է նախատիպ բոլոր քաղաքամայր դիցուհիների պատկերացման համար դրամների վրա։

Հայկական դրամների հաջորդ և վերջին խումբն Արտավազդ II-ի (56—34) դրախմաներն են, ընդամենը երկու օրինակ (№ № 129, 130), որոնք իրենց

[1] *Зограф*, XVIII, № 10, 12, 14.

պատկերատիպով ոչ միայն նույնանման են, այլ նրանց վրա հայոց միապետի կիսանդրին դրոշմված է հավանաբար նույն կնիքով։ Նախապես նշենք, որ այդ դրամներից մեկը (№ 129) պահպանված է ավելի լավ, իր կլորակ-հատածույլի կանոնավոր տրամագծային չափով, մինչդեռ մյուսը եզերքներից տաշված է, թեև կշիռների մեջ էական տարբերություններ գրեթե չկան (4,02 և 4,05 գրամ)։ Արտավազդ II-ի այս դրամները պատկերատիպի, մանավորապես արքայական դիմանկարների կատարելությամբ հելլենիստական հայ արվեստի լավագույն ստեղծագործությունների շարքին են դասվում։ Արտավազդը պատկերված է մինչև կուրծքը, հայկական խույրը գլխին, ըստ որում այն վերևից ավարտված է ժանիքաձև հինգ ելուստներով, ճիշտ այնպես, ինչպես Տիգրան Մեծի ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ տիտղոսով դրամների վրա։ Արտավազդի դիմանկարի կերտվածքը պահպանելով Տիգրան Մեծի օրոք ընդունված կանոնիկ ձևերը՝ կիսադեմ, հայացքով դեպի աջ, միաժամանակ լրացուցիչ տվյալներ է ներկայացնում։

Ի տարբերություն Տիգրան Մեծի, Արտավազդ II-ի դրամների վրա հայկական խույրիականջակալները ծալված են և ամրացված ճակատային մասին, որով տեսանելի է դարձել հայոց արքայի դեմքը առավել լրիվ, քան նրա հոր դրամների վրա։ Ակնառու է, որ հայոց արքան իր ականջը զարդարել է օղով, իսկ պարանոցը երեք շարք մանյակներով՝ արքայական զարդարանքներ, որոնք լրիվ չէին դիտվում Տիգրան Մեծի դրամների վրա, որովհետև արքայի դեմքը ծածկված էր մինչև ուսերը հասնող լայն ականջակալներով։ Զարդերի ու հանդերձի մյուս մանրամասնությունները նույնությամբ կրկնում են այն ձևերը՝ արևը երկու արծիվների միջև, արքայական ապարոշը, ծիրանին հանգուցված աջ ուսին և այլն, որոնք հայտնի էին Տիգրան Մեծի դրամներից։ Արտավազդի դիմագծերը այս դրամների վրա իդեալականացված են այնպիսի նրբագեղությամբ, ինչպես հելլենիստական արվեստում ներկայացվում էր Ապոլլոնը։ Հեթանոս հայերի մոտ Արեգ-Ապոլլոն-Տիր աստծո պաշտամունքն անցյալից եկող խոր արմատներ ուներ և Արտաշեսյանների օրոք պետական երկրպագության բնույթ էր ստացել։ Ապոլլոնյան դիմագծերով դրամի վրա պատկերված Արտավազդ II-ը, բացի միապետ լինելուց, ջատագով էր արվեստի ու գրականության։

Արտավազդի դրամների վրա արևի պաշտամունքի գաղափարն արտացոլված է ինչպես արքայական խույրի ճակատային հատվածում՝ երկու արծիվների ու նրանց միջև արեգակի նշանով, որը, ինչպես տեսանք, հանդիպում է նաև Տիգրանի դրամների վրա, այնպես էլ դրախմայի երկրորդ երեսին արշավող քառաձի մարտակառքի պատկերումով։ Անտիկ դիցաբանության մեջ արևի աստվածությունը պատկերացվում էր ոսկեկուռ քառաձի կառքով[1]։ Դրամի վրա քառաձի մարտակառքը վարում է մարդկային մի կերպարանք, որին ձիերի սանձի բարձրությունից պսակ է կարկառում հաղթանակի թևավոր աստվածուհին։ Այդ դրախմաներից մեկի վրա (№ 129) մարտակառքը վարող մարդկային կերպարանքը իր գլխին կրում է ճառագայթաձև պսակ, սխեմատիկ ձևով նմանված հայկական խույրին, վերևում ուրվագծվող սրածայր գծերով և մի փոքր դեպի հետ ձգված վզկալով ու ականջակալներով (№ 130)։ Արշա-

[1] *Фр. Любкер*, Реальный словарь классической древности, СПб., 1888, էջ 463։

վող քառաձի մարտակառքի պատկերով արծաթ դրամներ Հայաստանում թողարկվել են միայն Արտավազդ II-ի իշխանության տարիներին[1]։

Բացառված չէ նաև այն, որ մարտակառքը վարողը Արտավազդի անձնավորումն է արևի աստվածության կերպարով։ Այդպիսով, պատկերատիպի ողջ կոմպոզիցիան որոշակիորեն աղերսվում է արևի աստվածության պաշտամունքին։ Հարկ է նկատել, որ քառաձի մարտակառքի պատկերումով Հռոմեական հանրապետության արծաթյա դրամներ առավել հաճախ թողարկվել են դեռևս III—I դարերում։

Սակայն հռոմեական դրամների վրա կառքը վարող ճարպկոյին կերպարանքները ներկայացված են մերթ Յուպիտերի[2], մերթ Վիկտորիայի[3] և կամ Մինևրվայի[4] խորհրդանշաններով։

Արտավազդ II-ի արծաթյա այս դրամների[5] վրա արձանագրությունները բաշխված են միշտ նույն տեղերում, օգտագործելով կլորակ-հատածույլի փոքրիկ մակերեսի սուղ հնարավորությունները, մարտակառքի վերևում՝ ΒΑΣΙ, ΛΕΩΣ և այնուհետև նրա տակ երկու տողով՝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΤΑVΑΖΔΟΥ.

Ուշագրավ է նաև մարտակառքի դիմաց նշված մենագիրը, արտահայտված թեև տարբեր կատարմամբ, բայց հիմնականում մի ձևով (տե՛ս Մենագիր № 67)։ ‡ (Այդ մենագրի գրաֆիկ կառուցվածքը կարելի է բացահայտել տարբեր տեսանկյուններից, որոնցից մեկը կարող է լինել Ρ և Ξ գրերի զուգորդությունն այն ձևավորմամբ, երբ ռո գիրը ուղղահայաց անցնում է վերևից վար քսի գրի միջով)։

Մենագրի այդ ձևը հստակորեն պահպանված է երկու օրինակների վրա էլ։ Այն հայտնի է նաև մինչև օրս մեզ հասած Արտավազդ II-ի արծաթյա այլ դրամներից, որոնք պահվում են դրամագիտական տարբեր ժողովածուներում[6]։

Հայկական անտիկ դրամների պատկերատիպի ընդհանուր ձևավորման մեջ մենագրերը մտնում են իբրև լրացուցիչ տարրեր։ Նրանց ճշգրիտ իմաստը դեռևս վերջնականապես պարզված չէ։ Հելլենիստական աշխարհի դրամների համար մենագրերը հաճախ կարող են փողերանոցի անվան կրճատ գրությունը լինել։ Այդ առումով թերևս հնարավոր է, որ Արտավազդ II-ի այս դրամները դրվագվել են Հայաստանի մայրաքաղաք Արտաշատում, որի հունատառ ΑΡΤΑΞΑΤΑ անվան ռո, տավ և քսի ΡΤΞ տառերը ամփոփված են ‡ մենագրի մեջ։ Արտավազդ II-ի այս դրամների վրա, մարտակառքի վերևում, թևավոր Հաղթանակի թիկունքում նշված է հունարեն ⁝ գիրը։

---

[1] Արտավազդ II-ի նույնանման պատկերատիպի դրամներ հայտնի են նաև Վենետիկի, Վիեննայի Մխիթարյան թանգարանների, Փարիզի ազգային մատենադարանի, Բրիտանական թանգարանի, Պետական էրմիտաժի և այլ դրամագիտական ժողովածուներից։

[2] *Sydenham*, №№ 64—67, pl. 13.

[3] Նույնը, № 464, pl. 18, № 748, pl. 21, №№ 985, 994, pl. 26.

[4] Նույնը, № 684, pl. 20, № 723, pl. 21.

[5] Պետական գործչի պատկերումը, արշավող մարտակառքի վրա Հռոմի հանրապետական դրամների համար բնորոշ չէ, բացառություն են կազմել մ. թ. ա. 85 թ. թողարկված Հռոմեական հանրապետության այն դրամները, որոնց վրա մի կողմում պատկերված է Ռոմա աստվածուհին, իսկ մյուս կողմում՝ քառաձի մարտակառքին կանգնած Լ. Կոռնելիուս Սուլլան, բայց որում վերջինիս մարտակառքը ներկայացված է ոչ թե վազքի ընթացքում, ինչպես Արտավազդ II-ի դրամների վրա ենք տեսնում, այլ հանդարտ քայլվածքի ժամանակ, տե՛ս. *Sydenham*, № 75.

[6] BMC, 101, pl. XIV, № 2; ОНЭ, № 19417.

Թվականի իմաստով այն ցույց է տալիս, որ դրամը թողարկվել է Արտավազդի թագավորության վեցերորդ տարում, այսինքն մ. թ. ա. 50—49 թվականներին։ Պատմական տեղեկությունների համաձայն, 51—50 թվականների ձմռանը հայ-պարթևական դաշնակից զորքերը տիրել էին Հյուսիսային Միջագետքին և մոտեցել Կիլիկիայի սահմաններին։

Արտավազդ II-ը համախմբել էր հայկական ուժերը և սերտ հարաբերությունների մեջ էր Գալատիայի թագավորի հետ, վերջինիս թագաժառանգին պսակելով իր դստեր հետ։ Մի տարի անց՝ մ. թ. ա. 49 թվականին հայոց թագավորությունը օգնական զորքեր է ուղարկում Հռոմում ծագած քաղաքացիական կռիվներին մասնակցելու՝ ի պաշտպանություն Հայաստանի շահերի համար ձեռնտու Պոմպեոսի թեկնածության՝ ընդդեմ Հուլիոս Կեսարի[1]։

Հավանական է, որ Արտավազդ II-ի այս շքեղ դրախմաները թողարկվել են Հայաստանի համար բարեհաջող այդ տարիներին։ Տարեթվի նույն նշումով (;), սակայն գրելաձևի այլ կատարմամբ Արտավազդ II-ի արծաթյա դրամներից մի օրինակ ներկայումս պահվում է Զ. Պտուկյանի ժողովածուում, հին հայկական դրամների շարքում (Նյու-Յորք)։

Ինչ վերաբերում է Արտավազդ II-ի այս դրախմաների վրա նշված երիզափակ շրջանակների ձևերին, ապա բնորոշն այն է, որ հայոց արքայի դիմանկարը վերցված է երկարավուն հատիկային ուլունքներից բաղկացած պսակի մեջ, ըստ որում ընդհանուր շղթայում դրանցից յուրաքանչյուրն ընդհատված է զույգ փոքրիկ գնդաձև ուլունքներով, ճիշտ այնպես, ինչպես Տիգրան Մեծի տետրադրախմաների երիզափակ շրջանակներն են։ Ձևավորման այս տարրերից նկատվում է, որ Արտավազդի օրոք Հայաստանի փողերանոցում քանդակագործ վարպետները հայոց դրամների վրա շարունակում էին պահպանել Տիգրան Մեծի օրոք ընդունված այդ զարդաձևը։ Սակայն հայկական դրամների թողարկումից շատ առաջ երիզափակ այդ զարդաձևը տարածված էր հելլենիստական աշխարհի ինչպես արևելյան, այնպես էլ արևմտյան երկրներում։ Արևելքում այն դիտվում է Սելևկյանների[2] և մասամբ պարթևական տետրադրախմաների ու դրախմաների վրա[3]։

Սակավաթիվ չափով նման զարդաձևով դրամներ դրվագված են նաև մ. թ. ա. II դարում հարավային Միջագետքում[4], Էլամում[5] և Բակտրիայում[6]։ Հելլենիստական աշխարհի արևմուտքում այդ զարդաձևը դրամների վրա արտացոլված է հանրապետական Հռոմի դենարների վրա, թողարկված մ. թ. ա. 68—66 թվականներին, որոնցից երկու օրինակ անցել է մեր այս գանձի մեջ (տե՛ս № № 205—206), ինչպես նաև Գնեոս (Կոռնելիոս) Լենտուլոս Մար-

---

[1] Հ. Մանանդյան, *Քննական տեսություն Հայ ժողովրդի պատմության*, հատոր Ա, Երևան, 1944, էջ 255։

[2] *Gardner*, pl., VIII №№ 1, 7; pl. IX, № 1; pl. XI, №№ 2, 3, 7--9; pl XIII, №№ 12, 13; pl. XIV, №№ 1, 3; pl. XVII, №№ 8, 9; pl. XIX, № 2, pl. XX, № 6: pl. XXI, №№ 3, 6; pl. XXII, № 2, pl. XXIII, №№ 1, 3, 8 pl. XXIV, №№ 1--3; pl. XXV, №№ 1, 12; pl. XXV, №№ 1, 3,9.

[3] *Wroth*, pl, III, №№ 7—12; pl. V, №№ 1,2; 9,10; *Morgan*, 154, № 151.

[4] MN, 214.

[5] *Նույնը*, 201։

[6] *Նույնը*, 357։

ցելլինոսի[1], Լ. Պապիուսի[2], Լ. Ֆարսուլեյուս Մենսորի[3] և այլ հռոմեական մ. թ. ա. I դարի դրամների վրա։ Հետևապես Արտավազդ II-ի արծաթ դրամների վրա նշված երիզափակ շրջանակի զարդաձևը ունեցել է իր նախատիպը ինչպես Տիգրան Մեծի դրամների, այնպես էլ Հայաստանի հետ առևտրական-դրամական հարաբերություններով առնչված երկրների դրամների վրա։

Կապադովկիական դրամները ունեն պատկերների ձևավորման միօրինակություն։ Դրանք դրախմաներ են՝ թողարկված Արիարաթ IV (220—163), Արիարաթ V (163—130) և Արիոբարզան I (95—62) թագավորների իշխանության տարիներին։ Առաջին երեսների վրա պատկերված են հիշյալ միապետների դիմանկարները՝ դեմքով դեպի աջ, բաց որում առանց երիզափակ շրջանակների։ Երկրորդ կողմերի վրա կենտրոնական տեղը հատկացված է Աթենաս աստվածուհուն, ներկայացված ամբողջ հասակով ռազմի պարագաների իր խորհրդանշաններով՝ գլխին սաղավարտ, ձախ ձեռքում նիզակ ու վահան, աջում՝ Հաղթանակի արձանիկը։ Արքայական անունների և տիտղոսների հունատառ խորագրերը, ինչպես նաև մենագրերն ու տարեթվերը նշված են միշտ նույն սխեմայով, այն է՝ Աթենասի թիկունքում՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, առջևում՝ միապետի անունը, ոտքերի տակ՝ տիտղոսը։ Շուրջ 130 տարվա տարբերությամբ թողարկված այս դրամների մեջ պատկերատիպի փոփոխություններ չեն նկատվում։ Ուշագրավ է, որ Հայաստանի մերձավորագույն հարևան Կապադովկիայի դրամների արքայական դիմանկարները զերծ են իդեալականացումից և արտահայտված են ռեալիստական ոճով։ Այդ տեսակետից բնորոշ են Արիոբարզան I-ի դրամների վրա պահպանված պատկերները (տե՛ս դրամներ №№ 135—139)։ Արիոբարզանը ներկայացված է տարեց մարդու գլխով, մազզուրկ դեմքով, խոշոր աչքերով և կնճռոտված ճակատով։ Այդ դեմքն այնքան տիպական է և պատկերավոր, որ մնում է դիտողի հիշողության մեջ։ Գեղարվեստական տեսակետից այս կարգի դրամները Կապադովկիայի արվեստի պատմության հելլենիստական դարաշրջանի լավագույն հուշարձանների թվին կարող են դասվել։ Մյուս կողմից, Աթենասի անձնավորումով պատկերված դրամների մասսայական թողարկումը Կապադովկիայում, մ. թ. ա. III—II դարերում, ակնբախ է դարձնում պաշտամունքային այն դերը, որ ունեցել է ամենակարող Զևսի ամենակարող դուստրն այդ երկրում, հանդիսանալով Կապադովկիայի թագավորության հովանավորողն ու նրա շահերի պաշտպանը։ Ընդհանուր առմամբ կապադովկիական դրամների պատկերատիպը առավել մոտ է սելևկյան խմբի դրամների պատկերներին, ինչպես նրանց թեմատիկայի, այնպես էլ ձևավորման տեսակետից։ Տարբերվում է Արիարաթ V (163—130) Ֆիլոպատորի դրախման (№ 133), որի վրա միապետը ներկայացված է ճոխ վարսերով։

Դիմանկարային նման առանձնահատկություններով դրամներ Կապադովկիայում թողարկվել են հետագայում ևս, մասնավորապես Արիարաթ IX-ի (99—87) իշխանության տարիներին։ Արքայական այդ դիմանկարն իր ձևով նման է Միհրդատ VI Պոնտացու դիմանկարին։ Տվյալ ընդօրինակությունը թերևս մի արդյունք է այն ազդեցության, որ ուներ Պոնտոսը Կապադովկիայի

---

[1] *Sydenham*, pl. 21, № 753.

[2] *Նույնը*, pl. 22, № 773.

[3] *Նույնը*, pl. 22, № 789 A.

վրա Միհրդատ Եվպատորի իշխանության տարիներին[1]։ Հայտնի է, որ Կապադովկիան այդ ժամանակաշրջանում գտնվում էր Հայաստանին դաշնակից Պոնտոսի քաղաքական գերիշխանության ներքո[2]։

Պոնտական դրամների պատկերատիպի մասին կարելի է դատել գանձում եղած, ցավոք, միայն մեկ հատ, բայց շատ լավ պահպանված տետրադրախմայի հիման վրա, թողարկված մ. թ. ա. 71 թվականին։ Դրամի առաջին երեսին պատկերված է Պոնտոսի նշանավոր արքա՝ Միհրդատ VI Եվպատորի գլուխը՝ ճոխ վարսերով։ Դիմանկարի իդեալականացված արտահայտությամբ թողարկված այդ տետրադրախման իր տրամագծով շքադրամի տպավորություն է թողնում։ Յուրօրինակ է նաև այս տետրադրախմայի հակառակ կողմի պատկերատիպը։ Նախ և առաջ կենտրոնական տեղում ներկայացված է թագավորի խորհրդանշանը, սակայն ոչ որպես թևավոր ձի, ինչպես հայտնի է նրա մյուս տետրադրախմաներից[3], այլ որպես եղջերու՝ ջուր խմելու պահին[4]։ Աթենքում, մ. թ. ա. 88 թվականին, Միհրդատ VI Պոնտացու շահերի պաշտպան Արիստիոնը, լինելով փողերանոցի կառավարիչ, դրամների վրա դրոշմում էր նաև ջուր խմող թևավոր ձիու պատկերը[5], որը հետագայում ամբողջությամբ փոխանցվում է Միհրդատ VI Պոնտացու դրամների վրա։ Սակայն այս տետրադրախման՝ թևավոր եղջերուի խորհրդանշանով, Հայաստանում առաջին անգամ է հանդիպում։

Աթենական տետրադրախմաների պատկերատիպից[6] մ. թ. ա. 87 թվականին Միհրդատ VI Պոնտացու դրամների վրա է անցել նաև կիսալուսինը աստղով, որը նույնպես շատ հստակ պահպանված է մեր տետրադրախմայի վրա։

Կիսալուսինը և աստղը հետագայում հանդիսացան ժառանգական խորհրդանշան Բոսֆորի թագավորության առանձին ներկայացուցիչների համար, որոնց դրամների վրա այն պատկերվում էր առավել ընդգծված ձևով[7]։

Հիշյալ խորհրդանշաններից բացի Միհրդատ Եվպատորի դրամն իր վրա կրում է նրա անվան և տիտղոսի հունատառ խորագիրը՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΙΘΡΙΔΑΤΟΥ ΕΓΠΑΤΟΡΟΣ, ինչպես նաև տետրադրախմայի թողարկման տարեթիվը՝ CKΣ (= 226 բոսֆորյան տոմարով հաշված = մ. թ. ա. 71 թիվ) և փակագիրը։ Ի վերջո երկրորդ կողմի պատկերատիպն ավարտվում է A գրի հիշատակումով հունատառ արձանագրության վերջին տողի տակ և այդ ամենը վերցված ծաղիկներից ու պտուղներից հյուսված մի պսակի մեջ։ Վերջինս իբրև երիզափակ զարդաձև մենք տեսնում ենք նաև Պերգամոնի և Եփեսոսի կիստոֆորների վրա (տե՛ս դրամներ № № 140—147)։ Պոնտոսի և փոքրասիական հիշյալ քաղաքների կիստոֆորների պատկերատիպում նշմարվող այդ ընդհանուր զարդաձևը պատահականության արդյունք չէ, այլ թերևս մի արտացոլում նրանց միջև եղած առնչությունների։

Փոքրասիական քաղաքային դրամներ՝ կիստոֆորները արծաթյա խոշոր դրամներ են 11,5—12$^3/_4$ գրամ քաշով, որոնք շրջանառության մեջ համազոր

---

1 *Տե՛ս նաև* BMC, pl. VII, №№ 1—4 (Coins of Cappadocia).

2 **Հ. Մանանդյան**, *I, նշ. աշխ., էջ 142—145։*

3 *Зограф*, XV, № 5.

4 *Head*, 501:

5 *Head*, 385;

6 *Նույնը*, fig 217.

7 *Зограф*, табл. XLIV, № 14, 29, XLVI, № 4.

էին 3 ատտիկյան դրախմայի կամ 3 հռոմեական դենարի։ Cista նշանակում է տուփ, արկղ կամ խորհրդավոր կողով, որի մեջ սովորաբար պահում էին թանկարժեք հարստություն, ոսկի կամ զարդարանքներ, զոհաբերության առարկաներ, գաղտնի գործածության իրեր և կամ առանձին դեպքերում օգտագործում էին քվեարկության հետ կապված արարողությունների ժամանակ։ Մ. թ. ա. II—I դարերում փոքրասիական քաղաքներում, մասնավորապես Պերգամոնում, Էփեսոսում, Ապոլլոնիոսում, Ապամեայում և այլուր թողարկվում էին այդպիսի խոշոր արծաթյա դրամներ՝ հիշյալ խորհրդավոր կողովի պատկերով, որոնք կոչվում էին կիստոֆորներ։ Գանձի մեջ եղած կիստոֆորների պատկերատիպը բոլորովին տարբերվում է ինչպես հելլենիստական միապետությունների, այնպես էլ Հռոմեական հանրապետության դրամների պատկերատիպից։ Դրանց առաջին կողմերի վրա, ծաղիկներից ու պտուղներից հյուսված շրջանակի մեջ պատկերված է կիսաբաց կափարիչով մի ոչ բարձր, լայնանիստ, համարյա գլանաձև տուփ (cista), որի միջից դեպի ներքև գալարվելով դուրս է սողում մի օձ։ Այդ դրամների հակառակ կողմերի վրա պատկերված են երկու օձեր, որոնք դեպի վեր են սողում կենտրոնում ծաղկաձև աղեղի և նրա պատյանի երկու կողմերից։

Կիստոֆորներ թողարկող փոքրասիական քաղաքները միավորված էին մի ընդհանուր լիգայի մեջ, որին գլխավորում էր Պերգամոնը։ Մեր այս գանձում հավաքված կիստոֆորները պատկերատիպով միօրինակ են, բայց դրվագված են տարբեր կնիքներով։ Սակայն Պերգամոնի կիստոֆորներից մեկի (№ 145) պատկերատիպը իր մի կողմի տվյալներով նկատելիորեն տարբերվում է այդ խմբի մնացած կիստոֆորներից։ Նրա վրա լատինատառ գրությամբ նշված է հռոմեական պրոկոնսուլ Կ. Կլավդիուս Պուլխերի անունը՝ C. PVLCHER F PRO · COS, որից, բացի հունատառ գրությամբ, հիշատակված է նաև տեղական մագիստրոսի անունը՝ ΜΗΝΟΔΩΡΟC և ի տարբերություն սովորական օրինակների, Պերգամոնի այս կիստոֆորի վրա նշված է միայն մեկ մակագիր (տե՛ս մենագրերի աղյուսակ № 78)։ Էփեսոս քաղաքի կիստոֆորները պահպանելով պատկերատիպի հիմնական տվյալները, որոշ տարբերությամբ են թողարկված։ Նրանց մի կողմերի վրա նշված են առատության զույգ եղջյուրներ, որոնց ուղղել են իրենց գլուխները ներքևից վերև խոյացող զույգ օձեր։ Ուշագրավ է նաև այն, որ Էփեսոսի կիստոֆորների ընդհանուր ձևավորման մեջ իբրև խորհրդանշան ցույց է տրված բոցավառվող ջահ՝ ի տարբերություն Պերգամոնի կիստոֆորների։ Սրանց վրա իբրև խորհրդանշան պատկերված է գնդաձև գլխով մի գավազան, որին փաթաթված է օձ։ Պերգամոնի և Էփեսոսի կիստոֆորները տարբերվում են պատկերատիպի այս լրացուցիչ տարրերով։ Գանձի դրամների ամբողջության մեջ փոքրասիական այդ քաղաքների հիշյալ դրամական միավորները միատիպ պատկերներով խիստ տպավորիչ են Հայաստանում շրջանառության մեջ եղած դրամների շարքում։

2. ՀՌՈՄԵԱԿԱՆ ԴՐԱՄՆԵՐ

Գանձի հռոմեական դրամներն ըստ պատկերատիպի բաժանվում են երկու մեծ խմբի. դրամներ, որոնց վրա պատկերված են հեթանոսական տարբեր աստվածություններ և դրամներ, հանրապետության նշանավոր զորավարների ու գործիչների դիմանկարներով, ինչպես նաև ռազմա-քաղաքական ա-

ռանձին խորհրդություններ հիշատակող տեսարանների խորհրդանշանների ու հուշարձանների պատկերներով: Հռոմեական արծաթ դրամները միջազգային շուկայում լայն տարածում ունեին մ. թ. ա. II դարի վերջերին և նրանց պատկերատիպի անցյալում եղած միօրինակությունը, երբ դրամի մի կողմի վրա մշտապես ցույց էր տրվում Ռոմայի գլուխը, իսկ մյուսին՝ հեծյալ երկվորյակներ, համարյա արդեն վերացել էր: Այդ հին պատկերատիպի դրամներից գանձում առկա է միայն մեկ դենար (№ 148): Աստվածուհի Ռոման և առասպելական երկվորյակներ՝ Պոլուկսը ու Կաստորը համարվում էին Հռոմի պետության պաշտպանները, ուստի նրանց պատկերներով հանրապետական դրամների թողարկումը մինչև II դարի սկիզբը կանոնիկ բնույթ ուներ: Հետագայում պատկերների ընտրությունը կախված էր արդեն փողերանոցների կառավարիչների հայեցողությունից, որոնք տուրք էին տալիս իրենց նախնիների փառաբանությանը, կապված հեթանոսական այս կամ այն աստվածությանը և կամ Հռոմի պետությանը նրանց մատուցած ծառայությունների հիշատակության հետ: Գնալով պատկերները դառնում էին բազմատեսակ և այդ բազմատեսակությունը լիովին արտացոլված է մեր այս գանձում: Պաշտամունքային թեմատիկայով հռոմեական դրամների շարքում մենք տեսնում ենք Մարսի, Վիկտորիայի ինչպես նաև Սատուրնի[1] և կամ Ապոլլոնի, իսկ այս վերջինիս հետ երգի ու բանաստեղծության աստվածուհի Եվտերպայի (№ 208), պատմության աստվածուհի Կլիոյի (№ 207) պատկերները կամ նրանց խորհրդանշանները: Մի ամբողջական շարք են կազմում Դիանայի և գեղեցկության աստվածուհի Վեներայի պատկերները: Պատերազմի աստված Մարսի կիսադեմ գլուխը դրամների վրա պատկերված է ռազմի խորհրդանշաններով (գերիներ, ընկած արշավող հեծյալի ոտքերի տակ, մարտի գալլիական շեփորներ ու վահաններ, զինվորական դրոշներ, տե՛ս № № 213, 243, 333): Հաղթանակի թևավոր դիցուհին ներկայացված է կամ բազմած գահին, կամ քառաձի մարտակառքը վարելիս (№ № 160, 287—291): Նկարչական տարբեր կատարումներով արտահայտված է ազատության աստվածուհին, որի հետ իբրև բնորոշ տեսիլ ցույց է տրված Ռոման ողջ հասակով, նիզակը ձեռքին (№ № 182, 235, 236) կամ Վեստայի տաճարի սխեմատիկ տեսքը (№ 218): Մի քանի տարբերակներով պատկերված է պտղաբերության ու հողագործության աստվածուհի Ցերերան, իր խորհրդանշաններով (մեղու, ցորենի հասկ), ներդաշնակված դրամի հակառակ կողմում պաշտամունքային բնույթի առարկաներով՝ բոցավառվող ջահ, սափոր, մոդական գավազան և այլն: Պատկերների մի այլ խումբ նվիրված է Հռոմի գերագույն աստծո՝ Յուպիտերի պաշտամունքին:

Յուպիտերը պատկերված է ինչպես միայնակ (№ 247), այնպես էլ Յունոնայի ու Միներվայի հետ (№ 154), իբրև Հռոմի անվտանգության և պաշտպանության հզոր եռաստվածության կենտրոնական ուժ: Բացի դրանից Յուպիտերը ցույց է տրված անգամ տակավին երիտասարդ դիմագծերով, անմորուս դեմքով (№ № 167—169), ի տարբերություն դիմաքանդակներից հայտնի իր ահարկու մորուքավոր տեսքի (№ 329): Հեթանոսական աստվածների պատ-

[1] Սատուրնի պաշտամունքը լայն տարածում ուներ Հռոմում, իբրև հողագործության, պտղաբերության, հավասարության, եղբայրության, առատության, հավերժության ու խաղաղության աստծո, Նրա տաճարը հանդիսանում էր նաև գանձատուն: Հեթանոս հռոմեացիները յուրաքանչյուր տարի դեկտեմբերի 17—19-ին սանձարձակ խնդությամբ նվերներ ու զոհաբերություններ էին մատուցում Սատուրնի կուռքին:

կերների շարքում մենք տեսնում ենք Հռոմի գերագույն դիցուհի Յունոնայի (№ № 161, 178, 180, 198), ծովային ուժերի տիրակալ Նեպտունի (№ № 181, 212, 305, 355, 356), արևի լույսը բերող Ավրորայի (№ № 264—266), առողջություն և բարեկեցություն տվող Սալյուսի (№ № 232—234), հաջողություն ու երջանկություն պարգևող Բոնուս Էվենտուսի (№ № 189, 193, 199—201, 219, 220), անտառների ու արոտավայրերի տեր, հովիվների, ձկնորսների ու մեղվաբույծների պաշտպան Պանի (№ № 237—242), աստվածների մայր Կիբելայի (№ № 202, 230), բարեպաշտության դիցուհի Պիետասի (№ 244, 258), մարդկանց ուրախություն տվող, նրանցից թախիծը վանող, խաղողի ու գինեգործության աստված Դիոնիսի (№ 334), ամենատես և ամենահաղթ Սոլի (№ № 352, 357), ինչպես նաև առասպելական հերոսներ Հերակլեսի (№ № 179, 263) և Ոդիսեսի (№ 170) հրաշապատված սխրանքներից առանձին դրվագներ: Այդ կարգի պատկերներով դրամների խմբավորումը մեր առաջ ներկայացնում է Հռոմի հեթանոսական պանթեոնի հետևյալ աստվածներին, աստվածուհիներին և առասպելական էակներին.

Լիբերտաս տե՛ս դրամ		*№ № 182, 215—218, 235, 236, 306*
Աննա Պերեննա	»	*173*
Ապոլլոն	»	*163—166, 171, 207, 208, 209—211, 263, 292—297, 299, 345—351*
Ավրորա	»	*264—266*
Բաքոս	»	*334*
Բոնուս Էվենտուս	»	*189—193, 199—201, 219, 220*
Դիանա	»	*162, 186, 187, 231, 259—261, 345—351*
Դիոսկուրներ	»	*148*
Էվտերպա	»	*208*
Կլիո	»	*207*
Կոնկորդիա	»	*194—197*
Մարս	»	*150, 157, 213, 243, 333*
Մեդուզա	»	*264—266*
Միներվա	»	*154*
Մերկուրիոս (Հերմես)	»	*170*
Յուպիտեր	»	*154, 237—241, 247, 329*
Յունոնա	»	*154, 161, 178, 180, 198, 278—284*
Նեպտուն	»	*181, 212, 305, 355, 356*
Պիետաս	»	*244, 258*
Ռոմա	»	*148—156, 158—159, 235, 236, 285, 286*
Սալյուս	»	*232—234*
Սիբելա	»	*202, 230*
Սոլ	»	*321, 352, 357*
Վակունա	»	*205, 206*
Վեներա	»	*172, 176, 177, 252—257, 268, 276, 277*
Վիկտորիա	»	*151, 156, 158, 160, 173, 178, 235*
Վիրտուս	»	*183, 184*
Ցերերա	»	*203, 204, 229, 269—275*
Ֆորտունա	»	*246*

Պատկերների մյուս խումբը, ինչպես ասացինք, ռազմաքաղաքական տարբեր դեպքերին է վերաբերում, որոնք փառաբանում են Հանրապետության նշանավոր գործիչներին։ Այսպես, Քվինտոս Մինցիուս Թերմուսի դենարի վրա (№ 157) պատկերված է հերոսական այն արարքը, որով հայտնի է եղել նրա նախահայրը՝ կոնսուլ Ք. Թերմուսը, թշնամու հարձակումից վիրավոր ռազմիկին պաշտպանելիս։ Ա. Պոստումիուս Ալբինուսի դրամների վրա (№ № 174—175) ցույց է տրված մի կողմում՝ Իսպանիայի ալեգորիկ անձնավորումը, կանացի հերարձակ գլխով, իսկ մյուսում՝ հուժկու կեցվածքով իշխանական մի կերպարանք՝ Հռոմը, որը հնազանդություն ու խաղաղություն է հաստատում։

Ա. Պոստումիուս Ալբինուսը մ. թ. ա. 180 թվականին հռոմեական զորքերի գլուխն անցած կռվել է խռովահույզ Լիկուրգիայի լեռնային բնակիչների դեմ և 174 թվականին հռչակվել է որպես օրենքի խստագույն միջոցների ջատագով, որի փառաբանությանն էլ նվիրված է դրամը, թողարկված մ. թ. ա. 82 թվականին։ Կոնսուլ Մանիուս Աքվիլլիուսի դրամների վրա (№ № 183—184) նույնպես ալեգորիկ ձևով անձնավորված է Իսպանիան, ծնկաչոք ու գլխիկոր կնոջ կերպարանքով։ Նրա թևից բռնել է ու կամենում է բարձրացնել Մ. Աքվիլլիուսների տոհմի նահապետը։ Հայտնի է, որ նա 101 թվականին հռոմեական զորքերով գրավեց Սիցիլիան և ճնշեց ստրուկների ապստամբությունը։ Նույն դրամի առաջին երեսին արիության դիցուհի Վիրտուսի պատկերն է, որով և լրացվում է Աքվիլլիուսների տոհմի գովքը։ Մի այլ դրամի վրա (№ 185) պատկերված է սաբինական թագավոր Տատիուսի կիսադեմ գլուխը, կարճ մորուքով և առնական դիմագծերով։ Տատիուսը հռոմեական ավանդությունների մեջ հրաշապատված այն թագավորն է, որ իր ցեղի առևանգված աղջիկների պատվի համար կռվել է հռոմեացիների դեմ, սակայն վերջում հաշտվելով, Ռոմուլոսի հետ, ճանաչվել է Հռոմի կառավարիչ (մ. թ. ա. 744 թ.)։ Հռոմի փողերանոցի մագիստրոսը Տատիուսի պատկերով որոշակիորեն ակնարկում է իր ծագումը, սերված սաբինական թագավորական տոհմից։ Մի ուրիշ դենարի վրա (№ 214) պատկերված են երկու իրար նման, սակայն տարբեր անհատականության առնական գլուխներ, մեկը՝ Գայուս Սերվիլիուս Ահալան է, մյուսը՝ Լ. Յունիուս Բրուտոսը, այն կոնսուլը, որի քաղաքական վարքագծի փառաբանմանն են նվիրված ևս մի քանի դրամներ՝ թողարկված 60—59 թվականներին։ Այդ դենարների (№ № 215—217) պատկերատիպը հիշեցնում է Լ. Յ. Բրուտոսի կյանքից մի դրվագ, երբ նա մունետիկների և զինված լիկտորների ուղեկցությամբ գնում է իր սեփական որդիներին գլխատելու արարողությանը։ Ավանդությամբ հիշվում է, որ Լ. Յունիուս Բրուտոսը հայտնաբերել էր (մ. թ. ա. 509 թ.) դավադրություն Հռոմի դեմ, որին մեղսակից էին նաև իր որդիները։

Բրուտոսը զոհվել է էտրուսկների դեմ մղած կռվում և Սենատի որոշմամբ Կապիտոլիումում հուշարձան կանգնեցվեց նրա պատվին։ Դրամները թողարկող Քվինտոս Կեպիո Բրուտոսը այդ պատկերով կամեցել է տարածել իր տոհմի փառքը։ Մի քանի դրամներ (№ № 194—197) իրենց պատկերներով ակնարկում են ռազմական այն հաղթանակը, որ հռոմեական բանակը Լ. Էմիլիուս Պավլոսի գլխավորությամբ ունեցավ Մակեդոնիայի թագավոր Պերսևսի դեմ՝ Պիդնայի ճակատամարտում մ. թ. ա. 168 թվականին։ Դրամի փոքրիկ տարածության վրա խիստ լակոնիկ ձևով ներկայացված է թշնամու պարտությունը

հաստատող զենքերի ու զրահների հուշարձանը, որի ձախ կողմում շղթայակապ կանգնած է Պերսեյն իր երկու որդիների հետ, իսկ աջում՝ սուրը ձեռքին, խրոխտ դիրքով Էմիլիուս Պավլուսը։ Վերջինս մ. թ. ա. 182 թ. պրետոր էր Իսպանիայում, իսկ 168 թ. չնայած իր տարիքին, հռոմեական զորքերով ասպատակեց Հունաստանը և դաժանորեն ճնշեց հույների ապստամբությունը՝ կորզելով 200 միլիոն սեստերցիայի հասնող հարստություն։ Եվ ահա նրա զարմից սերված Պավլլուս Էմիլիուս Լեպիդուսը 90 տարի անց սենատի հրամանով մասսայաբար թողարկում է հիշյալ պատկերատիպի արծաթ դրամներ (№ № 194—197), որոնց մի կողմի վրա դրոշմած է Հռոմի քաղաքացիական համաձայնության (CONCORDIA) աստվածուհու գլուխը։ Հետաքրքրական են Մ. Էմիլիուս Սկավրուս և Պուբլիուս Հիպսեուսի անուններով թողարկված հռոմեական դենարները (№ № 221—223)։ Դրամի մի կողմի վրա ցույց է տրված ուղտը կանգնած, իսկ նրա առջևում ծնկաչոք մարդկային մի կերպարանք՝ անձնավորումն Արաբիայի թագավոր Արետասի, որը կռվել է Հռոմի դեմ Սիրիայում, սակայն մ. թ. ա. 64 թ. պարտվել էր Պոմպեոսի զորքերից և հետագայում թեև կրկին գլուխ բարձրացրեց, բայց նորից պարտվեց, այս անգամ հռոմեացի զորավար Սկավրոսից։ Վերջինիս անվան հիշատակությամբ թողարկված են տվյալ պատկերատիպի արծաթ դրամները։ Փորագրիչ-քանդակագործը պատվիրված թեմայի համար ընտրել է Արաբիայի համար բնորոշ ուղտի պատկերը, որպես խորհրդանիշն այդ երկրի թագավորության, իսկ նրա հակառակ կողմում ցույց տվել Հռոմի գերագույն աստծուն՝ Յուպիտերին մարտակառքի վրա, որի ամենակարող կամքի հետ է կապել հռոմեացի զորքերի հաղթանակը։ Մ. թ. ա. 56 թ. Լուցիուս Մարցիուս Փիլիպոսի դրամների վրա (№ № 226—228) պատկերված է Անկուս Մարցիուսի կիսադեմ գլուխը, զարդարված արքայական ժապավենով և մի փոքր առանձին ցույց է տրված մոգական գավազան։ Հռոմի պատմական ավանդությունների մեջ Անկուս Մարցիուսը հիշվում է ըստ կարգի IV թագավորը, հորջորջված իբրև հեթանոսական կրոնի, հողագործության և առևտրի, ինչպես նաև անվտանգության պաշտպան։ Եվ ահա այդ թագավորի զարմից սերված Լուցիուս Մարցիուս Փիլիպոսը իր անունով թողարկված դրամների պատկերներով գովերգում է սեփական տոհմը։ Նույն գաղափարն է արտացոլված Դեցիմուս Պոստումիուս Ալբինուսի, մ. թ. ա. 49 թ. թողարկած դրամում (№ 245)։ Ցույց է տրված Կոնսուլ Պ. Ալբինուսի պատկերը, որը Հռոմի քաղաքական պատմության մեջ նշանավոր է եղել իբրև իրավագետ ու պատմաբան։ Մ. թ. ա. 44—40 թվականների մի քանի դրամների (№ № 300—304, 354) վրա պատկերված է Հուլիոս Կեսարի կիսադեմ գլուխը։ Եթե նկատի ունենանք, որ Հ. Կեսարին սպանեցին 44 թ. մարտի 15-ին, ապա հարկ է ընդունել, որ տվյալ դրամներից մասնավորապես Պ. Սեպուլլիուս Մակրի և Լ. Էմիլիուս Բուկայի անուններով դենարները (№ № 300, 301, 302, 303) թողարկվել են թերևս այդ վեհապետի կենդանության օրոք, մինչդեռ մնացած երկուսը շրջանառության մեջ են մտել Հ. Կեսարի մահից հետո՝ մ. թ. ա. 42 և 40 թթ. (№ № 304, 354)։ Ուշագրավ է, որ Հուլիոս Կեսարի դիմանկարով դրամներից մեկի վրա պատկերված է հասարակության մեջ օրինականության, արդարության և խաղաղության դիցուհու՝ Պակսի կերպարը (№ 304) և այդ խորհրդանշանը ինքնըստինքյան գովերգության տուրք է Հ. Կեսարի հրաշապատված կյանքի պատմությանը։ Պուբլիուս Կոռնելիուս Լենտուլուս Մարցելլինուսը ներկայացնելով կոնսուլ Կլավդիուս

Մարցելլուսի գլուխը դրամի առաջին երեսի վրա (№ 307), ակնարկում է իր տոհմի նշանավոր նախահայրի համբավի մասին, իսկ հակառակ կողմում՝ ուրվագիծը բազիլիկ մի տաճարի, որի մուտքին մոտենում է ինքը՝ Կլավդիուսը՝ ձեռքին նվիրաբերություն։ Հռոմի հանրապետության մեջ Մ. Կլավդիուս Մարցելլուսը հինգ անգամ ընտրվել է կոնսուլ (222—208)։ Իր խիզախությամբ աչքի է ընկել հատկապես փյունիկյան II պատերազմում, ինչպես նաև վարել է հռոմեական լեգեոնների արշավանքը գալլերի դեմ. 216—215 թթ. պաշտպանել է Հռոմը և Հարավային Իտալիան, 212 թ. գրավել է Սիրակուզան, 210 թ. հաջողությամբ մարտնչել է Հանիբալի դեմ Իտալիայի լեռներում։ Նա սկզբնավորեց այն սովորությունը, երբ հաղթողները գրավված երկրներից Հռոմ էին փոխադրում ձեռք բերված գեղարվեստական նշանակության հուշարձանները և դրանցով զարդարում պաշտամունքային տաճարները։

Այդ բանը արտացոլված է մ. թ. ա. 38 թ. դենարի վրա, նվիրված հիշյալ կոնսուլի հիշատակին։

Տարբեր պատկերատիպի դրամներ են թողարկված Լուցիուս Լիվինեուս Ռեգուլոսի անունով, որոնցից մեկի վրա (№ 335) ցույց է տրված երկու գլադիատորների գոտեմարտը երեք առյուծների դեմ։ Փորագրիչ-քանդակագործը բարձր վարպետությամբ արտահայտել է այդ ահեղ տեսարանի ողջ լարվածությունը։ Մյուս կողմում ցույց է տրված մ. թ. ա. III դարի կեսերին Հռոմի նշանավոր կոնսուլ Լ. Ռեգուլոսի կիսադեմ գլուխը, որը հայտնի է եղել Կարթագենի դեմ մղած կռիվներում։ Նրա դիմանկարը ավելի հստակ պահպանված է նույն մագիստրոսի մի այլ դենարի վրա (№ 336), որի հակառակ կողմում՝ բեմի վրա պատկերված են զույգ բազկաթոռներ։ Ուշագրավ է, որ Լ. Լուցիուս Ռեգուլոսի անունով մեկ ուրիշ դրամի վրա (№ 337) պատկերված է Օկտավիանոսի կիսադեմ գլուխը՝ երիտասարդի դիմագծերով և որպես խորհրդանշան այդ դրամի, հակառակ կողմում ներկայացված է Վիկտորիան ողջ հասակով, դափնեպսակը ձեռքին։ Օկտավիանոսի դիմանկարով դրամները թողարկված են ինչպես միայնակ (№ № 327, 328, 331, 332), այնպես էլ Մարկոս Անտոնիոսի հետ (№ № 308—319, 322—325)։ Այդ երկու զորավարների դիմանկարներով դենարներից մի քանիսի վրա, բացի իրենց անձնանուններից հիշատակված է նաև Մարկոս Բարբատիուսի անունը (№ № 308—319), թեև կան օրինակներ, որոնք թողարկված են բացառապես առաջին երկուսի անուններով (№ № 322—325)։

Ընդհանրապես Մ. Անտոնիոսի և Օկտավիանոսի դիմանկարներով դրամների շարքում (№ № 308—319, 322, 323) Մարկոս Անտոնիոսը ներկայացված է միջին տարիքի, առավել առնական, իսկ Օկտավիանոսը տակավին երիտասարդ ու գեղեցիկ դիմագծերով։ Հայտնի է, որ Մ. Անտոնիոսը շնորհիվ Հուլիոս Կեսարի դարձել էր ժողովրդական տրիբուն և 50 թ. նշանակվել էր Իտալիայի կառավարիչ, իսկ արդեն 45 թ. ճանաչվել որպես կոնսուլ՝ աջակցելով Կեսարի պլանների իրագործմանը։ Վերջինիս մահից հետո նրան հաջողվեց տիրել Հռոմի գանձատանը և 42 թ. ստանալ լիակատար իշխանություն Հռոմի արևելյան պրովինցիաների վրա։ Մ. Անտոնիոսի դիմանկարներով դրամները թողարկված են պատկերատիպի լրացուցիչ խորհրդանշաններով։ Այսպես, մ. թ. ա. 36 թ. Արևելքում թողարկված դենարների վրա (№ 358—360) հիշատակված է թշնամու պարտությունը, նրա զենքն ու զրահը ցցի վրա բարձրացրած ձևով։ Մ. Անտոնիոսի մեկ այլ դրամով (№ 361) ներկայացված է հայկական թագը՝

նետի ու աղեղի մեջ, ի նշան Հայաստանի պարտության: Հայոց արտաշեսյան թագը պատկերված է բուսական նախշերով, որոնցից վերև նշված են երեք ութթևանի աստղեր, ըստ որում կենտրոնականը համեմատաբար խոշոր է: Խույրն ավարտված է յոթ ժանիքաձև սրածայր ելուստներով: Ականջակալները և վզկալը եզրված են մարգարտաշար հատիկներով: Ուշագրավ է, որ այստեղ բոլորովին ցույց չեն տրված հայոց թագի վրա միշտ նշվող երկու արծիվների պատկերները, որոնք իբրև խորհրդանշան ներկայացված են Տիգրան Մեծի ու Արտավազդ II-ի դրամների վրա: Բացի դրանից, այն դենարների վրա, որոնք դրոշմված են Մ. Անտոնիոսի և Եգիպտոսի թագուհի Կլեոպատրայի պատկերներով (№ № 362—364), նույնպես ցույց է տրված հայկական թագը՝ Մ. Անտոնիոսի կիսադեմ գլխի հետևում, սակայն առանց ականջակալների, միայն վզկալով: Չնայած այն արտահայտված է սիմետրիկ ձևով, սակայն միանգամայն համապատասխանում է Արտավազդ II-ի կրած թագին: Այդ պատկերատիպի ողջ իմաստը բացահայտված է Մ. Անտոնիոսի գլխի շուրջ նշված լատինատառ խորագրերով ANTONI. ARMENIA. DEVICTA (Անտոնիոս Հայաստանը նվաճված): Անտոնիոսը պատկերված է մորուքով, լայն բացված բերանով, իսկ Կլեոպատրան վարսակալ ժապավենով և «Թագավորների թագուհի» արտակարգ տիտղոսով (№ № 362—364): Նույն պատկերատիպով մ. թ. ա. երեսնական թվականներին Անտիոքում թողարկված խոշոր արծաթյա հունատառ դրամների վրա (№ № 365—373) Կլեոպատրան պատկերված է կարգաքանդակների առավել մանրամասն արտահայտությամբ:

Այդ դրամներից մի քանիսի վրա, Մ. Անտոնիոսի խիտ ու կարճ գանգուրներով, խոժոռ հայացքով, ատլետիկ պարանոցով գլխի հետևում իբրև խորհրդանշան դրոշմված է ձիու գլուխ (№ № 370—371) և կամ R գիրը (№ 372): Հռոմեական հանրապետության պաշտոնական անձանց պատկերների թվում Մ. Անտոնիոսի դրամների վրա հանդես է բերված նաև նրա կրտսեր եղբոր՝ Լուցիուսի անկանոն դիմապատկերը, լայն ու ցցուն ծնոտով (№ 320) և կնոջ՝ Օկտավիայի գեղեցիկ գլուխը, արտահայտված պտտիկուն վարսերի սանրվածքի բնորոշ տեսքով (№ № 338—344):

Սակայն ինչպես Հռոմի ավանդություններում հիշատակվող թագավորների ու առաջին կոնսուլների, այնպես էլ անվանի զորավարներից շատերի դիմանկարները չեն դիտվել իբրև դիմանկարներ բառիս բուն իմաստով: Նրանց մի մասը կարծեցյալ է, ստեղծված հնուց մնացած հիշատակների հիման վրա: Հռոմեական դրամների մեջ իսկական դիմաքանդակ են Հուլիոս Կեսարի և նրանից հետո եկող հռոմեական գործիչների դիմանկարները: Հուլիոս Կեսարի դիմանկարը դրամի վրա կատարվել է նրա կենդանության օրոք՝ սենատի հատուկ որոշմամբ: Կեսարի մահից հետո հռոմեական պետության բոլոր նշանավոր դեմքերը արդեն մասսայաբար դրամների վրա դրոշմել էին տալիս իրենց դիմանկարները[1]:

Գանձի հռոմեական դրամները մեզ առաջ բացում են պաշտոնական անձանց դիմանկարների հետևյալ շարքը.

---

[1] *Jean Babelon*, Les monnaies racontent l'histoire, resurrection du Passé, Fayard, 1963, p. 14; *Зограф*, 71, 72.

Տատիուս	տե՛ս դրամ №	185
Լուցիուս Յունիուս	»	214
Գայուս Սերվիլիուս	»	214
Անկուս Մարցիուս	»	226—228
Ս. Պոստումիուս Ալբինուս	»	245
Լուցիուս Ռեգուլոս	»	335, 336
Հուլիոս Կեսար	»	300—304, 354
Մարկոս Անտոնիոս	»	308—321, 338
Գայուս Օկտավիանոս	»	308—319, 322
Լուցիուս Անտոնիոս	»	320
Կլավդիուս Մարցելլուս	»	307
Օկտավիա	»	338—344
Կլեոպատրա	»	362—372

Սակայն վերոհիշյալ դիմանկարներից բացի, հռոմեական դենարների վրա ներկայացված են առանձին երկրների ալեգորիկ անձնավորումները, օրինակ. Լուցիուս Հոստիլիուս Սասեռնայի դենարների վրա (№ № 259—262) Գալլիան անձնավորված է տխուր կույսի հերարձակ գլխով, իսկ Քվինտուս Մետելլուս Սցիպիոնի դրամի վրա Աֆրիկան ներկայացված է կանացի դեմքով, ճակատը զարդարված փղի կնճիթով (№ 267)։

Հ. Կեսարի Գալլիայում տարած հաղթանակների կապակցությամբ 50—49 թթ. թողարկված դրամների վրա պատկերված է փիղ, որը իր առաջին մի ոտքով օձին է ճզմում (№ № 248—250)։ Խորհրդանշանների մեջ ուշագրավ են նաև աշխատանքային գործիքները, ինչպես արորը կամ գութանը Տիբերիուս Սեմպրոնիուս Գրաքոսի մ. թ. ա. 40 թ. դրամի վրա (№ 354) և կամ բրիչը՝ պատկերված Լուցիուս Վալերիուս Ացիսկուլուսի մ. թ. ա. 45 թ. դրամի վրա (№ 299)։ Լրացուցիչ պատկերների մի այնպիսի բազմատեսակություն է դիտվում հռոմեական հանրապետության այս գանձից ծագած մ. թ. ա. I դարի դրամների վրա, որ նրանց սոսկ առարկայական խմբավորումը հետաքրքիր է իր հետևյալ բաժիններով։

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐ

Ակցան	տե՛ս դրամ	№№	278—284
Բրիչ	»		299
Գութան	»		353, 354
Զամբյուղ	»		338—344
Ջնդան	»		278—284
Խարիսխ	»		152, 285, 286
Կացին	»		251
Կարգին	»		200
Մուրճ	»		189—193, 199
Շերեփ	»		248—251
Շեփոր	»		243
Քնար	»		345—351

ԶԵՆՔԵՐ ԵՎ ՌԱԶՄԻ ՊԱՐԱԳԱՆԵՐ

ԿԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

Առատության եղջյուր տե՛ս դրամներ	№№	177, 285, 286
Եռաժանի	»	181, 212, 305
Խաղաղության գավազան	»	170, 199—201
		246, 258, 304
Մոգական գավազան	»	176, 219, 220
		269—275, 326
Ջահ	»	203, 204, 248
		269—275, 345
Շանթ	»	205, 206, 219
		247, 326, 328
Դափնեպսակ	»	149, 225, 246
Ծաղկեպսակ	»	151
Արմավենու ճյուղ	»	160, 189—192
		224, 246
Հասկ (ցորենի)	»	229, 267
Կիսալուսին	»	300, 352
Աստղեր	»	352

Կան նաև դրամներ, որոնց պատկերատիպը նվիրված է ժամանակի քանդակագործության ու ճարտարապետական առանձին հուշարձանների արտացոլմանը։ Այսպես, Հռոմում մ. թ. ա. 82 թվականին թողարկված Պուբլիուս Կռեպուսիուսի դենարի վրա իր ամբողջական տեսքով ցույց է տրված արշավող հեծյալի արձանը (№ 171)։ Գրեթե նույնանման հուշարձանների պատկերներ դրոշմված են մ. թ. ա. 56 թ. Փիլիպպոսի (№ № 226—228), ինչպես նաև Օկտավիանոսի (№ 332) դրամների վրա։ Քվինտուս Կասսիուսի մ. թ. ա. 57 թ. արծաթ դրամի վրա սխեմատիկ տեսքով պատկերված է Վեստայի սյունազարդ տաճարը (№ 218)։ Բազիլիկ ճարտարապետական կոթողներ պատկերված են Պ. Կապիտոլինուսի (№ 329), Մարցելլինուսի (№ 307) և Մ. Անտոնիոսի (№ 321) մ. թ. ա. I դարի 40-ական թվականների դրամների վրա։

Դրանք տվյալ ժամանակաշրջանում գոյություն ունեցած նշանավոր հուշարձանների ընդօրինակություններ են։ Ամփոփելով գանձի հռոմեական դրամների վրա դրոշմված պատկերների քննությունը, կարելի է ասել, որ ընդհանուր առմամբ ներկայացված են պատկերատիպի 113 տարբեր տեսակներ, թողարկված հանրապետության 80 տարբեր պաշտոնական անձանց անունների հիշատակությամբ։ Այդ անուններից առավել հաճախ հանդիպում են.

Մարկոս Անտոնիոս	մ. թ. ա. 42—31 թթ.	դրամ	43	հատ
Օկտավիանոս	» 41	»	28	»
Հուլիոս Կեսար	» 54—47	»	19	»
Տիտոս Կարիսիոս	» 45	»	14	»
Մարկոս Բարբատիոս	» 41	»	12	»
Պուբլիոս Կլոդիոս Մ. Ֆ.	» 41	»	8	»
Մ. Պլետորիոս Ցեստիանոս	» 68—66	»	8	»
Գ. Կոնսիդիոս Պետոս	» 45	»	7	»
Գ. Վիբիոս Պանսա	» 48	»	7	»
Լ. Հոստիլիոս Սասեռնա	» 48	»	5	»
Լ. Սկրիբոնիոս Լիբո	» 55	»	5	»
Պ. Էմիլիոս Լեպիդոս	» 55	»	4	»
Քվինտոս Կեպիո Բրուտոս	» 60	»	4	»
Լ. Կալպուռնիոս Պիզո Ֆրուգի	» 90—89	»	4	»

Մնացած 66 անունները հռոմեական դրամների վրա նշված են մեկից-երեք անգամ[1]: Հարկ է նկատել, որ հանդիպում են նաև նույն անձնանունները կրող դրամներ, որոնք ունեն տարբեր պատկերատիպեր.

Գ. Մամիլիոս Լիմետանոս,	82—81 թթ.	պատկեր	I	Վեներա-մարտակառք
»	»	»	II	Մերկուրիոս-Ոդիսես
Ք. Պոմպոնիոս Մուզա,	68—66 թթ.	»	I	Ապոլլոն-Կլիո
»	»	»	II	Ապոլլոն-Եվտերպա
Մ. Պլետորիոս Ցեստիանոս,	68—66 թթ.	»	I	Բ. Էվենտուս-խաղաղութ.
»	»	»	II	Կիբելա-բազկաթոռներ
»	»	»	III	Ցերերա-սափոր
»	»	»	IV	Վականա-արծիվ
Գ. Վիբիոս Պանսա,	49—48 թթ.	»	I	Լիբերտաս-Ռոմա
»	»	»	II	Պան-Յուպիտեր
Դ. Պոստումիոս Ալբինոս,	49—48 թթ.	»	I	Մարս-շեփորներ
»	»	»	II	Առաքինություն-դաշինք
»	»	»	III	Ալբինոս-պսակ
Գ. Հուլիոս Կեսար,	54—46 թթ.	»	I	Փիղ-գուշանշաններ
»	»	»	II	Վեներա-Էնեաս
»	»	»	III	Ցերերա-գուշակ
»	»	»	IV	Վեներա-հաղթանշան
Տիտոս Կարիսիոս,	45 թ.	»	I	Յունոնա-դրամահատ
»	»	»	II	Ռոմա-գլոբուս
»	»	»	III	Վիկտորիա-քառաձի կառք
»	»	»	IV	Վիկտորիա-երկձի կառք
Գ. Կոնսիդիոս Պետոս,	45 թ.	»	I	Ապոլլոն-բազկաթոռներ
»	»	»	II	Ապոլլոն-քառաձի կառք
Պ. Սեպուլլիոս Մակր,	44 թ.	»	I	Հ. Կեսար-Վեներա
»	»	»	II	» նույնը այլաձև

[1] Մանրամասնությունները տե՛ս Գանձի հռոմեական դրամների նկարագրության մեջ, № № 148—372:

Պետիլլիոս	Կապիտոլինոս	40—37 թթ.	պատկեր	I	Յուպիտեր-տաճար
»	»	»	»	II	Արծիվ-տաճար
Լ. Լիվինեիոս	Ռեգուլոս	42—39 թթ.	»	I	Ռեգուլոս-գլադիատորներ
»	»	»	»	II	» բազկաթոռներ
»	»	»	»	III	» Վիկտորիա
Տ. Սեմպրոնիոս	Գրաքոս,	40—37 թթ.	»	I	Օկտավիանոս-արծիվ
»	»	»	»	II	Հ. Կեսար-գալժան
Մարկոս	Անտոնիոս,	43—31 թթ.	»	I	Մ. Անտոնիոս-Հելիոսի տաճարը
»	»	»	»	II	» Օկտավիանոս
»	»	»	»	III	» Լուցիուս-Անտոնիոս
»	»	»	»	IV	» պաշտանշաններ
»	»	»	»	V	» Օկտավիա
»	»	»	»	VI	» Հելիոս
»	»	»	»	VII	» հաղթանշան
»	»	»	»	VIII	» Հայոց թագը
»	»	»	»	IX	» Կլեոպատրա
Գ. Օկտավիանոս,		41—39 թթ.	»	I	Օկտավիանոս-հուշարձան
»		»	»	II	» բազկաթոռներ
»		»	»	III	» շանթ
»		»	»	IV	» խաղաղություն
»		»	»	V	» Մարս-արծիվ, հաղթանշան

Վերոհիշյալ տվյալները ցույց են տալիս, որ պատկերատիպի բազմազանության տեսակետից առավել բազմաթիվ են հանրապետության վերջին շրջանի դրամները՝ թողարկված մասնավորապես Մարկոս Անտոնիոսի և Օկտավիանոսի դիմանկարներով ու սրանց անվան հիշատակությամբ։ Դրանցից հետո միայն գալիս են Հուլիոս Կեսարի, Տիտոս Կառիսիուսի, Մ. Պլետորիուս Ցեստիանուսի անուններով դենարները։ Մնացած օրինակները ներկայացվում են պատկերատիպի մեկից երեք տեսակներով։ Միավորների զուտ քանակական հարաբերությամբ նույնպես, Մարկոս Անտոնիոսի անվան դրամները այդ ողջ զանգվածի մեջ կազմում են գերակշռող մասը։ Թողարկված լինելով Հռոմի արևելյան և փոքրասիական պրովինցիաներում մ. թ. ա. I դարի 41—31 թվականներին, դրանք, ինչպես երևում է, ավելի անմիջական տարածում ունեին Հայաստանում։ Բացառված չէ նաև այն հավանականությունը, որ Մ. Անտոնիոսի ըստ պատկերատիպի, Հայաստանին վերաբերող դրամները (№ № 361—363) թողարկված լինեն թերևս Հայաստանում, նրա մայրաքաղաք Արտաշատում, որի փողերանոցը գործում էր Արտավազդ II-ի իշխանության վերջին տարիներին, հռոմեական զորքերի դեպի հայոց երկիրը վարած արշավանքների նախօրեին։

Այդ առումով մինչև օրս եվրոպական գրականության մեջ ընդունված Մարկոս Անտոնիոսի դրամների Արևելքում և Փոքր Ասիայում թողարկված լինելու փաստը այժմ ճշտվում է և ավելի որոշակի դառնում Սասնակունքի գանձի տվյալների համաձայն։

ԴՐԱՄՆԵՐԻ ԿՇՌԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Քննության առնված 373 արծաթյա դրամների ընդհանուր կշիռը 2758,84 գրամ է։ Հելլենիստական թագավորություններին պատկանող 146 դրամների միասնական քաշը 1743,76 գրամ է, իսկ հռոմեական հանրապետության՝ 1015,08 գրամ (225 հատ)։ Չնայած վերջինս քանակապես 79 միավորով ավելի է, սակայն 728,68 գրամով պակաս է։ Տարբերությունը պայմանավորված է հելլենիստական դրամների մեջ առավելապես տետրադրախմաների, իսկ հռոմեականների մեջ՝ դենարների կուտակմամբ։ Դրանց յուրաքանչյուր միավորի միմյանց նկատմամբ ունեցած կշռային հարաբերությունն արտահայտվում է մոտ 1 : 4 չափով։ Ընդհանրապես մակեդոնական, սելևկյան, պարթևական, հայկական, պոնտական, կապադովկիական և փյունիկյան դրամական միավորներն իրենց կշռային տվյալներով թողարկված են ատտիկյան կշռային սիստեմի սկզբունքով։

Արմատավորված լինելով բուն Հունաստանում դեռևս մ. թ. ա. VI դարի երկրորդ կեսին, ատտիկյան կշռային սիստեմը միջազգային առևտրում լայն տարածում գտավ Ալեքսանդր Մակեդոնացու կողմից նվաճված երկրներում։ Ապրանքա-փոխանակությունը կատարվում էր հիմնականում արծաթով։ Ոսկին ուներ առավելապես հաշվային նշանակություն։

Այդ սիստեմի հիմնական միավորը արծաթի ասպարեզում դրախման էր, որ թողարկվում էր 4,36 գրամ քաշով։

Մասսայաբար թողարկվում էին դրախմաներ և տետրադրախմաներ, իսկ մնացած միավորները լայն շրջանառության համար բնորոշ չեն եղել։ Ալեքսանդր Մակեդոնացու դրամները նկատելիորեն մաշված են և իրենց կշիռներով ատտիկյան սկզբունքով սահմանված քաշից պակաս են մոտ 0,60 գրամով։ Սակայն այդ նվազումը առաջացել է ժամանակի ընթացքում, եթե նկատի ունենանք, որ մակեդոնական հիշյալ դրամներն իրենց ծագմամբ մոտ 300 տարով ավելի վաղ են շրջանառության մեջ մտել, քան գանձի վերջին դրամները և բնականաբար կարող են ավելի շատ մաշված լինել։

Սելևկյան դրամները բոլորն էլ տետրադրախմաներ են (57 հատ), որոնց միջին քաշը 14,50 գրամ է, ըստ որում դրանցից ամենաթեթևը 13,00 գրամ է, իսկ ամենածանրը՝ 16,80 գրամ։

Պարթևական խմբի դրամների մեջ (22 հատ) չկա և ոչ մի տետրադրախմա։ Դրանք բոլորն էլ դրախմաներ են՝ 3,46 գրամ միջին քաշով, թեև կան 3,60—3,75 գրամով առանձին օրինակներ։ Ատտիկյան նորմայի կշիռներով հանդես են գալիս նաև հայկական դրամները (10 հատ), որոնց միջին քաշը դրախմայի համար կազմում է 4,11 գրամ, իսկ տետրադրախմայինը՝ 15,63 գրամ։ Կապադովկիական տետրադրախմաներ գանձում չկան և դա պատահական չէ, որովհետև ընդհանրապես նրանք հազվագյուտ են։ Կապադովկիայում դրվագված դրախմաների (8 հատ) միջին քաշը կազմում է 3,82 գրամ։ Ատտիկյան դրամական սիստեմի սկզբունքով է թողարկված նաև Պոնտոսի թագավորության տետրադրախման իր 16,65 գրամ քաշով, թեև աննշան (0,8 գրամ) այն պակաս է օրինական չափից։

Փյունիկյան քաղաքների դրամները բացառապես տետրադրախմաներ են (39 հատ), որոնց միջին կշիռը կազմում է 14,23 գրամ։ Սրանց հիմնական մասը (37 հատ) վերաբերում է Տյուրոս քաղաքին, իսկ Սիդոնի և Արադոսի եզակի

տետրադրախմաներն իրենց կշիռներով (14 գրամ և 15,10 գրամ) նույնպես հարում են հելլենիստական արևելքում իշխող ատտիկյան սիստեմին։

Սիրիայի Անտիոք քաղաքի մ. թ. ա. 38—31 թթ. Մարկոս Անտոնիոսի և Կլեոպատրայի պատկերներով տետրադրախմաները (8 հատ) իրենց ծանրության միջին քաշով (15,18 գրամ) վկայում են, որ հռոմեական տիրակալության ծաղկման շրջանում անգամ, ատտիկյան դրամական սիստեմը Մերձավոր Արևելքում տակավին չէր խախտվել։ Ավելին, հռոմեական հանրապետության դրամական սիստեմը, ունենալով կշիռների ստորաբաժանման իր ներքին օրինաչափությունը, արծաթի հիմնական միավորի (դենարի) գծով համակերպվեց ատտիկյան սիստեմին։ Հռոմեական հանրապետության դրամական տնտեսության մեջ մ. թ. ա. 269 թվականից մասսայաբար թողարկվող արծաթյա դենարի օրինական կշիռը կազմում էր հռոմեական ֆունտի1/72 մասը կամ 4,55 գրամ։ Հետագայում պետական ռեֆորմով (217 թիվ) այդ միավորի կշիռը նվազում է, սահմանվելով ֆունտի1/84 մասը կամ 3,90 գրամ[1]։

Սակայն հնամյա ատտիկյան սիստեմով թողարկվող դրախման էլ արդեն մ. թ. ա. II դարում նշվում է 4,04 գրամի չափով[2], ուստի հավասարություն էր ստեղծվել դրախմայի ու դենարի կշռային չափերի միջև։ Մեկ ոսկյա ստատերը (8,10—8,60 գրամ) այդ ժամանակաշրջանում միջազգային շրջանառության մեջ ընդունվում էր 20 դրախմայի կամ 5 տետրադրախմայի փոխարեն և նույն համարժեքությամբ հանդես էր գալիս հռոմեական միավորը, այնքանով, որքանով մեկ ատտիկյան դրախման արծաթի կշռային իմաստով հավասարազոր էր մեկ հռոմեական դենարի։ Գանձում եղած հռոմեական 210 դենարների կշիռները վկայում են, որ նրանց միջին քաշը հավասար է 3,86 գրամի, ըստ որում առավել շատ են 4 գրամանոց դենարները։ Հետևապես հռոմեական դրամների հետ հավասարապես փոխանակվում էին ինչպես մակեդոնական, այնպես էլ հայկական, պարթևական, կապադովկիական ու ատտիկյան սիստեմի այլ արծաթյա դրամներ։ Միանգամայն ուրույն դրամական սիստեմ են ներկայացնում արծաթյա կիստոֆորների կշռային տվյալների օրինակները։ Գանձում դրանք 14 հատ են, որոնց միջին կշիռը մեկ միավորի համար նշվում է 12,07 գրամ։ Այդ սիստեմի հիմքում ընկած էր դեռևս մ. թ. ա. VI դարում հայտնի խիոսյան կշռային չափը, որի համաձայն դրախման թողարկվում էր 3,90 գրամ քաշով, իսկ տետրադրախման՝ 15,60 գրամ։ Հետագայում նույն քաշի արծաթ դրամներ թողարկվում էին Թրակիայում, Փոքր Ասիայի մի շարք այլ քաղաքներում և հատկապես Ռոդոս կղզում, ուր V—IV դարերում դրանք շատ ավելի երկար հարատևելով, անվանվեցին արդեն իբրև ռոդոսյան կշռային սիստեմի դրամներ։ Սակայն գնալով աստիճանաբար նվազեց նրանց քաշը. եթե IV դարում մեկ ռոդոսյան արծաթյա տետրադրախման կշռում էր 15,50 գրամ, ապա III դարում թողարկվում էր 13,00 գրամով, իսկ ավելի ուշ՝ 12—12,5 գրամ կշռով։ Հենց վերջին այդ նվազեցված չափով էլ մ. թ. ա. II դարի առաջին կեսին հռոմեական իշխանությանը ենթարկվող փոքրասիական քաղաքները շրջանառության մեջ են դնում իրենց տետրադրախմաները։

Գանձում եղած տվյալներից երևում է, որ այդպիսի թեթև քաշի տետրադրախմաների առավելագույն մասը վերաբերում է Պերգամոն քաղաքին, թեև կան Էփեսոսում դրվագված օրինակներ։ Առևտրական գործարքներում դրանք

[1] *Зограф*, 51, 52.
[2] *Schroetter*, 160.

Իրան, Արշակունի Գոտարզ I, 90—80 թթ.։
Արծաթ դրամ, մեծացված 4×

Իրան, Արշակունի Միհրդատ III, 57—54 թթ.։
Արծաթ դրամ, մեծացված 4×

Իրան, Արշակունի Օրոդես II, 57—38 թթ.։
Արծաթ դրամ, մեծացված 4×

Հայաստան, Տիգրան Մեծ, մ. թ. ա. 76 թ.։
Արծաթ դրամ, մեծացված 4×

Հայաստան, Տիգրան Մեծ, մ. թ. ա. 74 թ.։
Արծաթ չորեքդրամ, մեծացված 4×

Հայաստան, Արտավազդ II, մ. թ. ա. 38 թ.։
Արծաթ դրամ, մեծացված 4×

Կապադովկիա, Արիարաթ IV, մ. թ. ա. 127 թ.։
Արծաթ դրամ, մեծացված 4×

Պոնտոս, Միհրդատ VI Եվպատոր, մ. թ. ա. 71 թ.։
Տետրադրախմա, մեծացված 4×

փոխանակվում էին ատտիկյան դրախմաների կամ նրանց հավասարազոր հռոմեական դենարների հետ՝ 1։3 հարաբերությամբ, ելնելով այն իրողությունից, որ արծաթի կշռով թեթև քաշի դրախմաները կազմում էին հռոմեական դենարի ³/₄ մասը։ Այդ ամենով հանդերձ հարկ է նկատի ունենալ նաև մի որոշակի իրողություն, որ գանձում կուտակված բոլոր դրամներն (IV—I) դրըվագվել են ձեռքի աշխատանքի պայմաններում։ Արծաթյա կլորակների ձուլման և հղկման միջոցին կշռային չափումները չունեին այն ճշգրտությունը, որ հատուկ է մեքենայացված պրոցեսին։ Ուստի դրամները բացի շրջանառության մեջ տարբեր աստիճանով մաշվելուց, նախապես հանդես էին գալիս հիմնական չափից շեղ, թեկուզ խիստ աննշան տատանումներով։

ԿՇՌԱՅԻՆ ՉԱՓՈՒՄՆԵՐԻ ԱՂՅՈՒՍԱԿ

Դրախմաներ

Արծաթ դրամներ

Մակեդոնական	3,80	գրամ	1 հատ	Կապադովկիական	4,03	գրամ	1 հատ
Պարթևական	2,90	»	»	»	4,00	»	»
»	3,07	»	»	»	3,85	»	»
»	3,25	»	»	»	3,80	»	»
»	3,37	»	»	»	3,72	»	»
»	3,38	»	»	»	3,60	»	»
»	3,40	»	»	»	3,55	»	»
»	3,42	»	»	Հայկական	4,17	»	»
»	3,45	»	»	»	4,15	»	»
»	3,80	»	»	»	4,11	»	»
»	3,81	»	»	»	4,05	»	»
»	3,90	»	»	»	4,02	»	»
»	3,97	»	»	»	4,00	»	»
»	4,05	»	»	»	3,82	»	»
»	3,60	»	2 հատ				
»	3,70	»	»				
»	3,75	»	»				
»	3,65	»	3 հատ				

Տետրադրախմաներ
(Արծաթ չորեքդրամյաններ)

Մակեդոնական	16,77	գրամ	1 հատ	Սելևկյան	14,00	գրամ	3 հատ
Սելևկյան	13,00	»	»	»	14,89	»	»
»	13,73	»	»	»	15,10	»	»
»	13,80	»	»	»	15,15	»	»
»	13,95	»	»	»	15,20	»	»
»	14,18	»	»	Փյունիկյան	13,85	»	1 հատ
»	14,35	»	»	»	14,10	»	»
»	14,45	»	»	»	14,13	»	»
»	14,50	»	»	»	14,18	»	»

4—758

Սևեկյան	14,77	դրամ	1 հատ	Փլանիկյան	14,33	դրամ	1 »
»	14,84	»	»	»	14,36	»	»
»	14,85	»	»	»	15,10	»	»
»	14,95	»	»	»	13,90	»	2 հատ
»	15,02	»	»	»	14,22	»	»
»	15,05	»	»	»	14,25	»	»
»	15,06	»	»	»	14,00	»	3 հատ
»	15,13	»	»	»	14,27	»	»
»	15,18	»	»	»	14,40	»	»
»	15,35	»	»	»	14,20	»	6 հատ
»	15,43	»	»	»	14,30	»	11 հատ
»	15,85	»	»	Պոնտական	16,65	»	1 »
»	15,88	»	»	Հայկական	16,42	»	» »
»	16,00	»	»	»	15,50	»	» »
»	16,35	»	»	»	14,99	»	» »
»	16,40	»	»	Հռոմեական	14,58	»	» »
»	16,60	»	»	»	14,93	»	» »
»	16,62	»	»	»	15,03	»	» »
»	16,70	»	»	»	15,10	»	» »
»	16,80	»	»	»	15,25	»	» »
»	13,90	»	2 հատ	»	15,35	»	» »
»	14,65	»	»	»	15,43	»	» »
»	14,75	»	»	»	15,73	»	» »
»	14,90	»	»	Փ. Ասիայի	11,64	»	» »
»	16,10	»	»	Հռոմեական	11,75	»	» »
»	16,30	»	»	կիստոֆոր-ներ	11,90	»	» »

Փ. Ասիայի հռոմեական կիստոֆորներ

12,05	դրամ	1 հատ	12,00	դրամ	1 հատ
12,10	»	»	12,23	»	»
12,15	»	»	12,25	»	»
12,16	»	»	12,28	»	»
12,18	»	»	12,20	»	2 հատ

Հռոմեական դենարներ
(Արծաթ դրամյաններ)

3,23	դրամ	1 հատ	3,79	դրամ	1 հատ
3,27	»	»	3,84	»	»
3,30	»	»	3,91	»	»
3,50	»	»	3,94	»	»
3,58	»	»	3,97	»	»
3,67	»	»	4,01	»	»
3,68	»	»	4,03	»	»
3,69	»	»	4,04	»	»

4,08	գրամ	1 ժամ	3,77	գրամ	4 ժամ
4,12	»	»	3,82	»	»
4,14	»	»	3,86	»	»
4,15	»	»	3,93	»	»
4,17	»	»	3,96	»	»
4,18	»	»	3,98	»	»
4,20	»	»	4,05	»	»
4,25	»	»	3,83	»	5 »
3,53	»	2 ժամ	3,88	»	»
3,55	»	»	3,92	»	»
3,56	»	»	4,10	»	»
3,62	»	»	3,75	»	6 »
3,73	»	»	3,60	»	7 »
3,81	»	»	3,70	»	8 »
3,99	»	»	3,78	»	8 »
4,02	»	»	3,87	»	10 »
3,74	»	3 ժամ	3,90	»	10 »
3,89	»	»	3,85	»	11 »
4,07	»	»	3,80	»	12 »
3,65	»	4 ժամ	3,95	»	12 »
3,72	»	»	4,00	»	21 »

ԳԱՆՁԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ԵՎ ԹԱՂՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Սառնակունքում դտնված գանձի մեջ, ինչպես տեսանք, դրամական միավորների գերակշռող զանգվածը վերաբերում է մ. թ. ա. I դարի քառասնական թվականներին։

Աշխարհագրական առումով դրամների ընդհանուր քանակը կարելի է ստորաբաժանել երեք գլխավոր խմբի.

Միջերկրականի արևմտյան շրջաններից . . . . . . 172 գրամ
Միջերկրականի փոքրասիական շրջաններից . . . . 62 »
Մերձավոր Արևելքի երկրներից . . . . 139 »

Ընդամենը 373 գրամ

Առաջին խմբում միավորված են Հռոմից, Իտալիայի հյուսիսային մասերից, Գալլիայից, Իսպանիայից, Սիցիլիայից դուրս եկած դրամները։ Երկրորդ խմբում ներկայացված են Պերգամոնի և Էփեսոսի կիստոֆորները, Պոնտոսի ու Կապադովկիայի դրամները, ինչպես նաև հռոմեական այն դենարները, որոնք թողարկվել են Հունաստանում և փոքրասիական այլ քաղաքներում։ Երրորդ խմբում հիմնականում ամփոփված են փյունիկյան, սիրիական, պարթևական, հայկական դրամները և Մերձավոր Արևելքում և Աֆրիկայում թողարկված հռոմեական դրամները։ Դրանց աշխարհագրական ծագմամբ պայմանավորված այս ստորաբաժանումները արտացոլում են միջազգային առևտրի այն երեք նշանավոր ուղղությունները, որոնց հետ կարող է կապված լինել գանձի առաջացումը։ Վերոհիշյալ երեք շրջաններից առավել զանգվածային ներկայացված են արևմտա-եվրոպական և Մերձավոր Արևելքի երկր-

ներից դուրս եկած դրամները։ Փոքրասիական ծագման դրամական միավորները քանակապես միջանկյալ խումբ են կազմում, ուստի շրջանառության ոլորտում հավասարապես կարող են առնչվել գլխավոր ուղղություններից մեկին կամ մյուսին, միաժամանակ այդ երկու ուղղությունները կապելով միմյանց հետ։ Հարկ է նկատել, որ Սառնակունքի գանձի վերլուծությունը պահանջում է հաշվի առնել հելլենիստական դրամների տարածվածության փաստը Հայկական լեռնաշխարհում, հատկապես Արտաշեսյանների քաղաքական իշխանության մեջ ընդգրկված տերիտորիաների վրա՝ մ. թ. ա. I դարի վերջերին։ Տարաբախտաբար մենք դեռևս չգիտենք թե հելլենիստական պատկերատիպի ինչպիսի դրամներ ու դրամական գանձեր են գտնվել պատմական Մեծ Հայքի հարավային ու արևմտյան գավառներում, մասնավորապես Տարոնում, Աղձնիքում, ինչպես նաև Փոքր Հայքում և Ծոփաց աշխարհում։

Մերձավոր արևելքի առումով դրամագիտական տեղագրություն (տոպոգրաֆիա) դեռևս կազմված չէ։ Սակայն Անդրկովկասի վերաբերյալ այն գոյություն ունի և Սովետական Հայաստանի տարածության վրա գտնված դրամագիտական նյութը հայտնի է մեզ։ Հետևաբար այդ նեղ սահմաններում կարելի է թերևս տեսնել, թե հելլենիստական նշանակության ինչպիսի դրամներ են գտնվել պատմական Հայաստանի հյուսիս-արևելյան ծայրամասում՝ Արաքս և Քուռ գետերի միջև ընկած շրջաններում։ Համեմատելով այդ տվյալները Սառնակունքի գանձում եղած դրամների հետ, հնարավոր է հիմնական գծերով նշել այն, ինչ բնորոշ է եղել Հայաստանի անդրկովկասյան մասի շրջանառության համար և դրանով իսկ զատորոշել արտաքին առևտրի մղումով հայկական քաղաքները թափանցած դրամական օտար խմբերը։ Վերջիններս արտացոլում են միջազգային առնչությունների այն ուղղությունները, որ հայոց երկիրն ունեցել է տվյալ ժամանակաշրջանում։

Այսպես, Սառնակունքի գանձի արևմտաեվրոպական ծագման 172 դրամներից 138-ը (մոտ 80 տոկոսը) դրվագված են Հռոմում։ Պաշտոնապես արձանագրված տեղեկություններից հայտնի է, որ Այրարատում, Շիրակում, Սյունիքում և վերջինիս մերձավոր վայրերում Հռոմեական հանրապետության արծաթե դենարները հաճախ չէ որ պատահում են, ուստի եղածներն էլ դեռևս չեն կարող հիմք ծառայել դատելու հելլենիստական Հայաստանի հյուսիս-արևելյան մասերում նրանց ունեցած զանգվածային տարածման մասին։ Հռոմեական հանրապետության արծաթյա դրամներից Հայկական ՍՍՀ տերիտորիայում հայտնաբերվել են.

Մ. թ. ա. 96—95 թթ. դենար՝ գտնված Երևանում 1953 թվականին

»	43—41	»	»	Բասարգեչարում, 1936 թվականին
»	82—81	»	»	Նարիմանովում, 1951 թվականին

Այս երեք նմուշներից բացի մ. թ. ա. I դարի հռոմեական դենարներ գտնվել են Շամշադինի շրջանի Թռուզ գյուղում[1] և Էջմիածնի շրջանի Փարաքար գյուղի մոտ[2], ըստ որում Թռուզում գանձի մեջ, իսկ Փարաքարում հնագիտական պեղումներից։ Հայաստանի այս վայրերում գտնված հանրապետա-

[1] ՀՊԹ, № № 17431, 17446։

[2] ՀՊԹ, № 18305/1—7։ Գ. Ա. Տիրացյան, Փարաքարի աշտարակաձև դամբարանը և նման հուշարձաններ Հայաստանում և Առաջավոր Ասիայում։ «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1970, № 1։

կան դենարները ես դրվագվել են Հռոմ քաղաքում։ Իսպանիայից, Գալլիայից, Իտալիայի հյուսիսային կողմերից և Սիցիլիայից դուրս եկած Հռոմեական հանրապետության դենարները Հայաստանում հազվադեպ են հանդիպում։ Գանձում եղած փոքրասիական ծագում ունեցող դրամներից ո՛չ Պերգամոնի, Էփեսոսի և ո՛չ էլ Պոնտոսի ու Կապադովկիայի դրախմաները իրենց տարածվածությամբ բնորոշ չեն Մեծ Հայքի հյուսիս-արևելյան շրջանների համար։ Բավական է նշել, որ մինչև օրս Հայկական ՍՍՀ ողջ տարածվածության վրա այդ կարգի արծաթ դրամներից գտնվել են միայն երկու նմուշ[1]։

Գառնիում դամբարանների պեղումներից 1962 թ. հայտնաբերվեց կապադովկիական դրախման՝ Արիոբարզան I-ի (92—62) դիմանկարով և Ապարանի հանդում՝ կապադովկիական Արիարաթ IX (99—87) թագավորի արծաթ դրամը[2]։ Սակայն այս եղակի նմուշներն այնքան չնչին են, որ հազիվ թե կարողանան փոխել մեր պատկերացումը նրանց տարածվածության մասին։ Պոնտական տետրադրախմայի առկայությունը գանձում դեռևս մնում է իբրև եզակի երևույթ Հայկական ՍՍՀ տերիտորիայում։ Ինչ վերաբերում է գանձի՝ արևելյան երկրներում թողարկված դրամներին, ապա դրանցից Արաքսի հյուսիսային կողմերում հազվադեպ են փյունիկյան քաղաքների դրամները, ըստ որում եթե Արադոսի ու Սիդոնի տետրադրախմաները սույն առաջին անգամ և այն էլ եզակի օրինակներով են ներկայանում, ապա Տյուրոսից հայտնի էին երկու տետրադրախմաներ, գտնված Անիում[3] և Հայկական ՍՍՀ Կամոյի շրջանի Բադիկյան գյուղում[4]։ Վրաստանում և Ադրբեջանում նույնպես փյունիկյան դրամները հազվադեպ են։

Այլ է իրավիճակը՝ կապված սելևկյան և հատկապես պարթևական ու հայկական (արտաշեսյան) դրամների հետ։ Սելևկյան տետրադրախմաներ Հայաստանում գտնվել են տարբեր վայրերում։ Այսպես, Անտիոքոս VII Էվերգետոսի (138—129) տետրադրախմաներից, ճիշտ այն պատկերատիպով ինչ առկա են գանձում, մեկական օրինակ ի հայտ է եկել Քասախում, Ապարանում, Բջնի, Ծովինար և Ոսկեվազ գյուղերում[5]։ Փիլիպոս I Ֆիլադելփոսի (92—83) տետրադրախմաներից առանձին նմուշներ գտնվել են Արտաշատի մոտ, Իգդիրում և Արմավիրում[6]։ Գառնիի ամրոցում 1951 թվականին գտնվեց սելևկյան Անտիոքոս IV Էպիփանեսի (175—164) տետրադրախման[7]։ Սևանա լճի հյուսիս-արևմտյան ափին, Ելենովկա գյուղում, անցյալներում բացված է եղել գանձ, որի սելևկյան տետրադրախմաների հետ ծանոթացել է Ա. Ա. Լոգինովը[8]։ Մի ուրիշ գանձից սելևկյան Անտիոքոս VII Էվերգետոսի և Փիլիպոս I Ֆիլադելփոսի դիմանկարներով տետրադրախմաներ գտնվել են 1933 թ. գարնանը[9]։ Սելևկյան տետրադրախմաների գյուտեր նշվում են նաև Հայաստանին մերձավոր Ադրբեջանում[10]։ Հիշատակված վկայությունները թույլ են տալիս են-

---

1 ՀՊԹ, № 17815/2։

2 ՀՊԹ, № 14625։

3 ՀՊԹ, № 98։

4 ՀՊԹ, № 15245։

5 ՀՊԹ, №№ 15992, 14506, 14088, 8838։

6 ՀՊԹ, №№ 13574, 14508, 14326։

7 ՀՊԹ, № 17592։

8 *Пахомов*, I, № 22.

9 ՀՊԹ, №№ 12251, 12253—12255։

10 *Пахомов*, II, № 314: IX, № 2080.

թադրելու, որ սելևկյան արծաթ դրամները, մանավանդ Անտիոքոս VII էվերգետեսի և Փիլիպոս I Ֆիլադելփոսի պատկերներով Հայաստանում հազվադեպ չեն։ Սակայն դրանք լինելով բացառապես խոշոր արժենիշի միավորներ (տետրադրախմաներ) թափանցել են Քուռի և Արաքսի հովիտները, հավանաբար Սիրիայի հետ կապված արտաքին առևտրի շնորհիվ։ Սելևկյան արծաթ դրամների փոքր արժենիշի միավորներ (դրախմաներ) և առավել ևս պղնձյա դրամներ չեն գտնվել Հայկական լեռնաշխարհի հյուսիս-արևելյան շրջաններում և ընդհանրապես ողջ Անդրկովկասում։ Մինչդեռ ներքին շուկայի մանր առուծախի համար պղնձյա դրամներն առաջնահերթ նշանակություն ունեն։ Դրամագյուտերը ցույց են տալիս, որ հելլենիստական դարաշրջանի վերջում (մ. թ. ա. I դար) Հայաստանի տեղական ապրանքա-փոխանակությունը սպասարկվել է գերազանցապես հայկական ու պարթևական դրամներով։ Հայկական դրամներից տարածված են եղել մեծ մասամբ Տիգրան Մեծի և շատ աննշան Արտավազդ II-ի դրախմաները։ Մեզ հայտնի տվյալներով Տիգրան Մեծի արծաթ դրամներից գտնվել են Անիում[1], Մարնեուլի շրջանի Խորակերտ վանքի մոտ[2] (Վրաց. ՍՍՀ), Ախալքալաքի Թաքձա գյուղում[3] (Վրաց. ՍՍՀ), Վերին Արտաշատում[4], Շամշադինի շրջանում[5], Էջմիածնի շրջանի Փարաքար գյուղի մոտ[6]. Կարյագինոյում (Ադրբեջանական ՍՍՀ)[7], Քութաիսիի շրջանում[8] (Վրաց. ՍՍՀ) և այլուր։

Տարաբախտաբար մենք դեռևս չունենք Տիգրան Մեծի օրոք թողարկված հայկական դրամների տարածման լրիվ տեղագրությունը։ Սակայն եղած տվյալներն Անդրկովկասում ուրվագծում են նրանց շրջանառության ոլորտը Արաքս և Քուռ գետերի միջև ընկած տարածության վրա։ Հայաստանի հարավային կողմերից հայտնի է միայն Մծբինի (Նիսիբին) դրամագյուտը, որից ծագում են Տիգրան Մեծի մի քանի պղնձյա դրամները[9]։ Ուշագրավ է, որ Սովետական Հայաստանի տերիտորիայում հաճախ են հանդիպում Տիգրան Մեծի դրախմաները, ըստ որում այն պատկերատիպով, որը թողարկվել է հայոց արքայի ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ տիտղոսով և սակավադեպ են տետրադրախմաները։ Սառնակունքի գանձում ևս նշմարելի չափով արտացոլված է քանակային այդ հարաբերությունը. մենք ունենք տիգրանյան վեց դրախմաներ՝ երեք տետրադրախմաների դիմաց։

Հարկ է նկատել, որ Անդրկովկասում գտնված Տիգրան Մեծի տետրադրախմաների գերակշռող մասը դուրս է եկել Անտիոք քաղաքից։ Նրանց թափանցումը Մեծ Հայքի հյուսիս-արևելյան կողմերը պայմանավորված է եղել, ամենայն հավանականությամբ, Միջագետքի հետ ունեցած ապրանքափոխանակությամբ։

Արտավազդ II-ի դրամները հազվագյուտ են։ Թանգարաններում պահվող

---

1 ՀՊԹ, № 8916։

2 ՀՊԹ, № 17728։

3 ՀՊԹ, № 18797։

4 ՀՊԹ, № 17445։

5 ՀՊԹ, № № 18841—18844, 17384 (գանձ գտնված Թոռուղ գյուղում)։

6 Գ. Ա. Տիրացյան, նշվ. աշխ., տախտակ 1 և 2։

7 *Пахомов*. II, № 318.

8 Նույնը, I, № 25։

9 *Seyrig*, 86—88.

նմուշների հայտնաբերման տվյալներ հայտնի չեն։ Հայաստանում գտնվածներից երկու դրախմա հայտնի են Սառնակունքի գանձից, իսկ մեկ հատ բացառիկ տետրադրախմա գտնվել է էջմիածնից ոչ հեռու, Փարաքար գյուղի մոտ[1]։ Այս սուղ վկայությունները հնարավորություն չեն ընձեռում դատելու Արտավազդ II-ի (56—34) օրոք թողարկված հայոց դրամների տարածվածության մասին։

Պարթևական դրամների մեջ Հայաստանում հայտնաբերվածների շարքում ավելի մեծ թիվ են կազմում Միհրդատ II (128—88) և հատկապես Օրոդես II (57—38) արքաների արծաթյա դրախմաները։ Սառնակունքի գանձում նույնպես պարթևական դրամների գերակշռող բաժինը կազմում են Օրոդես II-ի դրախմաները։ Վերջիններիս շրջանառության տեղական բնույթի մասին խոսում են նաև այդ արքաների պղնձյա դրամները, գտնված ոչ միայն առանձին օրինակներով, այլև ամբողջական գանձի ձևով[2]։ Հայաստանի դրամագիտական նյութի մեջ նշվում են նաև պարթևական Հրահատ II (138—127), Սանատրուկ (77—70), Հրահատ III (70—57), Միհրդատ III (57—54) և Հրահատ IV (32—2) թագավորների արծաթյա դրամները։

Հետաքրքրական են նաև Հայաստանի հարևան անդրկովկասյան շրջաններում գտնված գանձերը։ Արձանագրված են ընդամենը երկու գանձ, որոնցից մեկը բացվել է 1929 թ. Ադրբեջանական ՍՍՀ Բարդա գյուղի մոտ (հին Պարտավ քաղաքի ավերակներից ոչ հեռու), իսկ մյուսը նույնպես Ադրբեջանական ՍՍՀ Շամախու շրջանի Խընըսլի գյուղում՝ 1958 թվականին[3]։ Այս երկու գանձերը ամբողջությամբ չեն պահպանվել։

Բարդայի գանձից Ադրբեջանի պետական թանգարանում ներկայումս հավաքված են հետևյալ արծաթյա դրամները[4].

Ալեքսանդր Մակեդոնացի		*(330—323)*	*տետրադրախմա*	*1*	*հատ*
Սիրիա, սելևկյան	*Անտիոքոս* IV	*(175—164)*	»	*1*	»
» »	*Անտիոքոս* V	*(164—162)*	»	*1*	»
» »	*Դեմետրոս* I	*(162—150)*	»	*1*	»
» »	*Անտիոքոս* VII	*(138—129)*	»	*2*	»
		Ընդամենը	»	*6*	»

Ինչպես տեսնում ենք, Բարդայի գանձը փաստում է հիմնականում սելևկյան արծաթ դրամների թափանցումը Սիրիայից Անդրկովկաս։ Խընըսլուի գանձից բարեբախտաբար պահպանվել են 333 հելլենիստական արծաթյա դրամներ։ Պրոֆեսոր Ե. Ա. Պախոմովի որոշմամբ դրանք հետևյալներն են.

Հռոմ, հանրապետություն		*մ. թ. ա. 82 թիվ*	*դենար*	*1*	*հատ*
Հունաստան, Աթենք		» II—I *դարեր,*	*տետրադրախմա*	*5*	»
Թրակիա, Լիսիմաքոս		*(323—281)*	»	*3*	»
Բութանիա, Նիկոմեդոս	II	*(149—91)*	»	*2*	»
» *Նիկոմեդոս*	III	*(91—74)*	»	*5*	»
Պոնտոս, Միհրդատ	VI	*(121—63)*	»	*1*	»

[1] *ՀՊԹ, № 22280։*

[2] *ՀՊԹ, № № 4795—4809։*

[3] *Пахомов*, II, № 314; Музей Азербайджанской ССР, № 4773—4777.

[4] *Նույնը, IX, № 2080։*

Սիրիա,	Անտիոքոս	IV	(175—164)	տետրադրախմա	2	հատ
»	Դեմետրոս	I	(162—150)	»	9	»
»	Ալեքսանդր	I	(150—145)	»	1	»
»	Անտիոքոս	VII	(138—129)	»	51	»
»	Ալեքսանդր	II	(128—123)	»	1	»
»	Անտիոքոս	VIII	(121—96)	»	1	»
»	Սելևկոս	VI	(96—95)	»	1	»
»	Անտիոքոս	X	(94—83)	»	1	»
»	Փիլիպոս	I	(92—83)	»	15	»
Իրան,	Հրահատ	I	(176—171)	»	1	»
»	Միհրդատ	II	(123—88)	»	104	»
»	Արտավան	II	(88—77)	»	5	»
»	Սանատրուկ		(77—70)	»	18	»
»	Հրահատ	III	(70—57)	»	8	»
»	Հրահատ	III	(?)	»	23	»
»	Անորոշ			»	3	»
Տեղական թողարկման արծաթ դրամներ մ. թ. ա I դար, դրախմա				»	72	»
				Ընդամենը	333	»

Գանձի ժամանակով ամենահին դրամը թողարկվել է մ. թ. ա. IV դարի վերջին կամ III դարի սկզբին, իսկ ամենանորը՝ մ. թ. ա. 70—57 թվականներին։

Կասպից ծովից ոչ շատ հեռու, Շամախու շրջանում բացված այս գանձը իր պարունակությամբ չնայած որոշ չափով տարբերվում է Սառնակունքի գանձից, սակայն նույնպես արտացոլում է իրանական ու սիրիական դրամների առկայությունը Անդրկովկասում։ Միջերկրականի արևմտյան ափերից, մասնավորապես Հռոմից, ինչպես նաև Հունաստանից և փոքրասիական երկրամասերից եկած դրամական միավորները ներկայացված են աննշան չափով։ Ընդհանրապես մերձկասպյան վայրերում, Քուռի հյուսիսային կողմերում Հռոմի հանրապետության դենարները և Հունաստանի ու Փոքր Ասիայի շրջաններից ծագած տետրադրախմաները հազվադեպ են և եթե անգամ առանձին նմուշներով թափանցել են, ապա տեղական շրջանառության համար բնորոշ չեն։ Խնդրոյու գանձում տեղական շրջանառության համար բացառիկ վկայություն է սելևկյան կամ Ալ. Մակեդոնացու դրամների և հռոմեական դենարների տեղական ընդօրինակությունների (դրախմաներ) գործածությունը։ Վերջիններս տակավին առաջին անգամ են հայտնաբերվում։ Նման կարգի նորահայտ դրախմաների (արծաթի քաշը 1,25—3,22 գրամ) իսպառ բացակայությունը Շամախու սահմաններից դուրս ինքնըստինքյան խոսում է նախ և առաջ այդպիսիների զուտ տեղական նշանակության մասին։ Նրանց դասակարգումը և ժամանակագրումը հատուկ քննության խնդիր է։ Առաջիկայում նոր դրամական գյուտերը կարող են լրացնել և նշանակալից ճշգրտումներ մտցնել մեր պատկերացումների մեջ, սակայն ի մի բերելով Հայկական ՍՍՀ տարածության վրա և հարևան անդրկովկասյան շրջաններում գտնված հելլենիստական դրամների տվյալները, մեր առաջ ուրվագծվում են Սառնակունքում թաղված

դրամագլխի կուտակման որոշ շրջաններ, կապված մ. թ. ա. I դարի միջազգային ապրանքա-փոխանակության որոշակի երկրների հետ։ Ենթադրաբար կարելի է ասել, որ գանձի տերը, լինի դա վաճառական, ունևոր քաղաքացի, կամ թե պաշտոնյա, նախքան Սյունիք հասնելը, պետք է որ եղած լիներ ապրանքա-դրամական հարաբերությունների այնպիսի միջավայրում, ուր շրջանառության մեջ բացարձակ իշխում էին հռոմեական դրամները։ Այդպիսին կարող էր լինել բուն Հռոմը, կամ միջերկրականի արևմուտքում Հռոմի հետ անմիջականորեն կապված քաղաքներից մեկը։ Այդտեղ էլ նա կարող էր ձեռք բերել սիցիլիական, գալլիական ու իսպանական ծագման հանրապետական այն դենարները, որոնք խիստ հազվադեպ են Արևելքում։ Այս ենթադրությունը ընդունելով որպես հավանականություններից մեկը, բացառված չեն նաև այլ հնարավորություններ։

Գանձի կուտակման երկրորդ շրջանը հավանաբար կապվում է փյունիկյան ու սիրիական վաճառաշահ քաղաքների հետ, որոնցից հիշատակված են Տյուրոսը և Անտիոքը։ Սրանց շուկաներում ավելի շատ, քան Մերձավոր Արևելքի մնացած վայրերում, կարելի էր ձեռք բերել սելևկյան ու փյունիկյան տետրադրախմաների այն հոծ քանակությունը, որ հավաքված է Սառնակունքի գանձում։ Հարկ է նկատել, որ հենց այս վայրերում էլ գանձատիրոջ մոտ կարող էին անցնել ինչպես Տիգրան Մեծի անտիոքյան տետրադրախմաները (№ № 121, 122), այնպես էլ հռոմեական այն դրամները, որոնք մ. թ. ա. 30-ական թվականներին թողարկվում էին Անտիոքում (տե՛ս դրամներ № № 365—372)։

Գանձի կուտակման վերջին ընթացքը կատարվել է Հայաստանում և ամենայն հավանականությամբ նրա մայրաքաղաք Արտաշատում։ Բացառված չէ այն հնարավորությունը, որ գանձատերը Միջագետքից կամ փյունիկյան ափերից Հայաստան վերադարձած լինի Փոքր Ասիայի վրայով։ Վերջինիս շուկաներից նրա դրամագլխին կարող էին ավելանալ ինչպես պերգամոնյան ու էփեսոսյան կիստոֆորները (տե՛ս № № 140—147, 338—344), այնպես էլ Հունաստանից դուրս եկած հռոմեական դենարները (№ № 354—360)։ Ճանապարհին կարող էր ձեռք բերել նաև կապադովկիական դրախմաներ (№ № 132—139) և Մարկոս Անտոնիոսի ու Օկտավիանոսի պատկերներով մ. թ. ա. 41 թվականին թողարկված փոքրասիական դենարներ (№ № 308—324), որոնք շրջանառության մեջ էին նաև հայկական շուկաներում։ Հայաստանում միջազգային առևտրի ամենախոշոր կենտրոնը Արտաշատն էր, ուր հանգրվան էին գտնում Արևելքից ու Արևմուտքից եկած քարավանները։ Պետք է ենթադրել, որ գանձատերը նախքան Սառնակունք հասնելը մի որոշ ժամանակ ապրել է Արտաշատում, որտեղ, ավելի քան Սյունիքում, կարող էր ձեռք բերել տեղական շրջանառության համար բնորոշ հայկական ու պարթևական դրամներ։ Նկատենք, որ գանձում վերջին հայկական դրամները, ամենայն հավանականությամբ, դրվագված են Հայաստանի մայրաքաղաքում։ Վերջինիս փողերանոցից մ. թ. ա. 32—31 թվականներին դուրս էին եկել նաև Մարկոս Անտոնիոսի ու Կլեոպատրայի պատկերներով և կամ միայն Մ. Անտոնիոսի դիմանկարներով հռոմեական այն դենարները, որոնք թողարկվել էին ի նշան Հայաստանի գրավման (№ № 361—364)։ Ժամանակի առումով դրանք գանձի վերջին դրամներն են։ Շատ հնարավոր է, որ այդ կարգի դրամները գանձատերը կարող էր ստանալ արդեն Հայաստանում եղած ժամանակ։ Մեր այս ենթադրությունները պայմանավորված են մ. թ. ա. I դարի վերջերին Հայաստանի հյուսիս-արևելյան կողմերում ըն-

թացող դրամական շրջանառությանը բնորոշ ավյալներով։ Սակայն ի՞նչ պայմաններ կային այդ տարիներին Հայաստանում, երբ կատարվեց գանձի թաղումը։ Բազմաթիվ վկայություններից հայտնի է, որ յուրաքանչյուր դրամական գանձ շրջանառության մեջ եղած այնպիսի դրամների ամբողջություն է, որոնք թաղվելու պահին ռեալ նշանակություն են ունեցել իբրև վճարամիջոց, «ապրանքների ապրանք»։ Հողի մեջ դրամական գանձը պահելու ձևը անցյալներում եղել է ամենից ընդունվածը, փաստված կամ հավաստված դրամագյուտերի բազմաթիվ օրինակներով։ Գանձատերը իր հարստությունը թաղել է հողում, այն ապահով պահելու համար, որպեսզի որոշ ժամանակ անց նորից օգտագործի։ Սակայն այդ տեղի չի ունեցել։ Դրամների այն քանակությունը, որ մեզ է հասել (373 արծաթ միավորներ 1758,89 գրամ քաշով), ներկայացնում է իր ժամանակի համար խոշոր գումար։

Սովորաբար գանձերը պահվում են երկրում իշխող տագնապալից պահերին, երբ սպառնալիքի տակ է դրված լինում մարդկանց ունեցվածքը։ Անապահովության և երկյուղի վիճակը իշխում է մանավանդ այն երկրներում, որոնք պատերազմական գործողությունների բերումով ընկնում են օտարների իշխանության տակ, ենթարկվելով վերջիններիս հարստահարմանն ու կողոպուտին։ Սյունյաց գավառի Սառնակունք գյուղի մոտ բացված այդ գանձի հողի մեջ թաղվելու հանգամանքը թերևս կապված լինի Հայաստանի մ. թ. ա. I դարի վերջերին ապրած ծանր ու երկյուղալից ընդհանուր վիճակի հետ։ Հայտնի է, որ մ. թ. ա. 34 թվականի գարնանը հռոմեական զորքերը Մարկոս Անտոնիոսի գլխավորությամբ հանկարծակի հարձակվում են Հայաստանի վրա և գրավում հայոց մայրաքաղաքը՝ Արտաշատը։ Հռոմեական զինված ուժերը ձերբակալում են հայերի թագավոր Արտավազդ II Արտաշեսյանին և ընտանիքով աքսորում Եգիպտոս։ Հռոմեական զավթիչները թալանում էին Հայաստանի հեթանոսական տաճարները, գյուղերն ու քաղաքները։ Ինքը՝ Մարկոս Անտոնիոսը շրջում էր հայկական ամրոցները՝ գանձեր հավաքելու նպատակով։ Լինելով Եկեղյաց գավառում նա կողոպտում է Անահիտ աստվածուհու ոսկեձույլ արձանը։ Մեկ տարի անց, մ. թ. ա. 33 թ. Մարկոս Անտոնիոսը պարթևական Իրանի դեմ ռազմական նոր նախապատրաստությունների համար նորից է մտնում Հայաստան։ Հայաստանը դարձյալ ենթարկվում է հարստահարումների ու կողոպուտի։

Մ. թ. ա. 31 թվականին Ալեքսանդրիայում Մ. Անտոնիոսի և Կլեոպատրայի հրամանով գլխատում են Արտավազդ II-ին և Հայոց արքայի գլուխը իբրև ընծա ուղարկում նրա ոխերիմ թշնամուն՝ Հռոմի շահերին ծառայող Ատրպատականի թագավոր Արտավազդ Մեդացուն[1]։ Ահա այս՝ 32—31 թվականներին էլ թողարկվել են Մարկոս Անտոնիոսի և Կլեոպատրայի պատկերներով արծաթ դրամները, նվիրված Հայաստանի նվաճմանը (№ № 362—364)։ Ուշագրավ է, որ այդ դրամների վրա Հայոց Արտաշեսյան թագը պատկերված է թափուր տեսքով, բատ որում Մ. Անտոնիոսի գլխավերևում, թերևս ցույց տալու համար, որ այն վերապահված է արդեն նրա հետնորդներին։ Հայտնի է այն իրողությունը, որ Մարկոս Անտոնիոսից և Կլեոպատրայից ծնված վեց տարեկան Ալեքսանդրին 34—31 թվականներին բաժին էր հանվել նվաճված Մեծ Հայքի թագավորությունը[2]։ Ինչպես նշվեց, Սառնակունքի գանձից մեզ հասած դրամ-

[1] Հ. Հ. Մանանդյան. *Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության, հատոր Ա, Երևան, 1944, էջ 279։*

[2] *Նույնը, էջ 259—276։*

ների մեջ ժամանակով ամենանոր դրամները 32—31 թվականների դենարներն են, որոնք դրվագվել են, ամենայն հավանականությամբ, Հայաստանում՝ մայրաքաղաքի փողերանոցում։ Այդ տարիներին հայկական ուժերը համախմբվել էին Արտավազդ II-ի որդի Արտաշես II-ի (30—20) շուրջ և մաքառում էին հռոմեական զավթիչների դեմ։ Գրավոր աղբյուրների քննությունը ցույց է տվել, որ Հայաստանը ընդհանուր կողոպուտի է ենթարկվել հռոմեական լեգեոնների կողմից։ Հավանաբար, այսպիսի իրադրության մեջ է Սառնակունքի գանձը հանձնվել հողին։ Թաղումը կատարվել է ոչ թե մ. թ. ա. 31 թ., այլ մ. թ. ա. 20-ական թվականների սկզբին։ Մեր այս ենթադրությունը պայմանավորված է նախ և առաջ գանձում եղած 30-ական թթ. վերաբերող դրամների պահպանվածության վիճակով, որոնք բոլորովին մաշված չեն՝ շրջանառության մեջ երկար չլինելու հետևանքով։

Եվ որ առավել կարևոր է, գանձում իսպառ բացակայում են ավելի ուշ տարիների դրամներ, մասնավորապես Հռոմեական կայսրության անդրանիկ դենարներից, որոնց զանգվածային թողարկումն սկսվել էր Օկտավիանոսի միանձնյա իշխանության հաստատումից հետո՝ հռչակված մ. թ. ա. 27 թ. հունվար ամսին։ Օկտավիանոսի օգոստոս (AVGVSTVS) «Սրբազան» պատվատիտղոսով վաղագույն դենարները վերաբերում են մ. թ. ա. 19 թ.[1]։ Այդպիսիները գանձում չկան։

---

[1] *H. Mattingly, M. A.*, Coins of the Roman Empire, in the British Museum, vol. I, ci, pl. I

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԴՐԱՄՆԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄՆ ՈՒ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

ՀԵԼԼԵՆԻՍՏԱԿԱՆ ԴՐԱՄՆԵՐ

Ա ր ծ ա թ

ՄԱԿԵԴՈՆԱԿԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ալեքսանդր մեծ *(336—323), տետրադրախմա։*
Ա կողմ. Հերակլեսի գլուխը՝ դեպի աջ, երիզափակ շրջագիծը խիստ մաշված։ Բ կողմ. Զևսը բազմած գահին, դեպի ձախ։ Խորագիրը և պատկերի մանրամասնությունները չեն պահպանվել։ Տ. 24 մմ, ք. 16,77 գր., կ., ՀՊԹ, № 17824/₁։ Зограф, XI № 13; Müller, I № 13.

2. Նույնը, *դրախմա։*
Ա կողմ. Հերակլեսի գլուխը դեպի աջ, երիզափակ շրջագիծը կետավոր։ Բ կողմ. Զևսը բազմած գահին, դեպի ձախ, աջ ձեռքին՝ արծիվ։ Խորագիրը և այլ մանրամասնությունները չեն պահպանվել։ Երիզափակ շրջագիծը կետավոր է։ Դրամը կոտրված է և միացված երեք տեղով։ Տ. 17 մմ, ք. 3,80 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/₂։ Зограф, *պատկերատախտակ* XI, *№ 7։*

ՍԵԼԵՎԿՅԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ա ր ծ ա թ

3. Ալեքսանդր I Բալա *(Սելևկյան 162—167 թվեր =մ. թ. ա. 150—145 թթ.) տետրադրախմա, 146 թ. մ.թ.ա։*
Ա կողմ. Ալեքսանդրի դանդրահեր գլուխը՝ զարդարված արքայական վարսակալով, դեմքը դեպի աջ, երկարավուն ուլունքներից երիզափակ շրջանակի մեջ։ Բ կողմ. Զևսը բազմած գահին, հենվածքով դեպի ձախ, ծնկներին քղամիդ, ձախ ձեռքում գավազան, աջին՝ հաղթանակի արձանիկը, պսակ է մեկնում Զևսին, որի ոտքերի առաջ՝ OM։ *Մենագիրը՝* Δ *(տե՛ս մենագիր № 1), տարեթիվը* CΞP, *դրանից մի փոքր աջ պահպանվել են* AI(°) *գրերը։ Խորագիրը՝ աջից.* ΒΑΣΙΛΕΩΣ ‖ ΑΛΕΞΑΝΔΡ[ΟΥ], *ձախից՝* ΘΕΟΠΑΤΟΡΟΣ ‖ ΕΥΕΡΓΕΤΟ[Υ]*։ Այս ամենը վերցված է շրջագծի մեջ։ Տ. 29 մմ, ք. 16, 70 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15137։* BN, *112, № 881,* pl. XVIII, № 6; *տարբերակը տե՛ս* Gardner, 51, № 7, pl. XV, № 6։

4. Դեմետրիոս II Նիկատոր, *թագավորության առաջին շրջան (166—175= 146—138), տետրադրախմա, մ. թ. ա. 144 թվական։ Ա կողմ. Դեմետ-*

րոսի գլուխը, վարսակալով, դեպի աջ, երկարավուն ուլունքների շրջանակի մեջ: Բ կողմ. Ապոլլոնը նստած դեպի ձախ, աջ ձեռքում նետ, մյուս ձեռքը հենած աղեղին: Խորագիրը աջից՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ || ΔΗΜΗΤ-ΡΙΟΥ ձախից՝ ΘΕΟΥ || ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΥ || ΝΙΚΑΤΟΡΟΣ, ներքևում տարեթիվը՝ ΗΞΡ: Դրամի եզերքին և առաջին կողմի կենտրոնական մասում նկատվում է կտրվածք, հավանաբար մուրճի հարվածից: Տ. 28 մմ, ք. 16,80 գր. կ. ↑, ՀՊԹ, № 16098: BN, 950, pl. XIX, № 16; տարբերակը տե՛ս Gardner, 58, № 8, I. XVII, № 8:

5. Դեմետրոս II Նիկատոր, *թագավորության երկրորդ շրջան (182—187 = 130—125), տետրադրախմա, մ. թ. ա. մոտ. 128 թ., Տյուրոս: Ա կողմ. կետավոր շրջանակի մեջ Դեմետրոսի կիսադեմ գլուխը արքայական վարսակալով՝ դեպի աջ: Բ կողմ. արծիվը կանգնած նավի ղեկին, դեպի ձախ, արմավենու ճյուղն աջ թևին, առջևում գավազան ⚕ նշանով (տե՛ս մենագիր № 2) և ΟΕ գրերով (մենագիր № 5), տարեթիվը՝* ΔΗΡ = *184 (ըստ սելևկյան տոմարի) և մենագիր՝ ΑΣ (№ 3), ներքևում՝ ΙΡ (մենագիր № 4): Խորագիրը՝* [ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ]: *Այս ամենը վերցված է կետավոր շրջանակի մեջ: Տ. 26,50 մմ, ք. 14,00 գ., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15127:* BN, 153, № 1177; Gardner, 76, № 4, pl. XXI, № 1:

5ա. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով, տարեթիվը* ΒΠΡ = *սելևկյան 182 թ. = մ. թ. ա. մոտ 130 թ.: Արծվի ոտքերի միջև* ZB, *խորագրերից դրոշմվել է միայն* ΒΑΣΙΛΕΩΣ *բառը: Տ. 27 մմ., ք. 13,52 գ., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17986:* BN 153, № 1177, pl. XXII, № 7; Gardner, 76, № 3, pl. XXI, № 1:

6. Նույնը, *տետրադրախմա նույն տարեթվով: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, սակայն դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 27 մմ, ք. 13,95 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/3:* Gardner, 76 № 4:

7. Նույնը, *տետրադրախմա նույն տեսակի, բայց տարեթիվը՝* ΕΠΡ (= *սելևկյան 185 = մ. թ. ա. 127), արծվի ոտքերի միջև* M *գիրը: Տ. 28 մմ, ք. 14,84 գ., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/4:* BN 155, № 1199; Gardner, 76, № 6, pl. XXI, № 1.

8. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Խորագրի առաջին բառը* [ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ] *խիստ մաշված է: Տ. 29 մմ, ք. 13,46 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 18215/1:* Gardner, 76, № 6, pl. XXI, № 1.

9. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Խորագիրը պահպանվել է լրիվ՝* ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ. *Տ. 28 մմ, ք. 14,18 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 18215/2:* Gardner, 76, № 6, pl. XXI, № 1.

10. Նույնը, *բայց տարեթիվը* CΠΡ *(սելևկյան 186 = մ. թ. ա. 126): Արծվի առջևում նշված* PE *տառերը շրջված են ներքև: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, թեև տարբեր կնիքներով դրվագված: Տ. 30 մմ, ք. 14,00 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16097, տարբերակը տե՛ս* Gardner, 76, № 9:

11. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց ջնջված տարեթվով և տարբեր կնիքներով դրվագված: Տ. 30 մմ, ք. 14,00 գր., կ. , ՀՊԹ, № 16107:* Gardner, 76, № 1, *տարբերակը տե՛ս* BN, 153, № 1177.

12. Անտիոքոս VII Էվերգետես *(174—183=138—129) տետրադրախմա, 135 թ. մ. թ. ա., Տյուրոս: Ա կողմ. կետավոր երիզափակ շրջանակի մեջ Անտիոքոսի գլուխը վարսակալով դեպի աջ: Բ կողմ. արծիվը կանգնած նավի ղեկին, աջ թևին արմավենու ճյուղ, առջևում գավազան, վրան մենագիր (№ 2) և դրերը (մենագիր № 5): Արծվի թիկունքում նշանը (մենագիր № 3) և տարեթիվը՝* ΙΟΡ = *177 (սելևկյան), իսկ ոտքերի միջև՝* F: *Խորագիրը աջից՝* ΒΑΣΙΛΕΩΣ. *ձախից՝* ΑΝΤΙΟΧΟΥ: *Այդ բոլորը խոշոր կետերից բաղկացած երիզափակ շրջանակի մեջ: Տ. 26 մմ, ք. 14 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/5:* BN, 142 № 1099; Gardner, 70, № 7.

13. Նույնը, *տետրադրախմա, բայց տարեթիվը* ΒΠΡ *(սելևկյան 182)=մ. թ. ա. 130: Արծվի ոտքերի միջև նշան՝ (տե՛ս մենագիր № 4): Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, թեև դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 27,5 մմ, ք. 13,90 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15077:* BN, 141, № 1126, pl. XXI, № 2; Gardner, 70, № 11, pl. XX, № 5.

14. Նույնը, *բայց տարեթիվը, ինչպես նաև խորագրերի և փակագրերի մանրամասնությունները չեն պահպանվել: Տետրադրախման կիսով չափ եզրերից կտրված է: Տ. 30 մմ, ք. 13,10 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16105:* BN, 141, № 1088, pl. XXI, № 12 *(տարբերակ):*

15. Նույնը, *բայց այլ պատկերատիպի անտարեթիվ տետրադրախմա:*
Ա կողմ. Անտիոքոս VII *Էվերգետեսի գլուխը վարսակալով, կիսադեմ, դեպի աջ: Երիզափակ շրջանակը բաղկացած է երկարավուն ուլունքներից, որոնք հաջորդաբար ընդհատված են զույգ կետերով: Բ կողմ. կենտրոնում Աթենասը կանգնած դեպի ձախ: Աջում՝ հաղթանակի արձանիկը, ձախում՝ նիզակ ու վահան, ծնկների մոտ* Τ *և* Α, *խորագիրը թիկունքում՝* ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΟΧΟΥ. *առջևում* ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ. *ձախից նշան (մենագիր № 9): Այդ ամենը վերցված է պսակաձև շրջանակի մեջ: Տ. 28 մմ, ք. 16,40 գր., կ. , ՀՊԹ, № 16103: Տեսակը ինչպես* BN, 149, № 1153, pl. XXI, № 14; Gardner, 71, № 25, pl. XX, № 6.

16. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 28 մմ, ք. 16,30 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15125:*

17. Նույնը, *ինչպես նախորդը. բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 28 մմ, ք. 16,10 գր., կ. , ՀՊԹ, № 17824/6:*

18. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Մենագիրը՝* ΔΑ *(տե՛ս ձև № 10): Տ. 28 մմ, ք. 15,13 գր., կ. , ՀՊԹ, № 17824/7:*

5—758

19. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Մենագիրը [monogram] (տե՛ս ձև № 15): Տ. 27 մմ; ք. 16,30 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/8:

20. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Մենագրերը՝ [monogram] և T—Λ (տե՛ս ձև 12): Տ. 27 մմ, ք. 16,00 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15124:

21. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց կնիքները տարբեր են: Մենագիրը՝ [monogram] (տե՛ս ձև № 10): Խորագրի առաջին բառը ΙΝΞ[ΩΞ, փոխանակ ΒΑΣΙΛΕΩΣ-ի: Տ. 28 մմ, ք. 13,00 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15126: Կոպիտ ընդօրինակության նմուշ է:

22. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Մենագրերը՝ [monogram] (տե՛ս ձև № 13): Տ. 26 մմ, ք. 15,88 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/9:

23. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Մենագիրը՝ [monogram] (տե՛ս ձև № 9): Աթենասի ձախ ձեռքի մոտ M, իսկ աջևում ոչ մի նշան: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում: Տ. 27 մմ, ք. 16,35 գր., կ. ↗, ՀՊԹ, № 16102: BN. 150, № 1157, pl. XXI, № 14; Gardner, 71, № 22, pl. XX, № 6:

24. Նույնը, բայց մենագիրը՝ [monogram] (տե՛ս ձև № 13) և Աթենասի կողքերին ձախից՝ TI, աջից՝ IΛ: Տ. 25 մմ, ք. 15,10 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/10:

25. Նույնը, բայց այն տարբերությամբ, որ մենագիրը՝ [monogram] (տե՛ս ձև № 10) Աթենասի կողքերին առանձին գրեր չեն նշված: Անտիոքոս VII-ի բարձրաքանդակ պատկերը այլ կնիքով է դրվագված: Տ. 27 մմ, ք. 16,60 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16104:

26. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Մենագիրը՝ [monogram] (տե՛ս ձև № 10): Ա. կողմ. շրջագիծ չկա: Տ. 28 մմ, ք. 16,62 գր., կ. ↑, եզրում մի տեղ կտրված, ՀՊԹ, № 17824/11:

27. Նույնը, բայց այն տարբերությամբ, որ Անտիոքոսի պատկերը վերցված է երկարավուն ուլունքներից հյուսված շրջանակի մեջ: Մենագիրը՝ [monogram] (տե՛ս ձև № 9): Տ. 28 մմ, ք. 15,85 գր., կ. ↑, եզրերին մի տեղ քերծված, ՀՊԹ, № 17824/12:

28. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Աթենասի ձախ կողմում՝ Γ, իսկ աջից առանձին գիր չի նշված: Մենագիրը՝ [monogram] (տե՛ս ձև № 15): Տ. 27 մմ, ք. 16,10 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/13:

29. Փիլիպոս I Ֆիլադելփոս (220—229 = 92—83), անտարեթիվ տետրադրախմա:

Ա. կողմ. Փիլիպոսի կիսադեմ գլուխը արքայական վարսակալով դեպի աջ, ամփոփված երկարավուն ուլունքներից հյուսված շրջանակի մեջ, բոլոր ուլունքներից յուրաքանչյուրն իր երկու ծայրերում ունի մեկական փոքրիկ գնդաձև հատիկ: Բ կողմ. կենտրոնում պատկերված է Զևսը, բազմած գահին, ուղղությունը դեպի ձախ: Աջ ձեռքին հաղթանակը՝ պսակով, ձախում՝ երկար գավազան: Գահի տակ մենագիր՝ ⩚ *(տե՛ս ձև № 16): Մակագիրը աջից՝* ΒΑΣΙΛΕΩΣ ‖ ΦΙΛΙΠΠ[ΟΥ], *ձախից՝* ΕΠΙΦΑΝΟΥ ‖ ΦΙΛΑΔΕ[ΛΦΟΥ]: *Այդ ամենը երիզափակ պսակի մեջ: Տ. 27 մմ, ք. 15,10 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15135: Համեմատություն.* BN, 203, № 1546, pl. XXVII, № 14; Gardner, 100, № 2, pl. XXVI, № 9.

30. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 26 մմ, ք. 15,20 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15079:*

31. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 25 մմ, ք. 15,43 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824 14:*

32. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Ներքևում* Τ *(°): Տ. 24 մմ, ք. 15,02 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/15:*

33. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Ներքևում՝* Η *(°): Տ. 26 մմ, ք. 15,20 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/16:*

34. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 26 մմ, ք. 15,96 գր. կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/17:*

35. Նույնը, *բայց այն տարբերությամբ, որ Զևսի ոտքերի տակ, գծից ներքև նշված է* Η *տառը: Տ. 25 մմ, ք. 15,15 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16101: Համեմատություն.* BN, 205, № 1558; Gardner, 100, № 16, pl. XXVI № 9.

36. Նույնը, *ինչպես նախորդը, Զևսի ոտքերի տակ, հորիզոնական գծից ներքև նշված է* Η *գիրը: Մնացած մանրամասնություններով նման է Փիլիպոս* I *Ֆիլադելփոսի վերոհիշյալ տետրադրախմաներին: Տ. 26 մմ, ք. 14,80 գր., կ. →, ՀՊԹ. № 15129:*

37. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Զևսի ոտքերի տակ, գծից ներքև նշված է* Π *տառը: Տ. 27 մմ, ք. 14,75 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15136:*

38. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Զևսի ոտքերի տակ նույն* Π *տառը: Տ. 29 մմ, ք. 15,10 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/18:*

39. Նույնը, *բայց այն տարբերությամբ, որ Զևսի ոտքերի առաջ նշված է* Ι

գիրը, իսկ ներքևում երևում է Θ գրի վերին մասը։ Մենագիրը՝ ⩚ (տե՛ս ձև № 16)։ Տ. 26 մմ, ք. 15,15 գր., կ. ↗, ՀՊԹ, № 15132։

40. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Ձիու ոտքերի առաջ I գիրը, ներքևում, գրեթե ամբողջովին պահպանված է Θ տառը։ Մենագիրը՝ ⩚ (տե՛ս ձև № 16)։ Տ. 26 մմ, ք. 14,65 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/19։ Gardner, 100, № 14.

41. Նույնը ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Ձիու ոտքերի տակ, գծից ներքև H (°)։ Տ. 27 մմ, ք. 14.77 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/20։

42. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Ձիու ծնկների առաջ N տառը։ Մենագիրը ⩚ (տե՛ս ձև № 16), ներքևում ոչինչ չի պահպանվել։ Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում։ Տ. 27 մմ, ք. 14,50 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15078։ Համեմատություն. BN. 205, № 1557; Gardner, 100, № 10, pl. XXVI, № 9.

43. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Ձիու ծնկների առաջ՝ N, բայց գահի տակ մենագիրը քերծված է և հստակ չի որոշվում նրա ձևը։ Ընդհանուր տեսքով այն նմանվում է նախորդ տետրադրախմայի նշանին (տե՛ս ձև № 16)։ Ձիու ոտքերի տակ, գծից ներքև ոչինչ չի պահպանվել։ Տ. 25 մմ, ք. 15,20 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/21։

44. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Ձիու ծնկների առաջ՝ Φ։ Մենագիրը՝ ⩚ (տե՛ս ձև № 16), ներքևում՝ T։ Մանրամասնությունները ինչպես Փիլիպոս I Ֆիլադելփոսի վերոհիշյալ տետրադրախմաների վրա։ Տ. 26 մմ, ք. 15,0 գր., կ. ↗, ՀՊԹ, № 16099։ Համեմատություն. BN, 205, № 1559։ Տարբերակը տե՛ս Gardner, 100, № 11, pl. XXVI, № 9.

45. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Ձիու ծնկների առաջ՝ Φ տառը, գահույքի տակ՝ ⩚ (տե՛ս ձև № 16), ներքևում՝ T (°)։ Տ. 27 մմ, ք. 14,95 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 18215/3։

46. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց ներքևում Λ և Γ միահյուսված (տե՛ս ձև № 17)։ Տ. 26 մմ, ք. 14,80 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16100։

47. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 26 մմ, ք. 14,80 գր., կ. ↗, ՀՊԹ, № 15081։

48. Նույնը, բայց այն տարբերությամբ, որ Ձիու ոտքերի տակ, գծից ներքև մենագիրը այլ ձև ունի՝ AT (տե՛ս ձև № 19)։ Տ. 25 մմ, ք. 15,35 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, №17824/22։

49. Նույնը, բայց Ձիու ծնկների առաջ նշան չկա, իսկ ներքևում՝ Ξ տառը։

Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում։ Տ. 27 մմ, ք. 14,65 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15080։ Համեմատություն. BN, 204, № 1548; Gardner, 100, № 4.

50. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Ձախ ոտքերի տակ՝ T։ Տ. 22 մմ, ք. 14,85 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/23։

51. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց Ձախ ոտքերի տակ, գծից ներքև՝ Λ տառը։ Տ. 27 մմ, ք. 14,90 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15130։

52. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց Ձախ ոտքերի տակ, աջից գծից ներքև՝ T։ Մենագիրը՝ կետավոր (տե՛ս ձև № 16)։ Տ. 25 մմ, ք. 14,75 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/24։

53. Նույնը, բայց Ձախ ձիերի առջև Θ տառը, բազկաթոռի տակ նույն ⩚ մենագիրը (տե՛ս ձև № 16)։ Տ. 25 մմ, ք. 15,15 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/25։

54. Նույնը, բայց Ձախ ձիերի առջև փակագիր ✡ (տե՛ս ձև № 20), ներքևում Δ տառը, բազկաթոռի տակ ⩚ (տե՛ս ձև № 16)։ Շրջանակները չեն պահպանվել։ Տ. 26 մմ, ք. 15,05 գր., կ. ↗, ՀՊԹ, № 15134։ Համեմատություն. BN, 204, № 1551; Gardner, 100, № 7.

55. Նույնը, բայց Ձախ ձիերի առջև A տառը, դահի տակ մենագիր՝ ⩚ (տե՛ս ձև № 16), իսկ արծվի ոտքերի տակ, գծից ներքև ոչինչ չի պահպանվել։ Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում։ Տ. 25 մմ, ք. 14,90 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15133։

56. Նույնը, բայց Ձախ կրծքի մոտ փակագրեր՝ ⩚ և ⚲ (տե՛ս ձև №№ 21, 22)։ Գահի տակ շանթ։ Բ կողմում երիզափակ շրջանակը ոչ թե պատկած է, այլ երկարավուն ուռնքներից հյուսած, ինչպես Ա կողմի վրա։ Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում։ Տ. 27 մմ, ք. 14,45 գր. կ. ↑, ՀՊԹ, № 15082։

57. Նույնը, ինչպես նախորդը, նույն փակագրերով և ձևափոխումներով, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 28,5 մմ, ք. 13,90 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 15131։ BN, 203, 204, pl. XXVII, №№ 11, 14, 16.

58. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 29 մմ, ք. 13,73 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 18215/4.

59. Նույնը, սակայն Ձախ առջև նշաններ չկան, գահի տակ մենագիր (տե՛ս ձև № 16), արծվի ոտքերի տակ, գծից ներքև՝ T (")։ Երկու կողմերի վրա էլ շրջանակները չեն պահպանվել։ Տ. 23 մմ, ք. 14,35 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/26։

Ա ր ծ ա թ

60. Տյուրոս, *տետրադրախմա, մ. թ. ա. մոտ 93 թ.:*
Ա կողմ. Հերակլեսի գլուխը դափնեպսակով դեպի աջ, ուսին առյուծի մորթի, երիզավոր շրջանակը կետերով: Բ կողմ. արծիվը կանգնած, արմավենու ճյուղը աջ թևին: Առջևում Գայիսոն, որից վերև տարեթիվը՝ ΓΛ=*33, թիկունքին մենագիր՝* ⊞ *(տե՛ս ձև № 23), արծվի ոտքերի միջև՝* Λ *(տե՛ս ձև № 24): Խորագիրը աջից՝* ΤΥΡΟΥΙΕΡΑΣ, *ձախից՝* [ΚΑΙΑΣ Υ]ΛΟΥ: *Այդ ամենը կետավոր շրջագծի մեջ: Տ. 30 մմ, ք. 14,00 գր., կ.* ↑ *, ՀՊԹ, № 15154:* Head, 800, f. 353.

61. Նույնը, *բայց* ΖΛ *(=37) տարեթվով=մ. թ. ա. 89 թ.: Արծվի թիկունքին՝* ◬ *և ոտքերի միջև՝* ϑ *(տե՛ս ձև № 25, 26): Խորագիրը՝* ΤΥΡΟΥΙΕΡΑΣ ΚΑΙΑΣΥΛΟΥ: *Երիզավոր շրջանակները բաղկացած են կետերից: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, բայց գրվագված այլ կնիքներով: Տ. 28 մմ, ք. 14,40 գր., կ.* ↑ *, ՀՊԹ, № 17824/27:*

62. Նույնը, *բայց* ΗΝ *(=58) տարեթվով=մ. թ. ա. մոտ 68 թ.: Մենագրերը՝* ж *և* ϑ *(տե՛ս № 26, № 27): Ա կողմի վրա շրջանակը չի պահպանվել, Հերակլեսի դեմքը ավելի խոշոր է: Տ. 29 մմ, ք. 14,13 գր., կ.* ↑ *, ՀՊԹ, № 17824/28:*

63. Նույնը, *բայց թողարկված* ΛΝ *(=50) թվականին=մոտ 76 թ. մ. թ. ա.: Մենագիրը՝* △ *(տե՛ս ձև № 28), արծվի ոտքերի միջև՝* ϑ *(տե՛ս ձև № 26): Երկու կողմերի վրա էլ շրջանակները կետավոր են: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, թեև գրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 30 մմ, ք. 14,10 գր., կ.* ↑ *, ՀՊԹ, № 15157:*

64. Նույնը, *բայց տարեթիվը՝* Ο *(=70)=մոտ 56 մ. թ. ա.: Փակագիրը՝* ☧ *(տե՛ս ձև № 29): Ա կողմի կնիքը ևս տարբերվում է նախորդից: Տ. 28 մմ, ք. 14,30 գր., կ.* ↑ *, ՀՊԹ, № 15150:*

65. Նույնը, *բայց տարեթիվը՝* ΛΟ=*71: Տյուրոսի քաղաքային տոմարով — մոտ 55 թ. մ. թ. ա.: Մենագիրը՝* ⊻ *(տե՛ս ձև № 30), արծվի ոտքերի միջև նշանը չի պահպանվել: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, թեև գրվագված այլ կնիքներով: Տ. 30 մմ, ք. 14,20 գր., կ.* ↑ *, ՀՊԹ, № 16091:*

66. Նույնը, *բայց տարեթիվը՝* ΟΕ=*75=մոտ 51 թ. մ. թ. ա.: Մենագիրը՝* ♀ *(տե՛ս ձև № 31), արծվի ոտքերի միջև նշան՝* ϟ *(տե՛ս ձև № 32): Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, թեև գրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 27 մմ, ք. 14,20 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 15145:*

67. Նույնը, *բայց տարեթիվը՝* ΟΗ=*78, Տյուրոսի տոմարով=մոտ 48 թ. մ. թ.*

ա.: Մենագիրը՝ ⚹ (տե՛ս ձև № 33), արծվի ոտքերի միջև նշան չկա: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, թեև Ա կողմի կնիքը նույնպես տարբեր է: Տ. 28 մմ, ք. 13,90 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16090:

68. Նույնը, *ինչպես նախորդը, նույն* ΟΗ *(=78= մ. թ. ա. մոտ 48) տարեթվով և նույն մենագրով՝ ⚹ (տե՛ս ձև № 33): Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, բայց դրվագված այլ կնիքներով: Տ. 28 մմ, ք. 14,30 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15146:*

69. Նույնը, *բայց տարեթիվը* Π *(=80= մոտ 46 թ. մ. թ. ա.): Մենագիրը՝* Δ *(տե՛ս ձև № 35): Խորագիրը աջ կողմում համարյա ջնջված է, արծվի ոտքերի միջև ɔ (տե՛ս ձև № 26): Պատկերը Ա կողմում դրվագված է այլ կնիքով: Տ. 28 մմ, ք. 14,20 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15155:*

70. Նույնը, *նույն տարեթվով՝* Π *(=80= մոտ 46 թ. մ. թ. ա.), բայց փակագիրը՝* BN *(տե՛ս ձև № 36), արծվի ոտքերի միջև նշան չկա, ինչպես նաև Ա կողմում շրջագիծը չի պահպանվել: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 27 մմ, ք. 13,90 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/29:*

71. Նույնը, *բայց տարեթիվը՝* ΠΑ*=81= մոտ 45 թ. մ. թ. ա.: Մենագիրը՝* Δ *(տե՛ս ձև № 35), արծվի ոտքերի միջև անորոշ նշան՝* ⩚ *(տե՛ս ձև № 37): Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում: Ա կողմը դրվագված այլ կնիքով: Տ. 27 մմ, ք. 14,20 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16092:*

72. Նույնը, *տարեթիվը նույնպես* ΠΑ*: Մենագիրը՝* BN *(տե՛ս ձև № 38): Արծվի ոտքերի միջև նշան չկա: Խորագիրը, ինչպես նաև Հերակլեսի կիսադեմ պատկերը նույնն է, ինչպես նախորդ օրինակում, թեև Ա կողմում շրջագիծը չի պահպանվել: Դրվագված է այլ կնիքով: Տ. 29 մմ, ք. 14,20 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15151:*

73. Նույնը, *տարեթիվը՝* ΠΑ*=81 մոտ 45 թ. մ. թ. ա., բայց մենագիրը այլ է՝ ⚲ (տե՛ս ձև № 39), արծվի ոտքերի միջև նշան չկան: Մանրամասնությունները Ա կողմի վրա, ինչպես նախորդում են, սակայն դրվագծված ուրիշ կնիքով: Տ. 27 մմ, ք. 14,22 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/30:*

74. Նույնը, *բայց տարեթիվը՝* ΠΒ *82= մ. թ. ա. մոտ 44 թ.: Մենագիրը՝* BN *(տե՛ս ձև № 38), արծվի ոտքերի միջև նշան՝* ⩘ *(տե՛ս ձև № 40): Ա կողմում նույն մանրամասնությունները, ինչպես նախորդում, թեև դրվագված այլ կնիքով: Տ. 28 մմ, ք. 14,25 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16094:*

75. Նույնը, *բայց տարեթիվը՝* ΠΓ*=83= մոտ մ. թ. ա. 43 թ.: Մենագիրը՝* Δ *(տե՛ս ձև № 35), արծվի ոտքերի միջև անորոշ նշան (տե՛ս ձև № 34): Շրջագծերը չեն պահպանվել: Տ. 25 մմ, ք. 14,30 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/31:*

76. Նույնը, *բայց տարեթիվը՝* ΠΔ=*84=մոտ 42 թ. մ. թ. ա.: Մենագիրը՝* BN *(տե՛ս ձև № 38), արծվի ոտքերի միջև նշան չկա: Ա. կողմը դրոշմված է ուրիշ կնիքով: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում: Տ. 26 մմ, ք. 14,36 գր., կ.* ↑, *ՀՊԹ, № 16093:*

77. Նույնը, *տարեթիվը՝* ΠΔ=*84=մոտ 42 թ. մ. թ. ա., բայց մենագիրը՝* Ꞵ *(տե՛ս ձև № 41), արծվի ոտքերի միջև* ց *(տե՛ս ձև № 26): Առաջին կողմի կնիքը տարբեր է, շրջագիծը չի պահպանվել: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում: Տ. 26 մմ, ք. 14,30 գր., կ.* ↗, *ՀՊԹ, № 15149:*

78. Նույնը, *տարեթիվը՝* ΠΔ=*84=մոտ 42 թ. մ. թ. ա.: Մենագիրը՝* Ꞵ *(տե՛ս № 41), արծվի ոտքերի միջև՝* ց *(տե՛ս ձև № 26): Շրջագծերը կետավոր են: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, բայց դրոշմված այլ կնիքներով: Տ. 29 մմ, ք. 14,30 գր., կ.* ↗, *ՀՊԹ, № 15147:*

79. Նույնը, *տարեթիվը՝* ΠΔ=*84=մոտ 42 թ. մ. թ. ա.: Մենագիրը՝* ЗN *(ձև № 42), արծվի ոտքերի միջև՝* ց *(տե՛ս ձև № 26): Տ. 27 մմ, ք. 14,40 գր., կ.* ↑, *ՀՊԹ, № 17824/32:*

80. Նույնը, *տարեթիվը՝* ΠΔ=*84=մոտ 42 թ. մ. թ. ա., սակայն մենագիրը՝* BN *(տե՛ս ձև № 36), արծվի ոտքերի միջև՝* ց *(ձև № 26): Այս տետրադրախմայի առաջին կողմը դրոշմված է նախորդ օրինակի կնիքով: Տ. 27 մմ, ք. 14,25 գր., կ.* ←, *ՀՊԹ, № 17824/33:*

81. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրոշմված այլ կնիքներով: Խորագիրը՝* ΚΑΙΑΣΥΛΟΥ ΤΥΡΟΥΙΕΡΑΣ: *Շրջանակները չեն պահպանվել: Տ. 26 մմ, ք. 14,33 գր., կ.* ↑, *ՀՊԹ, № 18215/4:*

82. Նույնը, *բայց տարեթիվը՝* ΠΕ=*85=մոտ մ. թ. ա. 41 թ.: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, թեև դրոշմված են տարբեր կնիքներով: Տ. 29 մմ, ք. 14,30 գր., կ.* ↖, *ՀՊԹ, № 15152:*

83. Նույնը, *ինչպես նախորդը, տարեթիվը՝* ΠΕ, *բայց տարբեր կնիքներից ելած: Մենագիրը՝* ΙΑ *(տե՛ս ձև № 43), ներքևում արծվի ոտքերի միջև մի ուրիշ նշան* ✕ *(ձև № 44): Խորագրից պահպանվել է* ΚΑΙΑ ΣΥΛΟΥΤΥΡ[ΟΥΙΕΡΑΣ]: *Երկու կողմերի վրա էլ երիզափակ շրջանակները կետավոր են: Տ. 27 մմ. ք. 14,27 գր., կ.* ↑, *ՀՊԹ, № 18215/5:*

84. Նույնը, *բայց տարեթիվը՝* ΠC=*86=մոտ մ. թ. ա. 40 թ.: Մենագիրը՝* Ꞵ *(տե՛ս ձև № 41), արծվի ոտքերի միջև՝* ց *(տե՛ս ձև № 26): Ա. կողմը դրոշմված մի այլ կնիքով: Տ. 28 մմ, ք. 14,30 գր., կ.* ↑, *ՀՊԹ, № 15148:*

85. Նույնը, *բայց տարեթիվը՝* ΠΖ=*87=մոտ մ. թ. ա. 39 թ.: Մենագիրը՝*

ΠΑ (տե՛ս ձև № 43), արծվի ոտքերի միջև՝ ց (տե՛ս ձև № 26): Ա. կողմի կնիքը տարբեր է: Տ. 26 մմ, ք. 14,30 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15084:

86. Նույնը, տարեթիվը՝ HZ=87=մոտ 39 թ. մ. թ. ա., բայց մենագիրը՝ ΔΙ (տե՛ս ձև № 35), արծվի ոտքերի միջև այլ նշան (տե՛ս № 34): Ա. կողմի կնիքը տարբեր է նախորդներից: Տ. 27 մմ, ք. 14,22 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15156:

87. Նույնը, նույն տարեթիվը՝ HZ=87, բայց մենագիրը՝ BN (տե՛ս ձև № 45), արծվի ոտքերի միջև անորոշ նշան: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում: Ա. կողմը դրոշմված է տարբեր կնիքով. Տ. 27 մմ, ք. 14,20 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16089:

88. Նույնը, տարեթիվը՝ HZ, բայց մենագիրը՝ Zω (տե՛ս ձև № 46), արծվի ոտքերի միջև ց (տե՛ս ձև № 26): Ա. կողմը դրոշմված է այլ կնիքով: Տ. 27 մմ, ք. 14,00 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15153:

89. Նույնը, ինչպես նախորդը. տարեթիվը՝ HZ և նույն մենագրերը, բայց երկու կողմերն էլ դրոշմված են այլ կնիքներով: Տ. 27 մմ. ք. 14,27 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/34:

90. Նույնը, բայց տարեթիվը՝ HH=88=մոտ 38 թ. մ. թ. ա.: Մենագիրը՝ BN (տե՛ս ձև № 36) և ց (ձև № 26): Ա. կողմի պատկերատիպը դրոշմված է տարբեր կնիքով: Տ. 28 մմ, ք. 14,30 գր., կ. ←, ՀՊԹ, № 17824/35:

91. Նույնը, ինչպես նախորդը՝ HH տարեթվով և BN մենագրով, բայց արծվի ոտքերի միջև անորոշ նշան (տե՛ս ձև № 32): Խորագիրը մասամբ ջնջված է, պահպանվել է միայն TYPOYIEPAΣ: Շրջանակները կետավոր են: Տ. 27 մմ, ք. 14,27 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 18215/6:

92. Նույնը, HH տարեթվով, բայց մենագիրը՝ ΔΙ (տե՛ս ձև № 35), իսկ ներքևում, արծվի ոտքերի միջև մի այլ նշան (տե՛ս ձև № 32): Առաջին երեսին շրջանակը չի պահպանվել, դրոշմված է այլ կնիքով: Տ. 27 մմ, ք. 14,30 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15083:

93. Նույնը, բայց տարեթիվը՝ HΘ=89=մոտ 37 թ. մ. թ. ա.: Մենագիրը՝ ZN, արծվի ոտքերի միջև՝ ց (տե՛ս ձև № 26): Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, բայց Ա. կողմը դրոշմված է այլ կնիքով: Տ. 26 մմ, ք. 14,20 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16023:

94. Նույնը, տարեթիվը՝ HΘ, բայց փակագիրը՝ Ƀ (տե՛ս ձև № 48), արծվի ոտքերի միջև՝ ց (տե՛ս ձև № 26): Ա. կողմը դրոշմված է տարբեր կնիքով: Տ. 27 մմ, ք. 14,18 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16096:

95. Նույնը, տարեթիվը՝ HΘ, բայց փակագիրը՝ Ƀ (տե՛ս ձև № 48), ներքևում

արծվի ոտքերի միջև՝ Ց (տե՛ս ձև № 26)։ Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 25 մմ, ք. 14,40 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16095։

96. Նույնը, *տարեթիվը՝* ΠΘ=*89=մոտ 27 թ. մ. թ. ա.։ Մենագիրը՝* [symbol] *(տե՛ս ձև № 47), ներքևում արծվի ոտքերի միջև նշան չկա։ Ա կողմի կնիքը տարբեր է նախորդներից։ Տ. 26 մմ. ք. 13,85 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/36։*

97. Սիդոն, *անանուն տետրադրախմա, մ. թ. ա. մոտ 39 թ.։*
Ա կողմ. Քաղաքամայր աստվածուհու կիսանդրին, դեմքը դեպի աջ, գլխին բրգաձև թագ, հետևի կողմից մինչև ուսերը ծածկված է բարակ քողով։ Ականջին օղ, պարանոցին մանյակ։ Բարձրաքանդակ այս պատկերը վերցված է կետավոր շրջագծի մեջ։ Բ կողմ. պատկերված է արծիվը նավի ղեկին, դեպի ձախ, աջ թևին արմավենու ճյուղ։ Արծվի կողքին տարեթիվը՝ LB O, *իսկ ներքևում երկու փակագիր՝* [symbol] [symbol] *(տե՛ս ձև № 49, 50)։ Մակագիրը աջից՝* ΣΙΔΩΝΙΩΝ ΤΗΣ, *ձախից՝* ΙΕΡΑΣ ΚΑΙ ΑΣΥΛΟΥ*։ Շրջանակը կետավոր։ Տ. 28 մմ, ք. 14 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16147։* Head, 797, № 351.

98. Արադոս, *անանուն և անտարեթիվ տետրադրախմա՝ թողարկված մ. թ. ա. 137—45 թվականներին։*
Ա կողմ. Քաղաքամայր աստվածուհու կիսանդրի, գլխին բրգաձև թագ, դեմքը դեպի աջ, գիսանը գլուխը հետևի կողմից ծածկված է քողով, ականջին կրում է օղ, պարանոցին՝ մանյակ։ Բարձրաքանդակ այս պատկերը վերցված է կետավոր շրջանակի մեջ։ Բ կողմ. կենտրոնում, արմավենու պսակի մեջ պատկերված է հաղթանակի թևավոր աստվածուհին, կանգնած դեպի ձախ, ասին արմավենու ճյուղ, աջ ձեռքը կիսաթեք պարզել է դեպի վեր։ Առջևում մենագիր՝ [symbol] *(տե՛ս ձև № 51), որի տակ նշան՝* [symbol] *(տե՛ս ձև № 52), ներքևում՝* ЄC*։ Մակագիրը՝* ΑΡΑΔΙΩΝ*։ Տ. 26 մմ, ք. 15,10 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16148։ Համեմատություն.* Head, 789, № 346.

Ի Ր Ա Ն

ՊԱՐԹԵՎԱԿԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ա ր ծ ա թ

99. Միհրդատ I *(171—137). դրախմա, անտարեթիվ։*
Ա կողմ. արքայի գլուխը վեղարաձև խույրով, որին ներքևից միացված են վզկալն ու ականջակալները։ Դեմքը ածիլված, դեպի ձախ։ Ճակատին արքայական դարդաշար ժապավեն, որի ծայրերը հանգուցված են հակառակ կողմում և ազատ իջնում են մինչև ուսերը։ Շրջանակը մարգարտաշար է։ Բ կողմ. կենտրոնում Արշակը նստած, դեպի աջ բռնել է

աղեղ, որի տակ C գիրը: Աջևում՝ ΑΡΣΑΚΟΥ. Ներքևում՝ ΒΑΣΙΛΕΩ [Σ]: *Տ. 21 մմ, ք. 3,90 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/37:* Wroth, pl. I, № № 3—4; Petrowicz, 5, taf., I, № 3; Morgan, 244—5, pl. IV, № № 13, 16; Sellwood, 29, № 9.

100. Միհրդատ II *(123—88), դրախմա, անտարեթիվ: Ա կողմ. Միհրդատի կիսանդրին, դեմքը դեպի ձախ, երկարավուն մորուքով, գլխին վարսակալ, ականջին օղ, պարանոցին մանյակներ (երկու շարք): Արքայական հագուստի օձիքը և ուսերը զարդարված են մարգարիտե հատիկներով, շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կենտրոնում Արշակը՝ նստած գահին, դեպի ձախ, ձեռքին աղեղ: Մակագիրը՝ վերևից* ΒΑΣΙΛΕΩΣ. *աջից՝* ΒΑΣΙΛΕΩΝ. *ներքևից՝* ΜΕΓΑΛΟΥ. *ձախից՝* ΑΡΣΑΚΟΥ || ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ: *Տ. 20 մմ, ք. 4,05 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16168:* Morgan, 250, № 55, taf. 6, № 16; Petrowicz, 27, № 47, taf. IV, № 1; Wroth, 30, № № 66—68, pl. VII, № № 6—7; Sellwood, 70, № 27.

101. Գոտարզ I *(90—80), դրախմա, անտարեթիվ:*
Ա կողմ. երիտասարդ արքայի կիսադեմ պատկերը մինչև ուսերը: Ճակատին վարսակալ, որի ծայրերը հանգուցված են հետևում և մինչև ականջները հասնող գլխի վարսերի վրայով իջնում են ներքև: Պարանոցին մանյակների երեք շարք, վերնազգեստի օձիքը զարդարված է մարգարիտե հատիկներով: Այս բոլորը վերցված են կետավոր շրջանակի մեջ: Բ կողմ. Արշակը ռազմի հագուստով գահի վրա բազմած, դեպի աջ, ձեռքին՝ աղեղ: Մակագիրը վերևից՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. *աջից՝* ΜΕΓΑΛ[ΟΥ]. *ներքևից՝* [ΑΡΣΑΚ]ΟΥ. *ձախից՝* ΘΕΟΠΑΤΟ[ΡΟΣ] ΕΥΕΡΓΕ [ΤΟΥ] *Երիզափակ շրջապիծ չունի: Տ. 21 մմ, ք. 3,64 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/38:* Morgan, 254, № 72, taf 8, №№ 8—11, 13; Petrowicz, taf. 5, № 9; Wroth, 39, № 14, pl. IX, № 5; Sellwood, 79, № $^{30}/_{11}$.

102. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրոշմված այլ կնիքներով և առավել լավ պահպանված խորագրերով: Տ. 20 մմ, ք. 3,75 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824—39:* Wroth, 39, № 13, pl. IX, № 5; Sellwood, 79.

103. Սանատրուկ *(77—70), դրախմա, անտարեթիվ:*
Ա կողմ. արքայի կիսանդրին դեպի ձախ, գլխին ականջակալներով թագ, որի վրա հանգուցված է արքայական ժապավենը, երկար ու սրածայր մորուքով: Պարանոցը և վերնազգեստի ու թագի եզրերը զարդարված են մարգարիտներով: Այդ ամենը վերցված են կետավոր շրջանակի մեջ: Բ կողմ. կենտրոնում Արշակը ռազմի զգեստով, բազմած գահին, աջ ձեռքում՝ աղեղ: Մակագիրը գլխավերևում՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. *աջից՝* ΜΕΓΑΛ ΟΥ. *ներքևից՝* ΑΡΣΑΚΟΥ. *գահի հետևում՝* ΘΕΟΠΑΤΡΟΥ ΝΙΚΑΤΟ ΡΟΣ: *Տ. 19 մմ, ք. 3,70 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 15120:* Wroth, 52, № 63, pl. XI, №№ 8—9; Morgan, 260, № 92, pl. 9, № 16; Sellwood, 90, № 33.

104. Միհրդատ III *(57—54), դրախմա, անտարեթիվ:*

Ա. կողմ. արքայի կիսանդրին դեպի ձախ, դեմքը հողկով նշմարելի մորուքով ու ընչացքով, բայց երկար գանգուրներով, գլխին վարսակալ ժապավեն, որի ծայրերը հասնում են մինչև թիկունքը: Պարանոցը զարդարված է մանյակով, շրջանակը կետավոր: Բ. կողմ. Արշակը գահին, դեպի աջ, ձեռքին աղեղ, որի տակ փակագիր՝ ⚲ (տե՛ս ձև № 52): Խորագիրը՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ‖ ΜΕΓΑΛΟΥ, աջից՝ ΑΡΣΑΚΟΥ. ոտքերի տակ՝ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ. գահի հետևից՝ ΘΕΟΥ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ ‖ ΚΑΙ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ. *Տ. 21 մմ, ք. 3,80 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/40:* Morgan, 266—267, № 111, pl. XII, № 6; Wroth. 62, № 13, pl. XIII, №№ 2—3; Sellwood, 113, № 40.

105. Նույնը. *Միհրդատ* III *(57—54), բայց այն տարբերությամբ, որ երևում են նաև արքայական զգեստի մարգարտաշար զարդերը: Մենագիրը՝* ⚲ *(տե՛ս ձև № 54), խորագիրը վերևից՝* ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ, *աջից՝* ΑΡ ΣΑΚΟΥ. *ներքևում՝* ΔΙΚΑΙΟΥ | ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ. *գահի հետևում՝* ΘΕΟΥ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ ‖ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ. *Արշակի թիկունքում* B *տառ: Տ. 20 մմ, ք. 3,97 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/41:* Morgan, 266, № 110, pl. XII, № 6; Wroth, 61, № 1, pl. XIII, № 1; Sellwood, 112, № 40.

106. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Մենագիրը՝* II, *խորագրից ընթեռնելի են* ΒΑΣΙΛΕ[ΩΣ] ΜΕΓΑΛ[ΟΥ] ΕΠΙΦΑΝΩΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ *բառերը, իսկ մնացած երկու տողը չի կարդացվում՝ մաշվածության պատճառով: Տ. 20 մմ, ք. 3,37 գր., կ. ^, ՀՊԹ, № 15122:* Wroth, 62, № 14, pl. XIII, № 3; Sellwood, 113, № 40/8:

107. Օրոդես II *(57—38), դրախմա, անտարեթիվ: Պատկերատիպը ինչպես նախորդը, սակայն այն տարբերությամբ, որ արքան ներկայացված է ավելի հասուն տեսքով, մորուքով և պարանոցին նշված մանյակների երեք շարքով: Խորագիրը՝* ΒΑΣΙΛΕ[ΩΣ] ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ [ΔΙΚΑΙΟΥ] *(?)* ΕΠΙΦΑΝΟΥ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ: *Մենագիրը՝* ⚲ *(տե՛ս ձև № 55): Տ. 20 մմ, ք. 3,70 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/42:* Wroth, 76, № 55, pl. XV, № 5; Morgan, pl. XII, № 8.

108. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Խորագիրը կիսով չափ ջնջված է, կարդացվում են՝* ΒΑΣΙΛΕΩΣ ‖ ΒΑΣΙ-ΛΕΝ ΑΡΣ-ΑΚΟΥ *և վերջին երկու տողից՝* ΕΠΙΦΑ ‖ ΦΙΛΕ...: *Մենագիրը չի պահպանվել: Տ. 19 մմ, ք. 2,90 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/43:* Morgan, 267, № 114, pl. XII, № 15; Petrowicz 62, № 36, taf. X, № 8; Wroth, pl. XV, № 6; Sellwood. 126, № 15/8.

109. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Արքայի կիսանդրին ներկայացված է ավելի խոշոր չափով, խորագրից պահպանվել են* ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚ[ΟΥ] ΕΥΕΡΓΕ[ΤΟΥ] ΔΙΚΑΙΟΥ *բառերը, իսկ գահի հետևում նշված երկու տողը գրեթե բոլորովին դուրս է մնացել դաշտից: Արշակի ոտքերի առջևում* K *տառ: Տ.*

20 մմ, ք. 3,45 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/44: Morgan, 267. № 114, pl. XII, № 9; Wroth, 75, № 49, pl. XV, № 4: Sellwood, 126.

110. Նույնը, բայց արքայի գլխի մոտ աջից կիսալուսին: Մենագիրը՝ (տե՛ս ձև № 56): Թորագիրը Արշակի գլխավերևում՝ ΒΑΣΙΛΕ[ΩΣ], ΒΑΣΙΛΕΩΝ, աջում՝ ΑΡΣΑΚΟΥ, թիկունքին՝ ΕΠΙΦΑΝΟΣ || ΦΙΛΕΛ-ΛΗΝΟΣ, իսկ ներքևում գրերը անկանոն ու անորոշ են, հավանաբար՝ [ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ] || ΔΙΚΑΙΟΥ: Տ. 20 մմ, ք. 3,60 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15123: Wroth, 80, № 100, pl. XVI, № 4; Sellwood, 131, № $^{46}/_{13}$.

111. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Թորագրից պահպանվել են՝ [ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ || ΔΙ-ΚΑΙΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥ], բացի [ΒΑΣΙΛΕΩΣ] բառից, որը կիսով չափ դուրս է մնացել դաշտից: Մենագիրը՝ (տե՛ս ձև № 56): Տ. 20 մմ, ք. 3,60 գր. կ. →, ՀՊԹ, № 16109: Wroth, 80, № 99, pl. XVI, № 4; Morgan, 267, № 114; Sellwood, 131, № $^{46}/_{13}$.

112. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Արքայի գլխավերևում կիսալուսին, ինչպես նախորդ օրինակի վրա: Թորագրից պահպանվել են վերևում՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ || ΒΑΣΙΛΕΩΝ, Արշակի դիմաց՝ ΑΡΣΑΚΟΥ, ներքևում միայն մի տող՝ ΔΙΚΑΙΟΥ թիկունքին՝ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ || ΦΙΛΕΛΛΝΟΣ (sic): Դաշտի կենտրոնում, աղեղի տակ փակագիր (տե՛ս ձև № 62): Տ. 20 մմ, ք. 3,07 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/45: Wroth, 81, № 112, pl. XVI, № 6; Morgan, 267, № 114, pl. XII, № 10; Sellwood, 127, № $^{45}/_{9}$.

113. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց արքայի գլխավերևում բացի կիսալուսնից (հետևում) կա նաև փոքրիկ աստղ՝ ճակատի դիմաց: Թորագիրը պահպանվել է գրեթե լրիվ՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ || ΒΑΣΙΛΕΩΝ, ΑΡΣΑΚ[ΟΥ], ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ || ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ || ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ: Արշակի աղեղի տակ երևում է Κ մենագիրը: Տ. 17 մմ, ք. 3,25 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/46: Morgan. 267, № 114, pl, XII, № 11; Wroth, 83, № 133, pl. XVI. № 11; Sellwood, 134. № $^{17}/_{9}$.

114. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Արքայի գլխավերևում աստղ և կիսալուսին: Նույն թորագիրը, տարբերությամբ միայն, որ ΑΡΣΑΚΟΥ բառը աղեղով ընդհատված է առաջին վանկում՝ ΑΡ-ΣΑΚΟΥ: Մենագիրը՝ ΤΑ (տե՛ս ձև 58): Տ. 18 մմ, ք. 3,38 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/47:

115. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց արքայի գլուխն առավել խոշոր, իսկ աստղն ու կիսալուսինն ավելի փոքր: Թորագիրը Արշակի գահի տակ ջնջված է, մենագիրը երկու տողով՝ և (տե՛ս մենագիր № 59, 60): Տ. 20 մմ, ք. 3,42 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/48: Wroth, pl. XVI, № 11; Morgan, 267, № 114; Sellwood, 135, № $^{47}/_{12}$.

116. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Արքան ներկայացված է խոշոր դիմագծերով, պարանոցին չորս շարք մանյակներ, ճակատի դիմաց խոշոր, ութթևանի աստղ, որը արևի է նմանվում։ ΑΡΣΑΚΟΥ բառը դաշտից դուրս է մնացել։ Աղեղի տակ նշված է K գիրը։ Երկու կողմերն էլ առանց շրջագծերի։ *Տ. 19 մմ, ք. 3,75 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15121։* Wroth, 83, № 133, pl. XVI, № 11; Morgan, 267, № 114, pl. XII, № 11; Sellwood, 134, № 45.

117. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված են տարբեր կնիքներով։ Օրոդեսի ճակատի աստղը կիսով չափ դուրս է մնացել եզրերից։ Տառագիրը խիստ մանր ու անկանոն։ ΑΡΣΑΚΟΥ բառը աղեղով ընդհատված է առաջին ձայնավորից հետո։ Մենագիրը միայն աղեղի տակ, հազիվ նշմարելի՝ Λ (°) (տե՛ս ձև № 24)։ *Տ. 20 մմ, ք. 3,85 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15113։* Wroth. 84, № 136, pl. XVI, № 12; Sellwood, 131.

118. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Օրոդեսի կիսադեմ պատկերը, աստղով և կիսալուսնով, ներկայացված է առանց երիզափակ շրջանակի։ ΑΡΣΑΚΟΥ բառը ընդհատված է առաջին վանկում աղեղի դիրքով՝ ΑΡ-ΣΑΚΟΥ։ Նշված է երկու մենագիր՝ աղեղից վերև (տե՛ս ձև № 59) և ներքև՝ (տե՛ս ձև № 61)։ *Տ. 20 մմ, ք. 3,40 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15112։* Wroth, 83, № 130, pl. XVI, № 11; Morgan, 267, № 114, pl. XII, № 10; Sellwood, 135.

119. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված այլ կնիքներով։ Պատկերները և արձանագրությունները նման են նախորդ օրինակներին։ Մենագիրը՝ № 62։ *Տ. 20 մմ, ք. 3,65 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/49։* Wroth, pl. XVI, № 11; Morgan, pl. XII, № 11; Sellwood, 135.

120. Նույնը, բայց այն տարբերությամբ միայն, որ Օրոդեսի գլխի մոտ նշված են երկու փոքր աստղեր, դրանցից մեկը առջևում, արքայի ճակատի մոտ, իսկ մյուսը հետևում՝ կիսալուսնի տակ։ Բ կողմ. գահին բազմած Արշակի թիկունքին նշան՝ (տե՛ս ձև № 63)։ Տառագիրը վերևում երկու տողով՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ || ΒΑΣΙΛΕΩΝ, աջից՝ Α-ΡΣΑΚ[ΟΥ], ներքևում երկու տողով՝ ΕΥΕΡΓΕΤ[ΟΥ] || ΔΙΚΑΙΟΥ, ձախից՝ ΕΠΙΦΑ-ΝΟΥΣ || ΦΙΛΕΛΛΗΝ[ΟΣ]։ Արքայի ծնկների դիմաց, աղեղի տակ փակագիր՝ (տե՛ս ձև № 54)։ *Տ. 21 մմ, ք. 3,81 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 27824/50։* Wroth, 90, № 189, pl. XVII, № 10; Petrowicz, taf. XI, № 11; Morgan, 267, № 119, pl. XII, № 14; Sellwood, 139.

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն

ԱՐՏԱՇԵՍՅԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ա ր ծ ա թ

121. Տիգրան II Մեծ *(95—55), տետրադրախմա։*
Ա կողմ. Տիգրանի կիսանդրին, դեմքը դեպի աջ, գլխին թագ, զարդարված ութթևանի աստղաձև նշանով՝ կողքերին մեկական արծիվ։

Արքայական ժապավենը հանգուցված է գլխի հետևի մասում և ծայրերը ազատ արձակված իջնում են ուսերին: Թագի ներքևից միացված են ականջակալը և վզկալը, երևում է արքայական ծիրանին, ամրացված աջ ուսին և մանյակը պարանոցի վրա: Հայոց արքայի այս դիմանկարը վերցված է երկարավուն հատիկներից կազմված շրջանակի մեջ, բա որում այդ հատիկներից յուրաքանչյուրն իր ծայրին ունի մեկ փոքրիկ գնդաձև զարդ: Բ կողմ. Անտիոք քաղաքի աստվածուհու արձանը, նստած բարձրության վրա, դեմքը դեպի աջ, գլխին բրգաձև թագ, ուսերից մինչև ոտները ծիրանու մեջ, աջ ձեռքին արմավենու ճյուղ, ոտքերի տակ Օրոնտես գետի անձնավորումը՝ լողացող մարդու կերպարանքով, հանդիպահայաց, ձախ ձեռքը ուղղված է առաջ, աջը՝ ներքև: Մակագիրը դիցուհու առջևում՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ թիկունքին՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Մենագրերը, Օրոնտեսի գլխավերևում ❖ (տե՛ս ձև № 64), ոտքերի մոտ՝ ⊋ (տե՛ս ձև № 65): Շրջանակը դափնեպսակաձև է: Տ. 25 մմ, ք. 15,15 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16115: Head, 772; BN, 215, № 24; Petrowicz, 190, pl. XXV, № 6.

122. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Այս օրինակի վրա նույնպես չեն արտահայտված արքայական խույրի ճառագայթաձև ելուստները, որոնցով ավարտվում է այն վերևում: Պատկերատիպի այդ մասը դուրս է մնացել դրամի կլորակից և չի տպվել: Մենագրերը աստվածուհու բռնած արմավենու ճյուղի տակ՝ Θ, Օրոնտեսի ոտքերի մոտ՝ ⍲ (տե՛ս ձև № 66): Տ. 27 մմ, ք. 14,99 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 18215/11: Պտուկեան, № 8:

123. Նույնը, բայց դրախմա՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ գրությամբ: Ա կողմ. կետավոր շրջանակի մեջ Տիգրանի կիսանդրին, առնական ու խրոխտ դիմագծերով, դեպի աջ, գլխին հայոց թագը, վերևում ավարտված հինգ սրածայր ճառագայթներով, իսկ ներքևում երկար վզկալով և ականջակալով: Ծածկոցին ամրացված է արքայական ժապավենը, հանգուցված ծոծրակին: Ժապավենի ծայրերն ազատ իջնում են թիկունքին: Թագի կենտրոնական հատվածը զարդարված է աստղի ու նրա կողքերին նստած մեկական արծիվների պատկերներով: Արքայական ծիրանու ծալքերը երևում են աջ ուսին, իսկ պարանոցին՝ մանյակների երկու շարք: Բ կողմ. կենտրոնում, եռաստիճան բարձրության վրա բազմած քաղաքի դիցուհին՝ բարձր բրգաձև թագը գլխին: Քաղաքամայրը ողջ մարմնով, ոտքերից մինչև ուսերը քողարկված է ծիրանու մեջ, աջով բռնել է արմավենու ճյուղ, իսկ ոտքերի տակ մարդկային կերպարանքով անձնավորված է հոսող գետը, լողալու դիրքով, կուրծքը դուրս, հանդիպահայաց, գլխին զարդաձև նշան, ձախը մեկնել է առաջ: Մակագիրն աստվածուհու հայացքի դիմաց՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ըստ որում Λ և Ε տառերը միահյուսված են, թիկունքին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ‖ ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Մենագրերը. կենտրոնում՝ ΕΛ, ջրի աստվածության գլխավերևում՝ Α և ոտքերի տակ՝ ΞC: Տ. 20 մմ, ք. 4,11 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/51: BN, 215, № 24; Gardner, 104, № 13, pl. XXVII. № 8; Head, 772—3: Petrowicz, 190, taf. XXV, № 6: Պտուկեան, № 8:

124. Նույնը, *ինչպես նախորդը, դրախմա, բայց ջրի աստվածության գլխավերևում, ինչպես նաև ոտքերի տակ նշաններ չեն պահպանվել։ Մակագիրը նույն դասավորությամբ. աջից՝* ΒΑΣΙΛΕ|ΩΣ|. *ձախից՝* ΒΑΣΙΛΕΩ Ν ‖ ΤΙΓΡΑΝΟΥ, *ըստ որում առանց տառերի միահյուսության։ Դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 18 մմ, ք. 4,00 գր., կ.* ↑ *, ՀՊԹ, № 17824/52։*

125. Նույնը, *ինչպես նախորդը, դրախմա, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Ջրի աստվածության գլխավերևում նշված է* ς *մենագիրը։ Մակագրին աջից* ΒΑΣΙΛΕΩΣ, *ըստ որում լողացող կնոջ պարզած ձեռքով ընդհատված է այդ բառի վերջին վանկը, իսկ ձախից երկու տողով՝* ΒΑΣΙΛΕΩΝ ‖ ΤΙΓΡΑΝΟ(sic) *ձևով։ Տիգրանի դիմանկարը դրոշմած է դրամի առանցիկ մակերեսի վրա, իսկ հակառակ կողմը գոգավոր է։ Տ. 20 մմ, ք. 3,82 գր., կ.* ↑ *, ՀՊԹ, № 18215/10։*

126. Նույնը, *ինչպես նախորդը, դրախմա, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Կենտրոնական մենագիրը դիցուհու առջև՝* CΛ։ *Մակագրի* ΒΑΣΙΛΕΩΣ *բառի առաջին տառը չի տպվել, ջրի աստվածության գլխավերևում նշված են՝* H, *իսկ ներքևում՝* ΞC *գրերը։ Տ. 19 մմ, ք. 4,17 գր., կ.* ↑ *, ՀՊԹ, № 17824/53։* Պտուկեան, *№ 10։*

127. Նույնը, *ինչպես նախորդը, դրախմա, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Քաղաքամոր արձանի առաջ նշված է* ZΛ *մենագիրը, իսկ ջրի աստվածության տակ՝* ΞC, *որից մենագրեր չկան։ Ինչպես Տիգրանի դիմանկարի ու արքայական զարդարանքների, այնպես էլ դիցական կերպարների և խորագրերի արտահայտման մանրամասնություններով առավել հստակ պահպանվածության հազվագյուտ օրինակ։ Տ. 20 մմ, ք. 4,15 գր., կ.* ↑ *, ՀՊԹ, № 15119։*

128. Նույնը, *բայց տետրադրախմա՝* ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ *գրությամբ։ Ա կողմ. Տիգրանի կիսանդրին, նույն ձևով, ինչպես նախորդ օրինակներում, սակայն առավել հստակ և արքայական զարդարանքների մանրամասնությունները հիանալիորեն պահպանված։ Ի տարբերություն մյուս դրամների, այս չորեքդրամյանի վրա խույրի կենտրոնական մասում պատկերված երկու արծիվները և նրանց միջև ութ թևանի աստղը վերցված են բուսական թելերից հյուսված ուղղանկյուն շրջանակի մեջ։ Ականջակալը երկարորեն ուղիղ ձգված է մինչև ուսը, ըստ որում նրա և վզկալի եզրերը զարդարված են մարգարտի հատիկներով։ Խույրը վերևում ավարտված է ատամնաձև հինգ ժանիքով։ Երիտասարդ դիմագծերով Տիգրանի այս բարձրաքանդակ դիմանկարը վերցված է բոլորաձև հատիկներից կազմված շրջանակի մեջ։ Բ կողմ. պսակի մեջ պատկերված է քաղաքամայր աստվածուհին, բրգաձև թագը գլխին, նստած հինգ իրար վրա դրված քարերի վրա, դեպի աջ, մարմինը պարուրված է ծիրանու մեջ, աջ ձեռքում՝ արմավենու ճյուղ, ոտքերի տակ՝ մերկամարմին կույսի կերպարանքով գետի անձնավորումը, հանդիպահայաց, ձախ ձեռքը առաջ մեկնած, իսկ աջը՝ քաղաքամոր գահույքի տակ։ Մակագիրը աջից՝* ΒΑΣΙΛΕΩΣ, *ձախից՝* ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ, *նշան-*

Կապադովկիա, Արիոբարզան I, մ. թ. ա. 95—62 թթ.։
Արծաթ դրամ, մեծացված 4×

Դիցուհի Ռոման և առասպելական երկվորյակները, մ. թ. ա. II դար։
Արծաթ դրամ, մեծացված 4×

Դիցուհի Վեներան և Տրոյայի հերոս Էնեասը, մ. թ. ա. 48 թ.։
Հռոմեական դրամ, մեծացված 4×

Ռազմի աստված Մարսը և մենամարտի տեսարան, մ. թ. ա. 95 թ.։
Հռոմեական դրամ, մեծացված 4×

Գալլիայի և Դիանայի պատկերումը, մ. թ. ա. 48 թ.։
Հռոմեական դրամ, մեծացված 4×

Արիությունը և Սիցիլիան պարտված, մ. թ. ա. 68 թ.։
Հռոմեական դրամ, մեծացված 4×

Գեղեցկության դիցուհին և սիրո հրեշտակը, մ. թ. ա. 46 թ.։
Հռոմեական դրամ, մեծացված 4×

Վեներան և թշնամիները պարտված, մ. թ. ա. 47 թ., Գալլիա,
Հ. Կեսարի հաղթանակի առթիվ: Հռոմեական դրամ, մեծացված 4×

ները. վերևում՝ ΖΛ, կենտրոնում՝ Λ, ներքևում՝ ΞΚ: Տ. 30 մմ, ք. 16,42 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 18215/7: Պտուկեան, № 7:

129. Արտավազդ II *(56—34), դրախմա, թողարկված մ. թ. ա. 50—49 թթ.: Ա կողմ. պատկերված է Արտավազդը մինչև ուսերը, դեպի աջ, տակավին երիտասարդ ու նուրբ դիմագծերով: Գլխին հայկական խույրը նույն ձևով ու զարդարանքներով, ինչպես իր հոր՝ Տիգրան Մեծի ժամանակ (թեթևակի կոնաձև, վերևում հինգ ժանիք, կենտրոնում արևաձև նշան՝ երկու արծիվների միջև, ներքևում՝ ականջակալներ, վզկալ, ապարօշ), այն տարբերությամբ սակայն, որ ականջակալները վեր են բարձրացված ու շրջված են իրար հակառակ ուղղությամբ, ճակատային մասում խաչաձևելով միմյանց: Խույրի և նրա հետ միացված մասերի եզրերը զարդարված են մարգարտի հատիկներով: Արքայի պարանոցին երեք շարք մանյակներ, ականջին՝ օղ, աջ ուսին հանգուցված է ծիրանին: Արտավազդի պատկերը վերցված է երկարավուն ուլունքներից կազմված շրջանակի մեջ: Բ կողմ. կենտրոնում երկանիվ մարտակառք, լծված չորս ձիերով, որոնք արշավում են դեպի ձախ: Մարտակառքը վարում է ողամարդու կերպարանքով մեկը, գլխին ճառագայթաձև պսակ: Արշավող ձիերի սանձի վրա պատկերված է ողջ հասակով հաղթանակի թևավոր աստվածուհին, ձեռքերի մեջ պսակ, որը մեկնում է մարտակառք վարողին: Մակագիրը. վերևից՝* ΒΑΣΙΛΕΩΣ, *ներքևում՝ երկու տողով՝* ΒΑΣΙΛΕΩΝ || ΑΡΤΑVAZ[ΔΟΥ]: *Ձիերի առջևում փակագիր՝* ‡ *(տե՛ս ձև № 67), իսկ հաղթանակի աստվածուհու թիկունքին տարեթիվը՝ ϛ, որը պետք է համարել Արտավազդի թագավորության վեցերորդ տարին (— մ. թ. ա. մոտ 50—49 թթ.): Շրջագիծ չունի: Տ. 20 մմ, ք. 4,02 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16022:* BN, CCIV, № 43: Բասմաջեան, 37, № 15; BMC, 101, № 1, pl. XIV, № 2.

130. Նույնը, *ինչպես նախորդը, դրախմա, նույն տարեթվով, բայց դրվագված այլ կնիքներով: Ա կողմ. Արտավազդի կիսանդրին ամբողջությամբ հար և նման է առաջինին: Այս օրինակի վրա սակայն, առավել հստակ պահպանված են նրա արքայական ծիրանու հանգույցը, պարանոցի երեք շարք մանյակները, ականջի օղը, խույրը՝ վերևում իր հինգ ժանիքաձև ճառագայթներով: Լավ չեն երևում՝ ականջակալների շրջվածքը ճակատային մասում և արքայական ժապավենի հանգույցը, ինչպես նաև տեղ-տեղ կորված են եզրագծային շրջանակի ուլունքներ: Բ կողմ. մարտակառք վարողը ներկայացված է առնական կերպարանքով, գլխին պսակ՝ երկու ճառագայթաձև նշաններով, ձախով բռնել է երկանիվ մարտակառքի չորս ձիերի սանձը, իսկ աջը պարզել է առաջ, որի վրա կանգնած է դեպի իրեն եկող հաղթանակի թևավոր աստվածուհին: Ձիերի գլխավերևում նշված է ϛ գիրը, իսկ առջևում՝ փակագիրը, որը մի փոքր դուրս է մնացել դրամի եզրից (տե՛ս ձև № 67): Մակագիրը պահպանվել է ավելի լավ, մարտակառքի վերևում՝* [ΒΑ]ΣΙΛΕΩΣ, *ներքևում երկու տողով՝* ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΤΑVAZΔΟΥ: *Շրջանակ չունի: Տ. 17 մմ, ք. 4,05 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/54:* Պտուկեան, № 23:

ՊՈՆՏԱԿԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

Արծաթ

131. Միհրդատ VI Եվպատոր *(120—63), տետրադրախմա, մ. թ. ա. 71 թ.։ Ա կողմ. Միհրդատի գլուխը արքայական վարսակալով, դեմքով դեպի աջ։ Բ կողմ. կենտրոնում եղջերու՝ ջուր խմելու դիրքով, նրա առջևում՝ կիսալուսին և աստղաձև նշան։ Մակագիրը վերևից՝* ΒΑΣΙΛΕΩΣ *ներքևում՝* ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ. *Մենագիրը՝ (տե՛ս ձև № 68)։ Տարեթիվը՝* CKΣ *(=226 թ. Պոնտական տոմարով=մոտ 71 թ. մ. թ. ա.), դաշտի ներքևում մենագիր՝* Α, *այդ բոլորը ծաղիկներից ու տերևներից հյուսված պսակաձև շրջանակի մեջ։ Տ. 30 մմ, ք. 16,65 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16106։* Head, 501, № 8.

ԿԱՊԱԴՈՎԿԻԱՅԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

Արծաթ

132. Արիարաթ IV Եվսեբես *(220—163), դրախմա, մ. թ. ա. 197 թ.։ Ա կողմ. Արիարաթի գլուխը՝ վարսակալով, ածիլված դեմքով, դեպի աջ։ Բ կողմ. Աթենասը կանգնած դեպի ձախ, գլխին սաղավարտ, ձախ ձեռքի մոտ նիզակ ու վահան, աջով պահում է հաղթանակի աստվածուհուն։ Մակագիրը. դաշտի աջ մասում՝* ΒΑΣΙΛΕΩΣ, *ձախից՝* ΑΡΙΑΡΑΘΩΥ, *ներքևում՝* ΕΥΣΕΒΟΥΣ, *տարեթիվը՝* ΓΛ։ *Մենագրեր. Աթենասի ոտքերի առջև՝ (տե՛ս ձև № 70), դաշտի ձախ եզրին՝ (տե՛ս ձև № 69) Տ. 19 մմ, ք. 4,03 գր. կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/55։* BMC, 31, № 6, pl. VI, № 2; Head, 750.

133. Արիարաթ V Փիլոպատոր *(163—130), դրախմա, տարեթիվը ջնջված։ Ա կողմ. Արիարաթի գլուխը գանգրահեր, դեմքը դեպի աջ։ Բ կողմ. Աթենասը կանգնած դեպի ձախ, գլխին սաղավարտ, ձախ ձեռքի մոտ նիզակ ու վահան, աջով պահել է հաղթանակի արձանիկը, հանդիպահայաց, պսակ մեկնելիս։ Մակագիրը աջից՝* ΒΑΣΙΛΕΩΣ. *ձախից՝* ΑΡΙΑΡΑΘ(ΟΥ), *ներքևում՝* ΕΥΣΕΒΟΥΣ. *Աթենասի թիկունքում՝* Τ. *առջևում մենագիր՝ (տե՛ս ձև № 71)։ Տարեթիվը դուրս է մնացել եզրային գծից։ Տ. 17 մմ, ք. 3,55 գր, կ. ↑, ՀՊԹ, № 15108։* BMC, 33, № 2, pl. VI, № 4; Head, 750.

134. Արիոբարզան I *(95—62), դրախմա, թողարկված մոտ 81 թ. մ. թ. ա.։ Ա կողմ. Արիոբարզանի գլուխը, դեմքը դեպի աջ։ Բ կողմ. Աթենասը կանգնած, դեմքը դեպի ձախ, գլխին սաղավարտ, աջ ձեռքին՝ հաղթանակի արձանիկը պսակ մեկնելիս, ձախում՝ նիզակ ու վահան։ Մակագիրը աջից՝* ΒΑΣΙΛΕΩΕ, *ձախից՝* ΑΡΙΟΒΑΡΖΑΝΟΥ *ներքևում՝* ΦΙΛΟΡΩΜΑΙΟΥ.։ *Տարեթիվը՝* ΙΔ *(=14=մոտ 81 թ. մ. ա.)։ Երկու մենագիր, որից մեկը Աթենասի ոտքերի առջևում (տե՛ս ձև № 72), մյուսը նրա թիկունքին՝* Μ։ *Տ. 16 մմ, ք. 4,60 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/56։* BMC, 39, № 8, pl. VII. № 6.

135. Նույնը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տարեթիվը՝ IZ (՛)=17 (=78 մ.թ.ա.) Մենագիրը միայն Աթենասի աքերի առաջ (տե՛ս ձև №73): Խորագիրը նույն դասավորությամբ ինչպես նախորդում, թեև գրերի կատարման որոշ տարբերությամբ՝ ΒΑΣΙVΕΩ[Σ] sic ΑΡΙΟΒΑΡ ΖΑΝ[ΟΥ] ΦΙΛΟΡΑΙV (sic). Դրամի երկու երեսներին շրջանակներ չկան: Տ. 17 մմ, ք 3,80 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/57: Head, 751; BMC, 40.

136. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով, ըստ որում II երեսը կրկնակի հարվածի հետքով: Մենագիրը՝ (տե՛ս ձև №74), տարեթիվը՝ ΚΗ (՛) (28=մ. թ. ա. մոտ 67 թ.): Խորագիրը նույն դասավորությամբ՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΡΙΟΒΑΡΖΑΝΟΥ ΦΙΛΟΡΩΜ ΑΙΟΥ, ըստ որում վերջին բառը ներքևում կրկնված է: Տ. 17 մմ, 3,55 գր., կ. ↑, ՀՊԹ. №15171:

137. Նույնը, բայց տարեթիվը չի պահպանել: Մենագիրը միայն Աթենասի աքերի առաջ (տե՛ս ձև №75): Խորագիրը նույն տեղաբաշխմամբ, սակայն առավել հատակ՝ ΒΑΣΙΛΕ[ΩΣ] ΑΡΙΟΒΑΡΖΑ[ΝΟΥ] ΦΙΛΟΡΩΜ-[ΑΙΟΥ]. Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, թեև կնիքները տարբեր են: Տ. 16 մմ, ք. 4,00 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/58:

138. Նույնը, բայց խորագրի վերջին տողը և տարեթիվը չեն պահպանվել: Մենագիրը՝ (տե՛ս ձև №76): Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, թեև կնիքները տարբեր են: Տ. 17 մմ, ք. 3,87 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, №15193: BMC, 40, №№ 21, 22; Head, 751.

139. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Մենագիրը՝ (տե՛ս ձև №76), տարեթիվը չի պահպանվել, խորագիրը ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΡΙΟΒΑΡΖΑΝΟΥ ΦΙΛ[ΟΡΩ] ΜΑΙΟΥ. տեղ-տեղ ջնջված: Տ. 17 մմ, ք. 3,72 գր., կ. ՀՊԹ, №17824/59:

ԿԻՍՏՈՖՈՐՆԵՐ ՊԵՐԳԱՄՈՆ ԵՎ ԷՖԵՍՈՍ ՔԱՂԱՔՆԵՐԻՑ

Արծաթ

140. Պերգամոն, տետրադրախմա, անտարեթիվ, I դ. մ. թ. ա.:
Ա կողմ. ծաղիկներից ու տերևներից հյուսված պսակ, կենտրոնում գլանաձև զամբյուղ՝ կիսաբաց կափարիչով, որից դուրս է գալիս օձը: Բ կողմ. կենտրոնում երկու օձ, որոնց միջև աղեղնաձև նշան, վրան մենագիր՝ (տե՛ս ձև №77) և ΑΡ գրերը: Դաշտի ձախ մասում մենագիր՝ (տե՛ս ձև № 78), աջում՝ գայիսոն, որին փաթաթված է մի օձ: Դրամի երկու կողմերին շրջանակներ չկան: Տ. 29 մմ, ք. 12,25 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, №16113: Head, 535; Зограф, XXI, №4.

141 Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Բ կողմ. կենտրոնական մենագրի վրա նշված է ΜΗ գրերը: Մանրամաս-

նությունները ինչպես նախորդում: Տ. 26 մմ, ք. 11,90 գր., կ. ↑ ՀՊԹ, № 15138:

142. Նույնը, ինչպես նախորդը, նույն մենագրերով (տե՛ս ձև № 77, 78), բայց կենտրոնական մենագրի վրա TH տառերը: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, թեև կնիքները տարբեր են: Տ. 26, ք. 11,75 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16027:

143. Նույնը, ինչպես նախորդը, երկու մենագրով և TH տառերով, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 25 մմ, ք. 11,90 գր., կ. ↑ ՀՊԹ, №17824/60:

144. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված այլ կնիքներով: Մենագրերը տե՛ս ձև №77 և 78 և տարբերակ KP տառերը: Դրամի երկու կողմերին շրջագծեր չկան: Տ. 27 մմ, ք. 12,16 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 28215/8:

145. Պերգամոն, տետրադրախմա՝ Գ. Պուլխերի անունով (55—54): Ա կողմ. ծաղիկներից ու փնջերից հյուսված պսակի մեջ պատկերված է գլանաձև զամբյուղ՝ կիսաբաց կափարիչով, որից դուրս է գալիս օձը: Բ կողմ. կենտրոնում երկու օձեր հանդիպահայաց, նրանց միջև աղեղնաձև նշան: Մակագիրը վերևից լատինատառ, երկու տողով՝ CPVLCHE[R] | PRO. COS. ներքևում, հունատառ՝ MHNOΔωPOΣ. Դաշտի ձախ մասում մենագիր՝ (տե՛ս ձև № 79), իսկ աջում՝ գալիոն՝ փաթաթված օձով: Դրամի երկու կողմերին շրջանակներ չկան: Տ. 26 մմ, ք. 12,20 գր., կ. , ՀՊԹ, №16114:

146. Էփեսոս, I դար մ. թ. ա.: Ա կողմ. ծաղիկներից ու տերևներից հյուսված պսակի մեջ պատկերված է մի կողով, որից դուրս է գալիս օձը: Բ կողմ. երկու օձեր հանդիպահայաց, նրանց միջև ծաղկաձև զարդանշան, վերջինս աջ կողմից վերցված է ուղղանկյունաձև կիսաշրջանակի մեջ: Վերևում երկու եղջյուրներ, որոնց ներքևի, իրար միացած ծայրերից դեպի վեր է խոյացել ու ստացել բարձր կենտրոնական դիրք գրավել ցորենի հասկի նմանությամբ մի բուսական զարդ: Այս ողջ պատկերի կողքերին ձախից՝ ΕΦΕ, իսկ վերևում՝ ΞΖ գրերը, աջից՝ վառվող ջահ: Դրամի երկու կողմերին շրջանակներ չկան: Տ. 27 մմ, ք. 12,25 գր. կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/61:

147. Նույնը, ինչպես նախորդում, Էփեսոս, տետրադրախմա, նույն պատկերատիպով, առանց շրջագծերի, բայց դրվագված այլ կնիքներով: Բ կողմի ձախ մասում նշված է՝ ΕΦΙ, որի վրա՝ ΞC գրերը: Տ. 28 մմ, ք. 12,20 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 18215/9:

ՀՌՈՄԵԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Արծաթ

148. Հռոմ, անանուն և անտարբերիչ դենար, 167—155 թթ.:

Ա կողմ. կենտրոնում Ռոմա աստվածուհու գլուխը՝ թևավոր սաղավարտ-

տով, դեմքով դեպի աջ։ Գլխի հետևում՝ X: Բ կողմ. երկու հեծյալները՝ ռազմի հագուստներով, նիզակները ձեռքերին՝ դեպի աջ։ Ներքևում հորիզոնական գիծ, որի տակ՝ ROMA: Շրջանակը մաշված է։ Տ. 20 մմ, ք. 3,50 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15166։ Grueber, I, 55, №457, pl. XVI, № 5: Վերագրում է 217 - 197 թթ.; Sydenham, 28, № 263: Վերագրում է 167 - 155 թթ.: Babelon, I, 39, № 2. Համարում է թողարկված 217 թվականին։

149. Հռոմ, Գ. Գելլիուս, դենար, 135 - 134 թթ.:
Ա կողմ. դափնեպսակի մեջ Ռոմայի գլուխը սաղավարտով դեպի աջ, հետևում՝ X: Բ կողմ. քառաձի մարտակառքի վրա Մարսը և Ներիենը արշավում են դեպի աջ, ներքևում խորագիր՝ CN. GEL ROMA: Տ. 19 մմ, ք. 3,80 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 18215/12: Sydenham, 50, № 434: Grueber, I, №918; Babelon, I, № 1.

150. Հռոմ, Գայուս Ավրիուս Գեմինուս, դենար, 119—110 թթ.:
Ա կողմ. Ռոմա աստվածուհու գլուխը թևավոր սաղավարտով, դեմքով դեպի աջ, առջևում ջնջված նշան, հետևում՝ GEM; շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. Մարսը ռազմի ավարով, դեպի աջ արշավող քառաձի մարտակառքի վրա, ձիերի սանձը բռնած, գլխին սաղավարտ, ձեռքին՝ նիզակ ու վահան։ Ձիերի ոտքերի միջև՝ C. ABVRI, ըստ որում A և B, ինչպես նաև V և R գրերը հյուսված են միասին, մենագրի ձևով, ներքևում՝ ROMA: Շրջանակը գծային ու տեղ-տեղ մաշված։ Տ. 19 մմ, ք. 3,72 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15167։ Grueber, I, № 999: Համարում է թողարկված Հռոմում 124—103թթ: Sydenham, 60 № 490; Babelon, 94, № 1։ Վերագրում է մ. թ. ա. 129 թվականին։

151. Հռոմ, Տիտուս Կլովլիուս, դենար, մ. թ. ա. 110 թ.:
Ա կողմ. Ռոմայի գլուխը թևավոր սաղավարտով, դեմքով դեպի աջ։ Գլխի հետևում՝ պսակ, ներքևում՝ ROMA, շրջանակը կետավոր, Բ կողմ. հաղթանակի թևավոր աստվածուհին երկձի մարտակառքի վրա, դեպի աջ։ Ձիերի ոտքերի միջև ցորենի հասկ, ներքևում հորիզոնական գիծ, որի տակ՝ T. CLOVLI. Շրջանակը գծավոր: Տ. 20 մմ, ք. 3,83 գր. կ. ←, ՀՊԹ, № 17824/62: Grueber, I, 165, № 1079, pl, XXIX, № 5; Sydenham, 63, № 516. Համարում է թողարկված Հռոմում մ. թ. ա. 110 թ.: Babelon, I, 360, № 1: Վերագրում է մ. թ. ա. 119 թվականին:

152. Իտալիա, Մարկուս Կիպիուս, դենար, 107 թվական։
Ա կողմ. Ռոմայի գլուխը սաղավարտով, դեպի աջ, հետևում դենարի նշանը՝ X: Խորագիրը՝ M. CIPI M. F. Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. հաղթանակի թևավոր աստվածուհին երկձի մարտակառքի վրա, աջ ձեռքում արմավենու ճյուղ, ձախում՝ ձիերի սանձը, ուղղությունը աջ, ձիերի ոտքերի միջև նավի ղեկ և հորիզոնական գիծ, որից ներքև՝ ROMA: Շրջանակ չունի։ Տ. 16 մմ, ք. 3,87 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/63։ Grueber, II, 271, № 522, pl XCIII, № 13; Sydenham 72 № 546: Վերագրում է 99—94 թթ. մ. թ. ա., կտրված իտալական անորոշ փողերանոցում: Babelon, 341, № 1 (մ. թ. ա. 94 թ.):

153. Հռոմ, Կվինտոս (Մարկիոս) Փիլիպոս, *դենար, 125—120 թթ։*
Ա կողմ. Ռոմայի գլուխը սաղավարտով դեպի աջ, հետևում նշան՝ X: *Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. ձիավոր ռազմի հագուստով, արշավում է դեպի աջ, ձեռքին երկարավուն նիզակ, թիկունքում թաղած մակեդոնական սաղավարտ, ձիու ոտքերի միջև խորագիր՝* Q. PILIPVS, *որի տակ հորիզոնական գիծ, ներքևում՝* ROMA: *Շրջանակը կետավոր։ Տ. 17 մմ, ք. 3,95 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 27824/64։* Babelon,II, 186, № 11, *թվագրված 109 թվականին։* Grueber, I, 175, № 1144, pl. XXIX, № 18։ *Վերագրում է մ. թ. ա. 95—94 թվականներին, դրվագված Հռոմում։* Sydenham, 56, № 417.

154. Իտալիա, Գնեոս (Կոռնելիոս) Բլազիո, *դենար, մ. թ. ա. 105 թ.։*
Ա կողմ. Սկիպիոն Աֆրիկացու գլուխը սաղավարտով, դեպի աջ, պարանոցի հետևում՝ վեցթևանի աստղիկ, աջում խորագիր՝ [GN.BLA]SIO. GNF. *Շրջանակ չունի։ Բ կողմ. պատկերված է երեք մարդկային կերպարանք, ամբողջ հասակով, կենտրոնում Յուպիտերը, առավել բարձր, աջ ձեռքում երկար գավազան՝ ձախում խորհրդանշան՝ շանթ, նրա կողքին աջից՝ Յունոնան գայիսոնով, իսկ ձախից՝ Միներվան, որը աջ ձեռքով պսակ է բարձրացրել և ձախով բռնել գայիսոն։ Ներքևում, գծի տակ՝* ROMA: *Շրջանակ չունի։ Տ. 19 մմ, ք. 3,75 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 15182։* Babelon, I, 396, *№ 19։ Վերագրում է 99 թ. մ. թ. ա.։* Grueber, II, 295, № 621, pl. XCIV, № 17: *Համարվում է թողարկված Իտալիայում՝ մ. թ. ա. 91 թվականին։* Sydenham, 75, № 561a.

155. Հռոմ, Տիտոս Մալլիոս և Ապպիոս Կլավդիոս, *դենար, 106 թ. մ. թ. ա.*
Ա կողմ. Ռոմայի գլուխը կատարավոր սաղավարտով, դեմքը դեպի աջ, պարանոցի հետևից՝ պսակաձև նշան, շրջանակը կետերից, թեև հիմնականում ջնջված։ Բ կողմ. Վիկտորյան երեք ձիերով լծված արշավող մարտակառքի վրա, դեպի աջ, ներքևում հորիզոնական գիծ, որի տակ խորագիր՝ T.MAL.AP CL.Q[VR], *ըստ որում* MAL *և* VR *ներկայացված են մենագրի ձևով։ Շրջանակը չի պահպանվել։ Տ. 17 մմ, ք. 3,84 գր., կ. ←, ՀՊԹ, № 16024։* Babelon, I, 347, № 3. *Վերագրում է մ. թ. ա. 99 թ.։* Grueber, I, 290, № 1293, pl. XXX, № 23. *Համարում է մ. թ. ա. 91 թ.։* Sydenham, 78, № 570a.

156. Հռոմ, Ապպիոս Կլավդիոս և Տիտոս Մալլիոս, *դենար, 106 թ. մ. թ. ա.։*
Ա կողմ. Ռոմայի գլուխը թևավոր ու կատարավոր սաղավարտով, պարանոցի հետևում զարդանշան, շրջանակը գծային։ Բ կողմ. Վիկտորյան երեք ձիերով արշավող մարտակառքի վրա, ուղղությունը դեպի աջ։ Ներքևում հորիզոնական գիծ, խորագիրը՝ AP. CL.T.MAL.Q[VR]։ *Շրջանակը կետավոր։ Տ. 17 մմ, ք. 3, 60 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/65։* Grueber, I, 199, № 1290, pl. XXX, № 22։ *Համարում է թողարկված Հռոմում և վերագրում է մ. թ. ա. 91 թվականին։* Babelon, I, 347, № 2, *մ. թ. ա. 99 թվական։* Sydenham, 78, № 570.

157. Հռոմ, Կվինտոս [Մինուցիոս] Թերմոս, *դենար 96—95 թթ.։*

Ա կողմ. Մարսի գլուխը սաղավարտով, կատարին փետրավոր զարդ, դեմքը դեպի ձախ, շրջանակը մանր գծիկներով: Բ կողմ. երկու ռազմիկներ վահաններով և սրերով կռվում են իրար դեմ, նրանցից մեկի ոտքերի տակ ծնկաչոք ընկած է մի զինվոր՝ ձեռքին սուր և վահան: Ներքևում հորիզոնական գիծ, որից ներքև՝ Q.THERM.MF, ընդ որում THE և MF գրերը միաձուլված են մենագրի ձևով: Շրջանակը կետավոր: Տ. 20 մմ, ք. 3,74 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/66: Grueber II, 302, № 653, pl. XCV, № 14: Վերագրում է 90 թվականին, թողարկված Իտալիայում: Babelon, II, 235, № 19 (մ. թ. ա.): Sydenham, 82, № 592, pl. 19.

158. Հյուսիսային Իտալիա, Մարկուս Լուցիլիուս Ռուֆուս, դենար, 100—95 թվականներ: Ա կողմ. Ռոմայի գլուխը կատարավոր և թևավոր սաղավարտով, դեմքով դեպի աջ, պարանոցին մանյակ, հետևում՝ PV: Շրջանակը արմավենու պսակով: Բ կողմ. Վիկտորյան երկձի արշավող մարտակառքի վրա, ուղղությունը աջ, վերևում՝ RVF, ներքևում՝ M. LVCILI: Շրջանակը կետավոր: Տ. 20 մմ, ք. 3,75 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/67: Grueber, I, 224, № 1613, pl. XXXI, № 21: Վերագրում է մ. թ. ա. 90 թվականին, դրվագված Հռոմ: Babelon, II, 150, № 1, թողարկված է մ.թ.ա. 89 թվականին: Sydenham, 84, № 599.

159. Հռոմ, Լուցիուս (Ապպուլեյուս) Սատուրնինուս, դենար, 100—97 թթ. մ. թ. ա.: Ա կողմ. Ռոմայի գլուխը թևավոր և կատարավոր սաղավարտով, դեմքով դեպի ձախ: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. Սատուրնը քառաձի մարտակառքի վրա, դեպի աջ նրա դեմքի առաջ նշան՝ X, ներքևում՝ L. SATVRN, շրջանակը կետավոր: Տ. 18×19 մմ, ք. 3,86 գր. կ. ↓, ՀՊԹ, № 15105: Grueber, I, 217, № 1520, pl XXXI № 14, այն տարբերությամբ, որ ներկա օրինակում X գրի վրա մի խոշոր կետ կա և համարում է թողարկված Հռոմում՝ մ. թ. ա. 90 թվականին: Babelon, 208, № 1: Վերագրում է մ. թ. ա. 104—94 թթ.: Sydenham, 80, № 578.

160. Հռոմ, Մարկոս Պորցիուս Կատո, դենար, 93—91 թթ.: Ա կողմ. կանացի գլուխ՝ կիսադեմ, դեպի աջ, պարանոցի հետևում՝ ROM (ընդ որում M և A գրերը միաձուլված), ներքևում M.CATO (A և T գրերը միաձուլված ձևով): Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. թևավոր հաղթանակը նստած բազկաթոռին, դեպի աջ, ձախ ուսին արմավենու ճյուղ, աջ ձեռքում՝ ծաղկեպսակ, որը մեկնել է առաջ: Ներքևում, հորիզոնական գծի տակ՝ VICTRIX: Շրջանակը կետավոր: Տ. 19 մմ, ք. 3,99 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 15178: Grueber, II, 303, № 657, pl. XCV № 15: Վերագրում է մ. թ. ա. 90 թ., թողարկված Իտալիայում: Babelon, 371, № 5: Վերագրում է մ. թ. ա. 101 թվականին: Sydenham 83, № 596.

161. Հյուսիսային Իտալիա(՞), Լուցիուս Թորիուս Բալբուս, դենար, 100—95 թվականներ: Ա կողմ. Յունոնայի գլուխ, այծենավոր, դեմքով դեպի աջ: Գլխի հետև-

վում՝ I.S.M.R. Բ կողմ. մի հուժկու ցուլ, հենված ետին ոտքերի վրա, պատրաստվում է թռչել դեպի աջ: Վերևում՝ Q, ներքևում՝ L. THORIVS և հորիզոնական գիծ, որի տակ՝ BALBVS: Շրջանակը կետավոր: Տ. 19 մմ, ք. 3.82 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 15100: Grueber, I, 226, № 1633, pl. XXXI, № 22: Վերագրում է մ. թ. ա. 90 թ., դրվագված՝ Հռոմում: Babelon, II, 488, № 1. Վերագրում է մ. թ. ա. 94 թվականին:

162. Իտալիա, Ավլուս(Պոստումիուս) Ալբինուս, դենար, 92—91 թվականների: Ա կողմ. Դիանայի գլուխը սաղավարտով, դեմքը դեպի աջ, թիկունքից երևում են աղեղի և կապարճի ծայրերը, պարանոցին մանյակ, աջ ուսին հագուստը ծալված է, որի տակ՝ ROMA. Բ կողմ. երեք ձիավորներ, գլուխներին սաղավարտ, նիզակներով ու վահաններով արշավում են դեպի աջ, ուր առջևում վար է թեքված մարդկային մի կերպարանք: Ձիերի գլխավերևում զինվորական նշաններ, ներքևում՝ հորիզոնական գիծ, որի տակ խորագիր՝ A. ALBINIVS S.F.(A և L տառերը փակագրի ձևով): Շրջանակը գծավոր: Տ. 18×19 մմ, ք. 3,85 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 16136: Grueber, II, 309, № 713, pl. XCVI, № 11: Համարում է թողարկված հյուսիսային Իտալիայում՝ մ. թ. ա. 89 թվականին: Babelon, II, 379, № 4: Վերագրում է մ. թ. ա. 89 թվականին: Sydenham, 88, № 613.

163. Իտալիա, Լուցիուս Կալպուռնիուս Պիզո Ֆռուգի, դենար, 90—89 թվականներ: Ա կողմ. Ապոլլոնի գլուխը պսակով, երկար, մինչև ականջները հասնող փունջ—փունջ հյուսված վարսերով, դեպի աջ, հետևում ↓, XXXXIII: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. սուրացող ձիավոր՝ արմավենու ճյուղը ուսին, դեպի աջ, վերևում՝ CXXIII, ներքևում՝ L. PISO.FRVGI, իսկ վերջինիս տակ մենագիր՝ RA (տե՛ս ձև № 80): Շրջանակը կետավոր: Տ. 19 մմ, ք., 3.74 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 15109: Grueber, I, 259 №№ 1928 և 1934, pl, XXXIII, № 13: Թողարկված է Իտալիայում (օժանդակ փողերանոց) մ. թ. ա. 88 թվականին: Babelon, I, 289—298, այս տիպը չունի, թեև ընդհանրապես վերագրում է մ. թ. ա. 89 թվականին: Sydenham, 99, № 661, pl. 20.

164. Նույնը, բայց Ապոլլոնի գլխավերևում թվական չկա, պարանոցի դիմաց՝ H, իսկ Բ կողմում, ձիավորից վերև՝ R (°), խորագիրը՝ ...PISO FRVGI, մենագիրը չի պահպանվել: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում. Տ. 18 մմ, ք. 3,68 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 15172: Grueber, I, № 2067, pl. XXXIV, № 7: Sydenham, 100, № 664 (J): Թողարկված է Իտալիայում՝ մ. թ. ա. 90—89 թվականներին: Babelon, I, 289—298, այս տիպը չունի, թեև ընդհանրապես վերագրում է մ. թ. ա. 89 թվականին:

165. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց Ապոլլոնի գլխի հետևում վերևից ներքև նշված են երեք կետեր, այլ նշաններ չկան: Բ կողմում ձիավորից վերև նշված է T տառը: Խորագիրը՝ L.PISO.FRVG, փակագիր կամ այլ նշան

չկա: Տ. 17 մմ, ք. 4,00 գր. կ. →, ՀՊԹ, № 17824/68: Grueber, I, 272, № 2095f, № 2097: *Ա. կողմի համար և № 2103 ըստ Բ կողմի,* pl. XXXIV № 10: Sydenham, 100, № 664: *Թողարկված է մ. թ. ա. Իտալիայում (օժանդակ փողերանոց) 90—89 թվականներին:*

166. Նույնը, *բայց այն տարբերությամբ, որ Ա. կողմում, Ապոլոնի գլխավերևում՝* X, *իսկ պարանոցի դիմաց՝* G: *Բ կողմ. ձիավորից վերև, ձախ ուղղված սլաք, կոթին երկու օղակ: Մակագիրը՝* L.PISOFRVGI, *ներքևում՝* F, *փակագծեր կամ այլ նշաններ չկան: Տ. 17 մմ, ք. 3,86 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 17824/69:* Grueber, I, 268, № 2041, pl. XXXIV, № 3: Sydenham, 102, № 670d: *Թողարկված է Իտալիայում (օժանդակ փողերանոց) 90—88 թվականներին:*

167. Հռոմ, *անանուն դենար՝ թողարկված 85—84 թվականներին:*
Ա. կողմ. պատանի Յուպիտերի գլուխը (Vejovis)՝ *զարդարված դափնեպսակով, դեմքը դեպի աջ, շրջանակը կետաշար: Բ կողմ. Յուպիտերն արշավող քառաձի մարտակառքի վրա, աջ ձեռքում շանթ, ձախում՝ ձիերի սանձը դեպի աջ, ներքևում՝ հորիզոնական գիծ, գիր կամ որևէ նշան չկա: Շրջանակը խոշոր կետերով: Տ. 17 մմ, ք. 3,85 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/70:* Grueber, I, 335, № 2622, pl. XXXIX, № 15: *Համարում է դրվագված Գարգիլիուս, Օգուլնիուս և Վերգիլիուս կառավարիչների օրոք՝ մ. թ. ա. 84 թ.:* Sydenham, 114, № 723, *85—84 թվականներին Իտալիայում թողարկված դենար:*

168. Նույնը, *անանուն դենար՝ թողարկված Հռոմում, 84 թ.: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, բայց տարբեր կնիքներով դրվագված: Տ. 18 մմ, ք. 3,95 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/71:* Grueber, I, №2622: Sydenham, № 723: *Վերագրում է 85—84 թվականներին:*

169. Նույնը, *անանուն դենար՝ թողարկված Հռոմում 84 թ. մ. թ. ա.: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, բայց դրվագված այլ կնիքներով: Տ. 19 մմ, ք. 3,62 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, №17824/72:* Grueber, I, № 2622, pl. XXXIX, № 15; Sydenham, 114, № 723. *Նշում է, որ այս կարգի դենարները թողարկվել են Հռոմում և Իտալիայի օժանդակ դրամատներում՝ մ. թ. ա. 85—84 թվականներին:*

170. Հռոմ, Գայուս Մամիլիուս Լիմետանուս, *դենար, 82—81 թվականներ: Ա. կողմ. Մերկուրիոսի դեմքը դեպի աջ, տափակ գլխարկով, որը վերևից զարդարված է երկու թռչնաձև թևերով, թիկունքին խաղաղության գավազանը (կադուցեի), նրա վրա* I *գիրը: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. Ոդիսևսը ամբողջ հասակով, ուսին թիկնոց, ցուպը ձեռքին, դեպի աջ, ներքևում շունը կանգնել է տիրոջ դիմաց: Մակագիրը աջում՝* LIMETAN (T *և* A *գրերը միաձուլված), ձախում՝* C. MAMIL: *Այս բոլորը վերցված են կետավոր շրջանակի մեջ: Դրամի եզրերը ատամնավոր կտրվածքով: Տ. 20 մմ, ք. 4,00 գր. կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/73:* Grueber, I, 343, № 2722, pl. XL №9 *(տարբերակ մ. թ. ա. 83 թ.):*

Sydenham, 119, № 741, pl. 21. *Թողարկված է Իտալիայում (օժանդակ փողերանոց) 82–81 թթ.:* Babelon, II, 173 № 6. *Վերագրում է մ. թ. ա. 84 թվականին:*

171. Հռոմ, Պուբլիուս Կռեպուսիուս, *դենար, 82–81 թվականներին:*
Ա կողմ. Ապոլլոնի գլուխը պսակով զարդարված, դեմքը դեպի աջ, հետևում՝ գավազան, շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. արշավող ձիավոր, նիզակը ձեռքին, դեպի աջ, թիկունքին՝ LXXXVIII, *ներքևում՝ հորիզոնական գիծ, որի տակ խորագիր՝* P. CREPVS, *շրջանակը չի պահպանվել: Տ. 17 մմ, ք. 3,78 գր. կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/74:* Grueber, I, 339, № 2667, pl. XL, № 5, *մ. թ. ա. 83 թ.:* Sydenham, 118, № 738, *համարում է թողարկված Հռոմում, 82—81 թթ.:* Babelon, I, 441, № 1. *Վերագրում է մ. թ. ա. 84 թվականին:*

172. Հռոմ, Լ. Ցենզորինուս, Պ. Կռեպուսիուս և Կ. Լիմետանուս, *դենար, 82–81 թվականների:*
Ա կողմ. Վեներայի կիսանդրին, դեմքը դեպի աջ, ճակատին պսակ, վարսերը սանրված ու ամփոփված գլխի հետևում, որի վրայով անցնող քողը ծածկում է նաև ուսերը, պարանոցին՝ մանյակ, ականջին՝ օղ: Խորագիրը՝ L. CENSORIN: *Շրջանակը չի պահպանվել: Ա կողմ. Վեներան երկձի մարտակառքի վրա, ձեռքին պսակ, սլանում է դեպի աջ, վերևում՝* .| XII *ներքևում՝* C. LIME|TA|, *և հորիզոնական գիծ, որի տակ՝* P. CREPVSI: *Շրջանակը կետավոր: Տ. 16 մմ, ք. 4,02 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15184:* Grueber, I, 336, № 2634, pl. XL, № 1, *մ.թ.ա. 83թ.;* Sydenham, 117, № 736, pl. 21: *Թողարկված է Հռոմում մ. թ. ա. 82—81 թթ.:* Babelon II, 196 XI № 27: *Վերագրում է մ. թ. ա. 84 թվականին:*

173. Իսպանիա, Գ. Աննիուս (*Լուսկուս*), Գ. Տարքվիտիուս. *դենար, մ. թ. ա. 81–80 թթ.:*
Ա կողմ. Աննա Պերեննայի գլուխը՝ պսակազարդ, դեմքով դեպի աջ: Խորագիրը՝ ...N. PRO.COS.EX.SC]: *Շրջանակը չի պահպանվել: Բ կողմ. Վիկտորյան երկձի մարտակառքի վրա, արմավենու ճյուղը աջում, ձախում՝ ձիերի սանձը, ուղղությունը դեպի աջ, վերևում* XIII, *ներքևում՝* Q. *Խորագիրը չի պահպանվել, շրջանակը կետավոր: Տ. 16 մմ, ք. 3,70 գր., կ. ←, ՀՊԹ, № 15163:* Grueber, II, 356, № 35, pl. C, № 8, *բայց տարեթիվը այլ:* Sydenham, 122, № 749: Babelon, I, 39 № 1: *Վերագրում է մ. թ. ա. 82 թվականին:*

174. Իտալիա, Ավլուս Պոստումիուս Ալբինուս, *դենար, մ.թ.ա. 79 թ.:*
Ա կողմ. Իսպանիայի գլուխը դեպի աջ: Խորագիրը՝ HISPAN. *Բ կողմ. տղամարդկային մի կերպարանք՝ ամբողջ հասակով կանգնած դեպի ձախ, բարձրացրել է աջ ձեռքը, նրա առջև արծիվ, իսկ թիկունքում՝ իշխանության նշան՝ կացնով ճիպոտների խուրձը* (fascess): *Նշանագրերը ձախից՝* A.ALBIN (A *և* L *տառերը միահյուսված են*), *ներքևում* POST.(A.F), *աջից՝* S.N: *Շրջանակը կետավոր, եզրերը ատամնավոր:*

Տ. 19 մմ, ք. 3,95 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 15164: Grueber, I, 352, № 2840, pl. XL, № 16: Համարում է թողարկված Հռոմում՝ մ. թ. ա. 82 թվականին (փողերանոց B): Babelon, II, 381, № 8: Վերագրում է մ. թ. ա. 74 թ.: Sydenham, 120, № 746, pl. 21.

175. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված այլ կնիքներով: Տ. 19 մմ., ք. 3,85 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 16125: Grueber, I, 352, № 2839, pl. XL, № 16: Sydenham, 120, № 746, pl. 21 (փողերանոց B): Համարում է թողարկված մ. թ. ա. 79 թվականին: Babelon, II, 381, № 8: Վերագրում է մ. թ. ա. 74 թ.:

176. Արևելք (Հունաստան կամ Փոքր Ասիա), Լուկիուս Կոռնելիուս Սուլլա, դենար, 82—81 թթ. մ. թ. ա.:
Ա կողմ. Վեներայի գլուխը զարդարված պսակով, վարսերը ծոծրակին գնդաձև ամփոփված, պարանոցին մանյակ, դեմքը դեպի աջ: Նրա դիմաց թևավոր հրեշտակ՝ արմավենու ճյուղը ձեռքին, կանգնած դեպի ձախ, ներքևում՝ L.SVLLA, շրջանակը կետերով: Բ կողմ. կենտրոնում սափոր, որի կողքերին ռազմի նշաններ և պաշտամության գավազան, վերևում՝ IMPER, ներքևում՝ ITERVM, շրջանակը կետավոր: Տ. 18 մմ, ք. 3,90 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824 75: Grueber, II, 460, № 3, pl. CX, № 3; Sydenham, 124, № 761; Babelon, I, 406, № 29: Վերագրում է մ. թ. ա. 87 թ.:

177. Արևելք (Հունաստան կամ Փոքր Ասիա), անանուն դենար, 85 թվական մ. թ. ա.:
Ա կողմ. Վեներայի գլուխը դափնեպսակով, դեպի աջ, շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կենտրոնում առատության զույգ եղջյուրներ, մրգերով ու ծաղիկներով, ներքևում՝ Q: Շրջանակը կետավոր: Տ. 17×19 մմ, ք. 3,82 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15099: Grueber, II, 464, № 18, pl. CX, № 12, մ. թ. ա. 81—80 թթ.: Sydenham, 123 № 755: Համարում է թողարկված Լ. Կոռնելիուս Սուլլայի օրոք, Արևելքում, մ. թ. ա. 85 թվականին: Babelon, I, 409, № 33: Վերագրում է մ. թ. ա. 82 թ.:

178. Իտալիա, Գայուս Նևիուս Բալբուս. դենար, 78—77 թվականներ:
Ա կողմ. Յունոնայի գլուխը պսակազարդ, ականջին՝ օղ, պարանոցին՝ մանյակ, դեմքը դեպի աջ, ետևում՝ S.C: Շրջանակը կետավոր, եզրերը կտրվածքներով ընդհատված: Բ կողմ. Վիկտորյան եռաձի մարտակառքի վրա, դեպի աջ վերևում՝ CLXXII, ներքևում, գծի տակ՝ C. NAE.BA[LB] (A և E, ինչպես նաև A ու L գրերը միաձուլված են): Շրջանակը կետավոր, եզրերը՝ ատամնավոր. Տ. 17 մմ, ք. 3,77 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/76: Grueber, I, 370 № 2968, pl. XLI № 4, (տարբերվում է միայն թվականով): Sydenham, 126, № 769b: Համարում է թողարկված 78—77 թվականներին Իտալիայում: Babelon, II, 248, № 6: Վերագրում է մ. թ. ա. 74 թ.:

179. Հռոմ, Մարկուս Վոլտեյուս, դենար, 76 թ. մ. թ. ա.:

Ա կողմ. Հերակլեսի գլուխը, առյուծամորթ, դեպի աջ, դեմքը դուրս է մնացել գազանի մակերեսից: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կենտրոնում, ամբողջական տեսքով պատկերված է մի ցուլ, հարձակվելու դիրքով, ձգված դեպի աջ, ոտքերի տակ հորիզոնական գիծ, ներքևում՝ M.VOL TEI.M.F.: Շրջանակը կետավոր: Տ. 18 մմ, ք. 3,68 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, №17824/77: Grueber, I, 389, № 3158, pl. LXII, 2 մ. թ. ա. 78 թ.: Sydenham, 127, № 775, pl. 22: Համարում է Հռոմում մ. թ. ա. 76 թ. թողարկված: Babelon, II, 565, № 2: Վերագրում է մ. թ. ա. 88 թվականին:

180. Հռոմ, Լուցիուս Պրոցիլիուս, դենար, 78 թ. մ. թ. ա.:
Ա կողմ. Յունոնայի գլուխը այծենավոր դեպի աջ, հետևում՝ S. C.: Շրջանակը կետավոր, եզրերը ատամնավոր: Բ. կողմ. Յունոնան երկձի մարտակառքի վրա, աջ ձեռքում նիզակ ու վահան: Ձիերի ոտքերի տակ վիշապ, ներքևում գիծ և խորագիր՝ L. PROCILI. F: Շրջանակը ու եզրերը ինչպես Ա կողմում: Տ. 19 · 18 մմ, ք. 3, 95 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 15174: Grueber, I, 387, № 3150, pl. XLI, № 19: Sydenham, 126, № 772, pl. 22: Համարում է գրվագված իտալական նահանգային փողերանոցում մ. թ. ա. 87—77 թվականներին: Babelon, II, 386, № 2: Վերագրում է մ. թ. ա. 79 թ.:

181. Հռոմ, Լուցիուս Լուկրետիուս Տրիո, դենար, 74 թ. մ. թ. ա.:
Ա կողմ. Նեպտունի գլուխը՝ դափնեպսակով, դեպի աջ, հետևում՝ եռաժանի, գլխավերևում՝ IIIXT: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կենտրոնում սիրո թևավոր հրեշտակը՝ Դելֆինի վրա, դեպի աջ, ներքևում խորագիրը երկու տողով՝ L. LVCRET || TRIO: Շրջանակը կետավոր: Տ. 17 մմ, ք. 3,69 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/78: Grueber, I, 397, № 3265, pl. XLII, № 13, մ. թ. ա. 76 թիվ: Sydenham, 128, № 784 pl. 22: Համարում է թողարկված մ. թ. ա. 74 թ. Հռոմում: Babelon, II, 153, № 3: Վերագրում է մ. թ. ա. 74 թ.:

182. Հռոմ, Լուցիուս Ֆարսուլեյուս Մենսոր, դենար, 73 թ. մ. թ. ա.:
Ա կողմ. Ազատության աստվածուհու կիսանդրին, ճակատին պսակ, պարանոցին՝ մանյակ, ականջին՝ օղ, թիկունքի մոտ կոնաձև գլխարկ (°), վերևում XXVI, առջևում MENS[OR], իսկ պարանոցի մոտ՝ S. C.: Շրջանակը չի պահպանվել: Բ կողմ. Ռոման երկձի մարտակառքի վրա, դեպի ձախ բռնել է նիզակ ու ձիերի սանձը, աջով՝ ցույց է տալիս մարտակառքի հետևում կանգնած մի մարդկային կերպարանք, որը կիսով չափ չի պահպանվել. ձիերի առջևի ոտքերի տակ՝ կարիճ, գծից ներքև՝ L. FARSVLEI: Շրջանակը ատամնավոր: Տ. 16 մմ, ք. 3,87 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/79: Grueber, I, 403, № 3310, pl. XLII, № 19; Sydenham, 130, № 789 A, pl. 22: Վերագրում է մ. թ. ա. 73 թ. Babelon, I, 494, № 2: Համարում է մ. թ. ա. 82 թ.:

183. Իտալիա, Մանիուս Աքվիլիուս, դենար, 68 թ. մ. թ. ա.:
Ա կողմ. պատվի և արիության դիցուհու կիսադեմ գլուխը կատարավոր սաղավարտով դեպի աջ: Խորագիրը առջևում՝ VIRTVS, հետևում՝ III.

VIR.: *Շրջանակը կետավոր, եզերքը զարդաձև կորվածքներով: Բ կողմ. կենտրոնում պատկերված է Մ. Ակվիլլիուսը, կանգնած, ձախ ձեռքում՝ վահան, աջով բռնել է իր ոտքերի առաջ ծնկաչոք, գլուխն ի վայր դեպի ձախ թեքված կնոջ կերպարանքով Սիցիլիային: Խորագիրը աջից՝* MAN. AGVIL, *ձախից՝* MANI. F. MANI. N, *ըստ որում* MANI *գրերը փակագրի ձևով, ներքևում՝ գիծ, որի տակ՝* SICIL: *Շրջանակը կետավոր, եզերքը ատամնավոր: Տ. 19 մմ, ք. 4,05 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/80* Grueber, I, *417, № 3366, մ. թ. ա. 72 թվականը, Հռոմ:* Sydenham, 132, № 798, pl. 23: *Համարում է թողարկված մ. թ. ա. 68 թ., Իտալիայի գավառային փողերանոցում:* Babelon, 213, № 2: *Վերագրում է մ. թ. ա. 54 թ.:*

184. Նույնը, Մանիուս Ակվիլլիուս, *դենար, 68 թ. մ. թ. ա.: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 18 մմ, ք. 3,85 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/81:* Grueber, I, 416, № 3364, pl., XLIII, № 6; Sydenham, 132, № 798: *Թողարկված է Իտալիայի գավառային փողերանոցում, մ. թ. ա. 68 թ.:* Babelon, I, 213 № 2: *Վերագրում է մ. թ. ա. 54 թ.:*

185. Իտալիա, Տիտուս Վետտիուս Սաբինուս, *դենար, 60 թ. մ. թ. ա.: Ա կողմ. Տատիուսի գլուխը կարճ մազերով, մորուքով ու ընչացքով, դեմքը՝ դեպի աջ, առջևում՝* S. C., *հետևում՝* SABINVS, *պարանոցի մոտ փակագիր՝* A: *Շրջանակը կետավոր, եզերքն ատամնավոր կորվածքներով: Բ կողմ. մարդկային մի կերպարանք, ձեռքին՝ գավազան, վարում է երկձի մարտակառքը, դեպի ձախ, հետևում ցորենի հասկ, վերևում՝* IVDEX, *ներքևում՝* T. VETTIVS: *Շրջանակը կետավոր, եզերքը ատամնավոր: Տ. 20 մմ, ք. 4,10 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/82:* Grueber, I, 417, № 3370, pl. XLIII № 7, *Հռոմ, 72 թ.:* Sydenham, 149, № 905, pl. 25: *Համարում է դրվագված մ. թ. ա. 60 թվականին՝ Իտալիայում:* Babelon II. № 532, № 2: *Վերագրում է մ. թ. ա. 69 թ.:*

186. Հռոմ, Գ. Հոսիդիուս, Գ. Ֆ. Գետա, *դենար, 60 թ. մ. թ. ա.: Ա. կողմ. Դիանայի կիսանդրին, գլխին պսակ, դեմքը դեպի աջ, ուսի մոտ աղեղ ու կապարճ, առջևում՝* GETA, *գլխահետևում՝* III. VIR: *Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կենտրոնում կալեդոնիական վայրի վարազ, մեջքից նետահարված, փորի տակ նրան հետապնդող որսի շուն, ներքևում գիծ, որի տակ՝* C. HOSIDI. C. F: *Շրջանակը կետավոր: Տ. 17x18 մմ, ք. 3,72 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 15097:* Grueber, I, 421, № 3389, *Հռոմ 71 թ;* Sydenham, 149, № 903, pl. 25: *Համարում է թողարկված Հռոմում՝ մ. թ. ա. 60 թ.:* Пахомов, VI, 20: *Վերագրում է 54 թ.:* Babelon, 547, № 1: *Համարում է մ. թ. ա. 54 թ.:*

187. Նույնը, Հռոմ, Գ. Հոսիդիուս, Գ. Ֆ. Գետա, *դենար, 60 թ. մ. թ. ա.: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 18 մմ, ք. 3,75 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 15094:* Grueber, I, 421, № 3388, pl. XLIII, № 15; Sydenham, 149, № 903, pl. 25: *Թո-*

դարկված է Հռոմում՝ 60 թ. մ. թ. ա.: Babelon, 547, № 1: *Վերագրում է մ. թ. ա. 54 թ.:*

188. Նույնը, Հռոմ, Գ. Հոսիդիուս, Գ. Ֆ. Գետա, *դենար, 60 թ. մ. թ. ա.: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, բայց դրվագված այլ կնիքներով: Տ. 17×18 մմ, ք. 4,00 գր. կ.←, ՀՊԹ, № 15187:* Grueber, I, 421, № 3388, pl. XLIII, № 15; Sydenham, 149, № 903, pl. 25: *Թվագրում է 60 թ. մ. թ. ա.:* Babelon, I, 547, № 1: *Վերագրում է մ. թ. ա. 54 թ.:*

189. Հռոմ, Լուցիուս Սկրիբոնիուս Լիբո, *դենար, 55 թ. մ. թ. ա.:*
Ա կողմ. Բարեհաջողության աստվածուհու գլուխը վարսակալով, դեպի աջ, առջևում՝ BONEVENT, *հետևում՝* LIBO: *Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կենտրոնում սկրիբոնյան ջրհորների խորհրդանշանը, նրանց միջև արմավենու պսակ, երկու քնարներ, որոնց տակ մուրճ և աքցան: Մակագիրը վերևում՝* PVTEAL, *ներքևում* SCRIBON: *Շրջանակը կետերով: Տ. 20 մմ, ք. 3,95 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/83:* Grueber, I, 419, № 3377, pl. XLIII, № 9, *Հռոմ, 71 թ.:* Sydenham, 155, № 928, pl. 25: *Համարում է թողարկված Հռոմում՝ 55 թ. մ. թ. ա.:* Babelon, II, 426—7, № 8: *Վերագրում է մ. թ. ա. 54 թ.:*

190. Նույնը, Հռոմ, Լուցիուս Սկրիբոնիուս Լիբո, *դենար, 55 մ. թ. ա.: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 18 մմ, ք. 3,80 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824:* Grueber, I, 419, № 3377, pl. XLIII, № 9; Sydenham, 155, №928, pl. 25: *Համարում է թողարկված Հռոմում՝ մ. թ. ա. 55 թ.:* Babelon, II, 426—7, № 8: *Վերագրում է մ. թ. ա. 54 թ.:*

191. Նույնը, *ինչպես նախորդում, բայց դրվագված այլ կնիքներով: Տ. 18 մմ, ք. 3,70 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/85:*

192. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 18 մմ, ք. 3,85 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/86:*

193. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 20 մմ, ք. 3,78 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 15165:*

194. Հռոմ, Պավլլուս Էմիլիուս Լեպիդուս, *դենար, 55 թ. մ. թ. ա.:*
Ա կողմ. Համաձայնության դիցուհու կիսադեմ գլուխը պսակով և քողով դեպի աջ: Մակագիրը՝ PAVLLVS LEPIDVS. CONCORDIA. *Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կենտրոնում թշնամու պարտության հուշարձան. զենքեր ու զրահներ ցցի բարձրացրած, նրանից աջ Լեպիդի հայրը՝ Լուցիուս Էմիլիուս Պավլլուսը՝ երկար հագուստով, հաղթական ու հանգիստ կեցվածքով, դեպի ձախ, ձեռքին նիզակ, նրա դիմաց կանգնած են շղթայակապ ձեռքերով՝ Պերսևսը և նրա երկու որդիները: Վերևում՝* TER, *ներքևում՝ հորիզոնական գիծ, որի տակ՝* PAVLVS: *Շրջանակը կետավոր:*

Տ. 20 մմ, ք. 3.99 գր., կ. ↓, № 17824/87: Grueber, I, 418, № 3373, pl. XLIII. № 8, Հռոմ, 71 թ.: Sydenham, 154, № 926, pl. 25: Թողարկված է Հռոմում մ. թ. ա. 55 թ.: Babelon, I, 121—2, № 10: Վերագրում է 54 թ. մ. թ. ա.:

195. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված այլ կնիքներով: Պաուլլուսը հենվել է իր աջը հաղթանշանին: Տ. 19 մմ, ք. 4,02 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 15161:

196. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 18 մմ, ք. 4,00 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/88:

197. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 18 մմ, ք. 3,87 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/89:

198. Հռոմ, Լուցիուս Ֆաբատուս, դենար, 58 թ. մ.թ. ա.:
Ա կողմ. Յունոնայի գլուխը այծենավոր, դեմքը դեպի աջ, հետևում՝ խորհրդանշան, որը նմանվում է կողովի, ներքևում՝ L. ROSCI: Շրջանակը կետավոր, եզերքը՝ ատամնավոր: Բ կողմ. կանացի մի կերպարանք, ամբողջ հասակով, երկարավուն հագուստներով, կանգնած դեպի աջ՝ վիշապի դիմաց: Դաշտի ձախ մասում նշան՝ L (°), ներքևում՝ հորիզոնական գիծ, որի տակ՝ FABATI: Շրջանակ չունի, եզերքը ատամնավոր: Տ. 18—19 մմ, ք. 3,95 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 16129: Grueber, I, 424, №3404, pl. XLIII, № 17, Հռոմ, 70 թ.: Sydenham, 152, № 915, pl. 25: Թողարկված է Հռոմում (գավառային փողերանոց), 58 թ. մ. թ. ա.: Babelon, II, 401—402, № 2: Վերագրում է 64 թ. մ. թ. ա.:

199. Հռոմ, Մ. Պլետորիուս, Ցեստիանուս, դենար, 68—66 թվականներ:
Ա կողմ. Բարեհաջողության դիցուհու (Bonus Eventus) գլուխը կիսադեմ, հերարձակ, դեպի աջ՝ թիկունքի մոտ՝ մուրճ: Շրջանակը չի պահպանվել: Բ կողմ. կենտրոնում խաղաղության գավազան (Կադուցի), մակագիրը ձախից՝ M. PLAETOR, աջից՝ CEST.EX.S.C.. Շրջանակը կետավոր: Տ. 18 մմ, ք. 4,07 գր., կ. ←, ՀՊԹ, № 15098: Grueber, I, 439, № 3567, pl. XLV, № 7, Հռոմ, մ. թ. ա. 68 թ. (տարբերակ): Sydenham, 133, № 807, pl. 23: Թողարկված է 68—66 թթ., Հռոմում: Babelon, 310 313, № 5: Վերագրում է 69 թ. մ. թ. ա.:

200. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դիցուհու գլխի ետևում մուրճի փոխարեն աքցան (°): Շրջանակը կետավոր: Մակագիրը՝ M. PLAETO RI || CEST EX.S. Տ. 17 մմ, ք. 4,00 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 17824/90: Grueber. I, 439, № 3565, pl. XLV, № 7; Sydenham, 133 № 807, pl. 23 (տարբերակ): Թողարկված է Հռոմում, 68—66 թթ.: Babelon, 313, № 5, Հռոմ, 69 թ., (տարբերակ):

201. Նույնը, բայց այն տարբերությամբ, որ դիցուհու գլխի ետևում՝ մեղու (°): Մակագիրը՝ MPLAETORI || CEST.E.X S.C.: Շրջանակները կետա-

վրա։ Տ. 18 մմ, ք. 3,83 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/91։ Grueber, I, 438, № 3556; Sydenham, 133, № 807, pl. 23; Babelon, II, 313, № 5, Հռոմ, 69 թ. մ. թ. ա.։

202. Հռոմ, Մ. Պլետորիուս, Մ. Ֆ. Ցեստիանուս, դենար, 68—66 թթ. մ. թ. ա.։ Ա կողմ. աստվածամայր Կիբելայի գլուխը բրգաձև թագով, դեմքը դեպի աջ, ականջին՝ օղ, պարանոցին՝ մանյակ, վարսերից երկու փունջ արձակած աջ ուսին, թիկունքում՝ առյուծի գլուխը բաց երախով, առջևում՝ դունչ։ Մակագիրը՝ CESTIANVS։ Շրջանակը երկարավուն ուլունքներից, որոնք միմյանցից բաժանված են ուղղահայաց գծիկներով։ Բ կողմ. կենտրոնում արքայական բազկաթոռներ, ձախից կողքին՝ մողես։ Մակագիրը՝ M.PLAET ORIVS.AED.CVR. EX.S.C.։ Շրջանակը՝ ինչպես Ա կողմի վրա։ Տ. 18 մմ, ք. 4,05 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/92։ Grueber, I, 439, № 3577, pl. XLV, № 9 (տարբերակ)։ Syednham, 133 № 808 pl, 23, (Հռոմ՝ 68—66 թթ., տարբերակ)։ Babelon, II, 312 № 3 (Հռոմ, 69 թ. մ. թ. ա., տարբերակ)։

203. Հռոմ, Մ. Պլետորիուս, Մ. Ֆ. Ցեստիանուս, դենար, 68—66 թթ.։ Ա կողմ. կանացի կիսանդրի (Ցերերան), գլխին պսակ, վարսերը ամփոփված քողով, ականջին՝ օղ, պարանոցին՝ մանյակ, հագուստի օձիքը՝ մարգարտաշար զարդերով, թիկունքի մոտ սնկաձև խորհրդանշան, շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. կենտրոնում՝ սափոր երկարավուն բռնակով, նրա դիմաց բոցավառվող ջահ։ Մակագիրը ձախից՝ M. PLAETORI, աջից՝ CEST. S. C.։ Շրջանակը կետավոր։ Տ. 17 մմ, ք. 2,96 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/93։ Grueber, I, 436 № 3533, pl. XLV, № 1։ Sydenham, 133, № 803, pl. 23 (տարբերակ, Հռոմ, 68—66 թթ.)։ Babelon, II, 314, № 7 (տարբերակ, 69 թ. մ. թ. ա.)։

204. Նույնը, Հռոմ, Մ. Պլետորիուս, Մ. Ֆ. Ցեստիանուս, դենար, 68—66 թթ.։ Ա կողմ. Ցերերայի (?) կիսանդրին, քողարկված վարսերով, դեմքը դեպի աջ, պարանոցին՝ մանյակ, ականջին՝ օղ, ուսերի վրա ցույց են տրված նուրբ արտահագուստի ծալքերը, թիկունքի մոտ խորհրդանշանը՝ մեղու։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. կենտրոնում սափոր՝ երկարավուն բռնակով, առջևում՝ ջահ։ Մակագիրը աջից՝ M.PLAETOR, ձախից՝ CEST EX.S.C.։ Շրջանակը կետավոր։ Տ. 18—19 մմ, ք. 3,78 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15160։ Grueber, I, 437, № 3542 pl. XLV, № 2; Sydenham, 133, № 803a, pl. 23 (տարբերակ 68—66 թթ.)։ Babelon, II, 314, № 7 (Հռոմ, 69 թ. մ. թ. ա., տարբերակ)։

205. Հռոմ, Մ. Պլետորիուս, Մ. Ֆ. Ցեստիանուս, դենար, 68—66 թթ.։ Ա կողմ. Վակունայի կիսանդրին, դեպի աջ, գլխին սաղավարտ՝ բարձր ու զարդարուն կատարով, փունջ-փունջ վարսերը ծածկել են ականջը և ծոծրակը, թիկունքից երևում են աղեղի ու կապարճի ծայրերը, առջևում առատության եղջյուր։ Մակագիրը ձախից՝ CESTIANVS, աջից՝ S.C., շրջանակը երկարավուն ուլունքներից՝ բաժանված ուղղահայաց գծիկներով։ Բ կողմ. կենտրոնում արծիվը շանթի վրա, թևերը կիսով չափ

պարզած, գլուխը ձախ: Մակագիրը M · PLAETORIVS · M · F · AED CVR: *Շրջանակը ինչպես Ա կողմի վրա: Տ. 18.19 մմ, ք. 4,00 գր., կ. ↓ , ՀՊԹ, № 15183:* Grueber, I, 441, № 3596, pl. XLV, № 12; Sydenham, 134, № 809, pl. 23: *Համարում է թողարկված 68—66 թթ.:* Babelon, II, 312, № 4: *Վերագրում է 69 թ. մ. թ. ա:*

206. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 16 ×19 մմ, ք. 4,00 գր., կ. ↓ , ՀՊԹ, № 16123:*

207. Հռոմ, Քվինտուս Պոմպոնիուս Մուզա, *դենար, 68—66 թվականներ: Ա կողմ. Ապոլլոնի գլուխը դափնեպսակով, դեմքը դեպի աջ, հետևում՝ գութան (°): Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կանացի կերպարանք ողջ հասակով, հագին երկար շրջազգեստ, կեցվածքը դեպի ձախ, հենված սյան վրա, աջով բռնել է փաթթոց: Մակագիրը թիկունքի մոտ՝* Q. POMPONI, *առջևում՝* MUSA: *Շրջանակը կետավոր: Տ. 18 մմ, ք. 3,80 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 17824/94:* Grueber, I, 443, № 3610, pl. XLV, № 15: *(Հռոմ, 67 թ.):* Sydenham, 134, № 813, pl.23 *(Հռոմ, 68—66 թթ.):* Babelon, II, 362, № 10: *Թողարկված է համարում 64 թ.:*

208. Հռոմ, Քվինտուս Պոմպոնիուս Մուզա, *դենար, 68—66 թթ.: Ա կողմ. Ապոլլոնի գլուխը դափնեպսակով զարդարված, դեպի աջ, հետևում անորոշ նշան: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. երգի դիցուհին՝ Եվտերպան կանգնած դեպի աջ, հենված սյան վրա, աջ ձեռքում երկփողանի սրինգ, ձախը մոտեցրել է դեմքին, շրջազգեստը բազմաթիվ ծալքերով պարուրել է ողջ իրանը: Մակագիրը ձախից՝* M.POMPONI, *աջից՝* MUSA, *որի առաջին վանկի վրա շեշտաձև նշան: Շրջանակը կետավոր: Տ. 17 մմ., ք. 4,10 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 17824/95:* Grueber, I, 443, № 3613, pl. XLV, № 7 *(Հռոմ, 67 թ.)*; Sydenham, 134, № 815 pl. 23: Babelon, II, 363, № 13: *Վերագրում է 64 թ. մ. թ. ա.:*

209. Հռոմ, Գ. Կալպուռնիուս Պիզո, Լ. Ֆ. Ֆռուգի, *դենար, 64 թ. մ. թ. ա.: Ա կողմ. Ապոլլոնի գլուխը, դեմքը դեպի աջ, հետևում՝* IX: *Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. դեպի աջ թռչող ձիավոր, նրա վերևից սլաք, ներքևում՝* C.PISO LF FRVG: *Շրջանակը կետավոր: Տ.17—19 մմ., ք. 3,60 գր., կ. ↓ , ՀՊԹ, № 16141:* Grueber, I, 451, № 3654, 3657; Sydenham, 145, № 869d, 876, pl. 24; BABELON, I, 299—302:

210. Նույնը, *ինչպես նախորդը,* Հռոմ, Գ. Կալպուռնիուս Պիզո, Լ. Ֆ. Ֆռուգի, *դենար, 64 թ.: Ա կողմ. կետավոր շրջանակի մեջ Ապոլլոնի դեմքը դեպի ձախ, նրա հետևում խորհրդանշան: Բ կողմ. ձիավոր, սլանում է դեպի աջ, նրա վերևից՝ ?: Մակագիրը՝* C.PISO LF. FRV: *Շրջանակը կետավոր: Տ. 17 մմ, ք. 3,88 գր., կ. ↓ , ՀՊԹ, № 16142:* Grueber, I, 463,№ 3772, pl. 47, № 7; Sydenham, 140, № 846, pl. 24 *(տարբերակ)*; Babelon, 300—301, № 25 *(տարբերակ):*

211. Նույնը, *բայց որոշ տարբերությամբ: Ա կողմ. Ապոլլոնի գլուխ՝ պսակով,*

7—758

դեմքը դեպի աջ, պարանոցին մանյակներ, հետևում խորհրդանշան՝ մողես՝ դեպի վեր: Բ կողմ. ձիավոր, սլանում է դեպի աջ, ուսին արմավենու ճյուղ, վերևում L գիրը, ներքևում՝ C.PISO.L.F.FRV[C]: Շրջանակը չի պահպանվել: Տ. 18 մմ, ք. 3.89 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/96: Grueber, I, 467, № 3804 (տարբերակ):

212. Հռոմ, Պուբլիուս Պլավտիուս Հիպսեուս, դենար, 58 թ. մ. թ. ա.: Ա կողմ. Նեպտունի գլուխը դեպի աջ, հետևում եռաժանի, առջևում՝ P.YPSAE.S.C.: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. Յուպիտերը չորս ձիերով մարտակառքի վրա, դեպի ձախ, թիկունքում՝ CEPIT, ներքևում C.YPSAE. COS PRIV: Շրջանակը կետավոր: Տ. 19 մմ., ք. 3,95 գր. կ. →, ՀՊԹ, № 15110: Grueber, I, 476, № 3841, pl. XLIII, № 2 (Հռոմ, 61 թ.); Sydenham, 150, № 910 (Հռոմ, 58 թ.); Babelon, 323, № 11 (Հռոմ, 58 թ. տարբերակ, ձիերի ոտքերի տակ կարիճ):

213. Հռոմ, Պ. Ֆոնտեուս, Պ. Ֆ. Կապիտո, դենար, 61 թ. մ. թ. ա.: Ա կողմ. Մարսի կիսանդրին, գլխին սաղավարտ, դեմքը դեպի աջ, հետևում՝ թշնամու զենքերը ցցին բարձրացրած (տրոֆեյ): Խորագիրը՝ P.FONTEIVS.P.F.CAPITO.III.VIR. Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. դեպի աջ արշավող հեծյալ ռազմիկ, ձեռքին նիզակ, սուր ծայրով ուղղված վար, ներքևում երկու ծնկաչոք զինվորներ, որոնցից մեկի ձեռքին վահան ու սուր: Նժույգի առջևի ոտքերի տակ ընկած են կապարճ ու վահան, ձիավորի թիկունքին գալլիական սաղավարտ: Դաշտի ձախ եզրին՝ MAN (մենագրի ձևով), FONT (N և T միահյուսված) TR.MIL: Շրջանակը կետավոր: Տ. 17 մմ, ք. 3,87 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 17824/97: Grueber, I, 478, № 3851, pl, XLVIII, № 6 (Հռոմ 60 թ.): Sydenham, 148, № 900/25 (Հռոմ, 61 թ. մ. թ. ա.): Babelon, I, 509 № 17 (Հռոմ, 54 թ. մ. թ. ա.):

214. Հռոմ, Քվինտուս Կեպիո Բրուտոս, դենար, 60 թ. մ. թ. ա.: Ա կողմ. Լ. Յունիուս Բրուտուսի գլուխը, մորուքավոր դեմքը դեպի աջ, թիկունքին խորագիր՝ BRVTVS: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. Գ. Սերվիլիուս Ահալայի գլուխը, գանգուր մորուքով, դեմքով դեպի աջ, դաշտի ձախ մասում՝ AHALA: Շրջանակը կետավոր: Տ. 18 մմ, ք. 3,65 գր., կ. →, ՀՊԹ. № 27824/98: Grueber, I, 480, № 3864, pl, 48 № 9 (Հռոմ, 59 թ. մ. թ. ա.): Sydenham, 150, № 907, pl. 25 (Հռոմ, 60 թ. մ. թ. ա.): Babelon, II, 13, № 29 (մ. թ. ա. 58 թ.):

215. Հռոմ, Քվինտուս Կեպիո Բրուտոս, դենար, 60 թ. մ. թ. ա.: Ա կողմ. Ազատության դիցուհու գլուխը, դեմքը դեպի աջ, ճակատին զարդ, վարսերը ամփոփված գլխի հետևում և գնդաձև կապված, որից մի երկար փունջ իջել է ներքև: Ականջին ու պարանոցին՝ մանյակներ: Խորագիրը՝ LIBERTAS: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. պատկերված են չորս տղամարդկային կերպարանք, մինչև ծնկները երկար պատմուճաններով, Լ. Յունիուս Բրուտոսը՝ աջից երկրորդը, նրա թիկունքին և առջևում լիկտորներ՝ կացինները ուսերին, գնում են մոնետիկի հետևից դեպի ձախ:

Ներքևում հորիզոնական գիծ, որի տակ՝ BRVTVS։ Շրջանակը կետավոր։ Տ. 19 մմ, ք. 4,01 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 16138։ Grueber, I, 479, № 3861, pl. XLVIII № 8 (Հռոմ, 59 թ.); Sydenham, 150, № 906, pl. 25 (Հռոմ, 60 թ. մ. թ. ա.)։ Babelon, II, 114, № 31 (մ. թ. ա. 58 թ.)։

216. Նույնը. ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 21 մմ, ք. 3,60 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/104։ Grueber, I, 479, № 3861, pl. XLVIII, № 8։ Sydenham, 150, № 906, pl. 25։ Վերագրում է մ. թ. ա. 60 թ., դրվագված Հռոմում։ Babelon, II, 114 № 31։

217. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված այլ կնիքներով։ Ա կողմ. Ազատության աստվածուհու գլուխը, դեմքը դեպի աջ, մակագիրը՝ LIBERTAS. Բ կողմ. չորս տղամարդկային կերպարանք երկար պատմուճաններով քայլում են դեպի ձախ (մունետիկը՝ Լ. Յունիուս Բրուտոսը և երկու լիկտորներ՝ կացինները ուսերին)։ Մակագիրը՝ BRVTVS։ Շրջանակները կետավոր են։ Տ. 20 մմ, ք. 3,89 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 18215/14։

218. Հռոմ, Քվինտուս Կասսիուս Լոնգինուս, դենար, 57 թ. մ. թ. ա.։
Ա կողմ. Ազատության դիցուհու գլուխը, դեմքը դեպի աջ, ականջին խաչաձև զարդ, վարսերի կոկիկ սանրվածքից դուրս են թափվել առանձին փնջեր՝ ճակատին ու պարանոցին։ Մակագիրը դաշտի ձախ մասում՝ LIB-ERT, աջից՝ Q.CASSIVS։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. կենտրոնում Վեստայի տաճարը, որի ներսում զույգ բազկաթոռներ, շենքի գագաթին՝ արձան, ձախ կողմում՝ սափոր, աջում՝ A.C., վերցված են ուղղանկյուն շրջանակի մեջ։ Երիզափակը կետավոր։ Տ. 17 մմ, ք. 3,89 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 16134։ Grueber, I, 482, № 3873, pl. XLVIII, № 12; Sydenham, 153, № 918 (Հռոմ, մ.թ.ա. 57 թ.)։ Babelon, I, 331, № 8; (Վերագրում է մ. թ. ա. 60 թ.։)

219. Հռոմ, Քվինտուս Կասսիուս Լոնգինուս, դենար, 57 թ. մ. թ. ա.։
Ա կողմ. բարի ճակատագիրը (Բոնուս Էվենտուս) դեմքով դեպի աջ, հետևում՝ գավազան։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. կենտրոնում՝ արծիվ, շանթի վրա թևերը կիսով չափ պարզած, գլուխը դեպի աջ, հայացքի դիմաց սափոր, թիկունքում՝ մոգական գավազան, ներքևում՝ Q.CASSIVS։ Շրջանակը չի պահպանվել։ Տ. 17։18 մմ., ք. 3,93 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 15169։ Grueber, I, 481, № 3868, pl. XLVIII, № 10; Sydenham, 152, № 196 (Հռոմ, մ. թ. ա. 57 թ.)։ Babelon, I, 330, № 7։ Վերագրում է մ. թ. ա. 60 թ.։

220. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված այլ կնիքներով։ Տ. 18 մմ, ք. 4,00 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17914/2։ Grueber, I, 481, № 3868, pl. XLVIII, № 10; Sydenham, 152, № 916։ Թողարկված է մ. թ. ա. 57 թ.։

221. Հռոմ, Մ. Էմիլիուս Սկավրուս և Պ. Պլավտիուս Հիպսյուս, դենար, 58 թ. մ. թ. ա.։
Ա կողմ. մարդկային կերպարանք՝ ծնկաչոք, աջ ձեռքում արմավենու

ճյուղ, ձախով բռնել է իր մոտ կանգնած ուղտի սանձը։ Մակագիրը վերևում երկու տողով՝ M. SCAVR AED.CVR. կողքերին՝ EX—SC, ներքևում՝ REX ARETAS։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. Յուպիտերը քառաձի մարտակառքի վրա, դեպի ձախ, ձիերի առջևի ոտքերի տակ կարիճ։ Մակագիր վերևից՝ P.HYPSAE || AED.CVR, ներքևում՝ C.H YPSAE COS || PREIVE, մարտակառքի հետևում [CAPTV]։ Շրջանակը կետավոր։ Տ. 18 մմ, ք. 3,88 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/105։ Grueber, I, 484, № 3878f, pl. XLVIII, № 14; Sydenham, 152, № 913, pl. 25 (Հռոմ, մ. թ. ա. 58 թ.)։ Babelon, I, 120, № 8։ Վերագրում է մ. թ. ա. 58 թ.։

222. Նույնը, ինչպես նախորդը, Հռոմ, Մ. Էմիլիուս Սկավրուս և Պուբլիուս Պլավտիուս, դենար, 58 թ. մ. թ. ա, բայց Ա կողմում Արետասի ոտքերի տակ խորագիրը չի պահպանվել, Բ կողմ. դուրս է մնացել արձանագրության առաջին տողը։ Տ. 17×18 մմ, ք. 3,73 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/99։ Grueber, I. 484, № 3878f, pl. XLVIII, № 14; Sydenham, 152, № 913, pl. 25 (Հռոմ, 58 թ. մ. թ. ա.)։ Babelon, I, 120 № 8։ Վերագրում է մ. թ. ա. 58 թ.։

223. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 18 մմ, ք. 3,81 գր., կ. , ՀՊԹ, № 15111։ Grueber, I, 484, № 3880, pl. XLVIII, № 14; Sydenham, 152, pl. 25; Babelon, I, 120, № 8։

224. Հռոմ, Քվինտուս Պոմպեյուս Ռուֆուս, դենար, մ. թ. ա. 59 թ.։
Ա կողմ. զույգ բազկաթոռներ, վրան պսակ, ձախից՝ նետ, աջից՝ արմավենու ճյուղ, վերևում՝ Q.POMEI.Q.F. RVFVS, ներքևում՝ COS։ Շրջանակը գծային։ Բ կողմ. զույգ բազկաթոռներ, ձախից՝ մոգական գավազան կամ գուշակության նշան։ Մակագիրը վերևում՝ SVLLA.COS, ներքևում տախտակի վրա՝ Q.POMPEI [RVF]։ Շրջանակը կետավոր։ Տ. 18 մմ, ք. 3,93 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/100։ Grueber, I 485, № 3885, pl. XLVIII, № 16 (Հռոմ, 57 թ.)։ Sydenham 150, № 909։ Babelon, II, 338, № 5։ Վերագրում է մ. թ. ա. 58 թ.։

225. Նույնը, ինչպես նախորդը, Հռոմ, Ք. Պոմպեյուս Ռուֆուս, դենար, մ. թ. ա. 59. թ.։
Ա կողմ. արձանագրության առաջին տողը դուրս է մնացել։ Բ կողմ. բազկաթոռից աջ՝ դափնեպսակը։ Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, թեև դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 15 մմ, ք. 3,75 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, №17824/101։ Grueber, I, 485, № 3885, pl. XLVIII, № 16։ Sydenham, 150, № 909 (Հռոմ, մ. թ. ա. 59 թ.)։ Babelon, II, 338, № 5 (Հռոմ, մ. թ. ա. 58թ.)։

226. Հռոմ, Լուցիուս Մարցիուս Ֆիլիպպուս, դենար, մ. թ. ա. 56 թվական։
Ա կողմ. Անկուս Մարցիուսի գլուխը դեպի աջ, հետևում գուշակության նշան՝ Lituus, ներքևում՝ ANCVS։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. ձիավորը դեպի աջ, հուշարձանը պատվանդանի վրա, որի հինգ կամար-

ների մեջ՝ A/Q/V/A/MARC/, ըստ որում MAR գրերը միահյուսված են, հեծյալի թիկունքում՝ PHILIPPVS: Շրջանակը կետավոր: Տ. 17–18 մմ, ք. 4,04 գր., կ. ↘, ՀՊԹ, № 16137: Grueber, I, 486, № 3893: Sydenham, 153, № 919ä (Հռոմ, մ. թ. ա. 56 թ.): Babelon, II, 196–197, № 28, 29 (մ. թ. ա. 60 թ.):

227. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց PHILIPPVS, բառը համարյա թե չի պահպանվել, ձիավորի ոտքերի տակ ծաղկաձև նշան: Մակագիրը ներքևում՝ A/Q/V/A MAR. վերջին երեք տառերը նույնպես միահյուսված են մենագրի ձևով: Տ. 18 մմ, ք. 3,75 գր., կ. ↗, ՀՊԹ, № 17824/102: Grueber, I, 485, № 3800, 486, № 3891: Sydenham, 153, № 919, pl. 25: Babelon, II, 196–7, № 28, 29 (մ. թ. ա. 60 թ.):

228. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 20 մմ, ք. 4,20 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/103: Grueber, I, 486, № 3895 pl. XLVIII, № 18. Sydenham, 153, № 119c. Babelon, II, 197, № 29 (Հռոմ, 60 թ. մ. թ. ա.):

229. Հռոմ, Լ. Ֆուրիուս Բրոկխուս, դենար, մ. թ. ա. 61 թ.:
Ա կողմ. Ցերերայի գլուխը, ցորենի հասկերով պսակավորված, դեմքը դեպի աջ, առջևում հացահատիկ(?), հետևում՝ ցորենի հասկ, վերևում ձախից աջից VIR, ներքևում՝ BROCCHI: Շրջանակը կետավոր:
Բ կողմ. կենտրոնում զույգ բազկաթոռներ՝ երկու կացինների միջև (fasces), որոնք ճիպոտների խուրձի մեջ են: Մակագիրը՝ L. FVRI || CN.F: Շրջանակը կետավոր: Տ. 17 մմ, ք. 3,88 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/106: Grueber, I, 486, № 3896, pl. XLVIII № 19: Վերագրում է 55 թ.: Sydenham, 149, № 902 (Հռոմ, մ. թ. ա. 61 թ.): Babelon, I, 528, № 23: Վերագրում է մ. թ. ա. 53 թ.:

230. Հռոմ, Ավլուս Պլավտիուս, դենար, մ. թ. ա. 54 թ.:
Ա կողմ. Աստվածամայր Կիբելայի գլուխը բրգաձև թագով, դեմքը դեպի աջ, վարսերից մի քանի փունջ թափված պարանոցին, ականջին մանյակ: Մակագիրը, առջևում՝ A. PLAVTIVS, հետևում՝ AED CVR[S.C]: Շրջանակը կետավոր:
Բ կողմ. մարդկային մի կերպարանք, դեպի աջ ծնկաչոք բռնել է իր մոտ կանգնած ուղտի սանձը: Մակագիրը՝ հորիզոնական գծից ներքև ABC. CHIVS, դաշտի աջ մասում՝ IVDAEVS. Շրջանակը կետավոր: Տ. 17 մմ, ք. 3,78 գր., կ. ←, ՀՊԹ, № 17824/107: Grueber, I, 490, № 3916, pl. XLIX, № 2: Sydenham, 156, № 932, pl. 26 (Հռոմ, 54 թ.): Babelon, II, 324, № 13 (Հռոմ, մ. թ. ա. 54 թ.):

231. Հռոմ, Գնեյուս Պլանցիուս, դենար, 54 թ. մ. թ. ա.:
Ա կողմ. Դիանայի գլուխը՝ մակեդոնական գլխարկով, դեմքը դեպի աջ, ականջին օղ, պարանոցին մանյակ, վարսերի երկու փունջ գլխի հետևից թափվել են վզին: Մակագիրը՝ AED. CVR. S.C.CN PLANCIVS: Շրջանակը կետավոր:

Բ կողմ. այծեղջյուր, կանգնած դեպի աջ, հետևում՝ աղեղ և կապարճ: Շրջանակը կետավոր: Տ. 17 մմ, ք. 3,88 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 15175: Grueber, I, 491, № 3920, pl. XLIX, № 3: Sydenham, 156, № 933, pl. 26 *(Հռոմ, մ. թ. ա. 54 թ.):* Babelon, II, 317—318 *(Հռոմ, 54 թ. մ. թ. ա.):*

232. Հռոմ, Մանիուս Ացիլյուս Գլաբրիո, *դենար մ. թ. ա. 55 թ.:*
Ա կողմ. կենաց դիցուհի Սալյուսի գլուխը, ծաղկեպսակով, վարսերը ամփոփված ու գնդաձև ծոծրակին հանգուցված, ականջին մանյակ, դեմքը դեպի աջ: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կենտրոնում նույն աստվածուհին կանգնած, դեմքը դեպի ձախ, հենված սյան վրա, աջ ձեռքով կերակրում է օձին: Մակագիրը. թիկունքում՝ MAN *(միահյուսված)* ACILIVS, *առջևում՝* III VIR VALETV (T *և* V *գրերը միահյուսված): Շրջանակը կետավոր: Տ. 17.18 մմ, ք. 3,85 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15104:* Grueber, I, 497, № 3944: Sydenham, 154, № 922, pl. 25 *(Հռոմ, մ. թ. ա. 55 թ.):* Babelon, I, 196, № 8: *Վերագրում է մ. թ. ա. 54 թ.:*

233. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված այլ կնիքներով:*
Ա կողմ. SALVTIS, *իսկ Բ կողմի մակագրից* III VIR VALETV *բառերը չեն պահպանվել: Տ. 18.19 մմ, ք. 3,67 գր., կ. ↘, ՀՊԹ, № 15159:* Grueber, I, 496, 3943, pl. XLIX, № 9: Sydenham, 154, № 922, pl. 25 *Հռոմ, մ. թ. ա. 55 թ.:* Babelon, I, 106, № 8: *Վերագրում է մ. թ. ա. 54 թ.:*

234. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով:*
Տ, 17 մմ, ք. 4,17 գր., կ. , ՀՊԹ, № 17824/108: Grueber, I, 496, № 3949, pl. XLIX, № 9: Sydenham, 154, № 922, pl. 25 *(Հռոմ, 55 թ. մ. թ. ա.):*

235. Հռոմ, Գայուս Վիբիուս Պանսա, *դենար, մ. թ. ա. 48 թ.:*
Ա կողմ. Ազատության դիցուհու պսակավոր գլուխը դեպի աջ, վարսերը հավաքված և գնդաձև ամփոփված ետևում, ականջին՝ օղ, պարանոցին՝ մանյակ: Դիմացի ձախ մասում մակագիր՝ LIBERTATIS: *Շրջանակը չի պահպանվել: Բ կողմ. Ռոման ռազմի տարազով, նստած վահանների վրա, թեքված դեպի աջ, գլխին սաղավարտ, ձախ ձեռքում մուրճ(°) աջում՝ գավազան, ոտքի տակ գունդ: Դիմացի աջ հատվածում վերևից ներկայացված է հաղթության թևավոր դիցուհին, որը արմավենու ճյուղ է մեկնում Ռոմային: Մակագիրը ձախից՝* C.PANSA.C.F.C.N: *Շրջանակը կետավոր: Տ. 19 մմ, ք. 3,83 գր., կ. , ՀՊԹ, № 17824/109:* Grueber, I, 511, № 3983, pl. L, № 6: Sydenham, 159, № 349 *(Հռոմ, մ. թ. ա. 48 թ.):* Babelon, II, 546, № 20: *Վերագրում է մ. թ. 43 թ.:*

236. Նույնը, *ինչպես նախորդը,* Հռոմ, Գ. Վիբիուս Պանսա, *դենար, 48 թ. բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Մակագիրը Ա կողմում և հաղթանակի պատկերը Բ կողմում ամբողջովին դուրս են մնացել դրամի մակերեսից: Ռոմայի ձախ ձեռքում կացին: Տ.18 մմ, ք. 4,00 գր., կ. →,*

ՀՊԹ, № 15103: Grueber, I, 511, № 3983 pl. L, № 6: Sydenham, 159, № 949: Թողարկված է մ. թ. ա. 48 թ. Հռոմում: Babelon, II, 546, № 20: Վերագրում է մ. թ. ա. 43 թ.:

237. Հռոմ, Գ. Վիբիուս Պանսա, դենար, 48 թ. մ. թ. ա.:
Ա կողմ. Պանսայի դիմակը, երկար մորուքով, ներքևում՝ PANSA, հետևում՝ գայիսոն: Շրջանակը չի պահպանվել: Բ կողմ. Յուպիտերը բազմած գահին, դեպի ձախ, աջ ձեռքում՝ պսակ, ձախում՝ գավազան: Խորագիրը աջևում՝ IVOIS. AXVR, հետևում՝ C. VIBIVS.C.F.C.N: Շրջանակը կետավոր: Տ. 17.18 մմ, ք. 3,85 գր., կ. ↗, ՀՊԹ, № 16120: Grueber, I, 511, № 3982, pl. L, № 5: Sydenham, 159, № pl. 26: Համարում է թողարկված Հռոմում, 48 թ. մ. թ. ա.: Babelon, II, 546, № 18: Վերագրում է մ. թ. ա. 43 թ.:

238. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 18 մմ, ք. 3,65 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 16121: Grueber, I, 511, № 3980, pl. L, № 4: Sydenham, 159, № 948: Babelon, II, 546, № 18:

239. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով:
Ա կողմ. Պանսայի դիմակը առանց գայիսոնի: Տ. 16 մմ, ք. 3,53, գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 15176: Grueber, I, 510, № 3978:

240. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Յուպիտերի աջև խորագիրը չի պահպանվել: Տ. 17.18 մմ., ք. 3,75 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 15089: Grueber, I, 510, № 3978, pl. L, № 3: Sydenham, 159, № 947: Babelon, II, 546, № 18:

241. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Պանսայի դիմակը առանց գայիսոնի, Յուպիտերի աջևում խորագիրը բոլորովին չի պահպանվել: Տ. 19 մմ, ք. 3,80 գր., կ. ←, ՀՊԹ, № 15090: Grueber, I, 510, № 3978, pl. L, № 3: Sydenham. 159, № 947: Վերագրում է Հռոմին, մ.թ.ա. 48 թ.: Babelon, II, 516, № 18: Համարում է թողարկված մ. թ. ա. 43 թ.:

242. Հռոմ, Գ. Պանսա և (Դեցիմիուս Պոստումիուս) Ալբինուս, Բրուտի Ո., դենար, 49—48 թվականներ:
Ա կողմ. Պանսայի դիմակը գանգրահեր և երկար մորուքով, դեմքը դեպի աջ, ներքևում, դաշտի ձախ եզրին՝ C. PANSA: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. երկու աջ ձեռքեր իրար դիմաց, որոնց միջով անցել է խաղաղության գայիսոնը (caduceus): Խորագիրը՝ ALBINVS.BRVTIF: Շրջանակը կետավոր: Տ. 20 մմ, ք. 3,53 գր., կ. ↑, ՀՊԹ. № 17824/110: Grueber, I, 512, № 3987, pl. L, № 8: Sydenham, 158, № 944, pl. № 26: Վերագրում է 49—48 թթ.: Babelon, II, 547, № 22: Վերագրում է 43 թ. մ. թ. ա.:

243. Հռոմ (Դեցիմուս Պոստումիուս) Ալբինուս, դենար, 49—48 թվականներ:
Ա կողմ. Մարսի գլուխը կատարավոր սաղավարտով, դեմքը դեպի աջ,

Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. ռազմի երկու գալլիական շեփորներ՝ խաչաձև դիրքով, որոնց միջև, վերևում և ներքևում մեկական վահան տարբեր նախշերով։ Մակագիրը. ձախից՝ ALBINVS, աջից՝ BRVTI.F, Շրջանակը կետավոր։ Տ. 19 մմ, ք. 3,80 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/111։ Grueber, I, 507, № 3962, pl. XLIX, № 17։ Sydenham, 158, № 941, pl. № 26։ Վերագրում է 49—48 թթ. մ. թ. ա.։ Babelon, II, 384, № 11։ Վերագրում է 44—43 թթ. մ. թ. ա.։

244. Հռոմ, Դեցիմուս Պոստումիուս Ալբինուս, դենար, 49—48 թվականներ։ Ա կողմ. գթության դիցուհու գլուխը դեպի աջ, ճակատին պսակ, ականջին՝ օղ, պարանոցին՝ մանյակ, վարսերը սանրված ու գնդաձև ամփոփված հետևում։ Դաշտի ձախ մասում մակագիր՝ PIETAS։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. երկու մարդկային աջ ձեռքեր իրար բռնած, որոնց միջև անցել է խաղաղության գավազանը (caduceus)։ Մակագիրը՝ ALBINVS.BRVTI.F.։ Շրջանակը կետավոր։ Տ. 20 մմ., ք. 4,14 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 16026։ Grueber, I, 508, № 3964, pl. XLIX, № 18։ Sydenham, 158, № 942, pl. 26։ Վերագրում է մ. թ. ա. 49—48 թթ.։ Babelon, II, 384, № 10։ Վերագրում է մ. թ. ա. 44—43 թթ.։

245. Հռոմ, Դեցիմուս Պոստումիուս Ալբինուս, դենար, 49—48 թվականներ։ Ա կողմ. կոնսուլ Ա. Պոստումիուս Ալբինուսի գլուխը, դեմքը դեպի աջ։ Մակագիրը՝ A.POSTVMIVS COS։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. ցորենի հասկերից հյուսված պսակի մեջ երկու տողով մակագիր՝ ALBINV [illegible] BRVTI.F։ Շրջանակը կետավոր։ Տ. 17×18 մմ, ք. 3,90 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 15095։ Grueber, I, 509, № 3968, pl. XLIX, № 20։ Sydenham, 158, № 943a, pl. 26։ Թողարկված է Հռոմում 49—48 թթ. մ. թ. ա.։ Babelon, II, 385, № 13։ Վերագրում է 44—43 թթ. մ. թ. ա.։

246. Հռոմ, Քվինտուս Սիցինիուս, դենար, 49—48 թվականներ։
Ա կողմ. Ֆորտունայի գլուխը պսակով, դեպի աջ, վարսերը հարթ սանրված և գնդաձև կապված, որից երկու փունջ իջել են պարանոցին, ականջին՝ խաչաձև օղ։ Մակագիրը, ձախից՝ P.R., աջից՝ FORT։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. խաղաղության թևավոր գավազան (caduceus), արմավենու ճյուղ, պսակ և ժապավեն։ Մակագիրը՝ III VIR Q SICNIVS։ Շրջանակը կետավոր։ Տ. 17 մմ, ք. 4,07 գր., կ. ↘, ՀՊԹ, № 17824/112։ Grueber, I, 503, № 3947, pl. XLIX, № 10։ Sydenham, 157, № 938։ Babelon, 460, № 5 (Հռոմ, 49 թ. մ. թ. ա.)։

247. Սիցիլիա, Լուցիոս Կոռնելիուս Լենտուլուս և Գայուս Կլավդիուս Մարցելլուս, դենար, 49 թ. մ. թ. ա.։
Ա կողմ. երեք մարդկային ոտքեր, որոնց միջև մեկական ցորենի հասկ, կենտրոնում Մեդուզայի գլուխը։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. Յուպիտերը կանգնած ամբողջ հասակով, դեմքը դեպի աջ, ձախ ձեռքին արծիվ, աջում՝ շանթ և ուսից վերև՝ MAR (միահյուսված), ներքևում, ոտքերի մոտ՝ LENT (վերջին երկու գրերը՝ N և T միահյուսված) COS։ Շրջանակը կետավոր։ Տ. 19 մմ, ք. 3,78 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/113։

Grueber, II, 558, № 1, pl. CXX, № 1։ Sydenham, 17, № 1029։ *Թողարկված է Սիցիլիայում, 49 թ. մ.թ.ա.։* Babelon, I, 425, № 64։ *Վերագրում է մ.թ.ա. 49 թ.։*

248. Գալլիա, Գայոս Հուլիոս Կեսար, *դենար, 54–51 թթ. մ. թ. ա.։*
Ա կողմ. փիղը կանգնած դեպի աջ, բարձրացրել է երկար կնճիթը և առջևի աջ ոտքով ճզմում է վիշապին, ներքևում հորիզոնական գծի տակ՝ CAESAR։ *Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. կենտրոնում կացին, որից ձախ՝ ջահ և շերեփ, իսկ աջից քրմական գլխարկ։ Շրջանակը կետավոր։ Տ. 19 մմ, ք. 3,80 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/114։* Grueber, II, 390, № 27, pl. CIII, № 5։ *Վերագրում է 50–49 թվականներին։* Sydenham, 167, № 1006, pl. 27։ *Վերագրում է մ. թ. ա. 54–51 թթ։* Babelon, II, 10, № 9. *Վերագրում է 58 թ. մ. թ. ա.։*

249. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 18 մմ, ք. 3,80 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15102։* Grueber, II, 391, № 29, pl. CIII, № 5։

250. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ.19 մմ, ք. 3,86 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 16140։* Grueber, II, 390, № 27, pl. CIII, № 5։ *Վերագրում է մ. թ. ա. 50–49 թթ.՝ թողարկված Գալլիայում։* Sydenham, 167, № 1006, pl. 27 *(Գալլիա, 54–51 թթ.)։*

251. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված այլ կնիքներով։ Տ. 18 մմ, ք. 3,87 գր., կ. , ՀՊԹ, № 17914/1։* Grueber, II, 390, № 7, pl. CIII, № 5։ Sydenham, № 1006, pl. 27։ *Վերագրում է 54–51 թթ.։*

252. Գալլիա, Գայոս Հուլիոս Կեսար, *դենար. 48 թ. մ. թ. ա.։*
Ա կողմ. Վեներայի գլուխը, պսակավոր, դեմքը դեպի աջ, ականջին՝ օղ, պարանոցին՝ մանյակ, վարսերը հարդարված ու գնդաձև ամփոփված ծոծրակին։ Շրջանակը կետերով։ Բ կողմ. Էնեասը ամբողջ հասակով, դեպի ձախ, աջ ձեռքին՝ Աթենասի արձանիկը, ձախով դրկել է ծերունի Անքիզին։ Դաշտի աջ մասում՝ CAESAR։ *Շրջանակը կետավոր։ Տ. 17 մմ, ք. 3.81 գր., կ. , ՀՊԹ, № 17824/115։* Grueber, II, 469, № 31, pl. CX, № 20։ Sydenham, 168, № 1013, pl. 27։ *Վերագրում է մ. թ. ա. 48 թ., թողարկված Գալլիայում* №։ Babelon, II, 11, № 10։ *Վերագրում է 50 թ. մ. թ. ա.։*

253. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 18 մմ, ք. 3,96 գր., կ. , ՀՊԹ, № 17824/116։* Grueber, II, 469, № 31, pl. CX, № 20։ Sydenham, 168, № 1013։

254. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 19 մմ, ք. 3,90 գր., կ. , ՀՊԹ, № 17824/117։*

255. Նույնը, Գ. Հուլիոս Կեսար, *դենար, 48 թ. մ. թ. ա.։ Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, բայց տարբեր կնիքներով դրվագված։*

Տ. 17 մմ, ք. 3,88 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 16135։ Grueber, II, 469, № 31, pl. CX, № 20։

256. Նույնը, *ինչպես նախորդը, թեև դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 17×18 մմ, ք. 3.70 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 16145։*

257. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 18 մմ, ք. 4,94 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 15186։* Grueber, II, 469, № 31, pl. CX, № 20։ Sydenham, 168. № 1013, pl. 27։ *Թողարկված է մ. թ. ա. 48 թ. Գալլիայում։* Babelon, II, 11, № 10։ *Վերագրում է մ.թ.ա. 50 թ.։*

258. Հռոմ, Լուցիուս Հոստիլիուս Սասեռնա, *դենար, 48 թ. մ. թ. ա.։*
Ա կողմ. Պիետասի գլուխը՝ զարդարված ծաղկեպսակով, դեմքը դեպի աջ, ականջին խաչաձև օղ, պարանոցին՝ մանյակ, հարդարված վարսերը ամփոփված են հետևում, իսկ հյուսվածքից երկու փունջ թափվել ու իջել են վզին։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. պատկերված է հաղթանակի թևավոր աստվածուհին՝ ամբողջ հասակով, ընթանում է դեպի աջ՝ կրելով խաղաղության գավազանը (caduceus) *և հաղթանշան* (tropaeum)*։ Մակագիրը աջից՝* L.HOSTILIVS, *ձախից՝* SASERN*։ Շրջանակը կետավոր։ Տ. 18 մմ, ք. 4,00 գր., կ. ↓, ՀՊԹ,* №, *№ 16131։* Grueber, I, 513, № 3993, pl. L, № 6։ Sydenham, 159, № 951a։ Babelon, I, 553, № 5։ *Վերագրում է մ. թ. ա. 46 թ.։*

259. Հռոմ, Լուցիուս Հոստիլիուս Սասեռնա, *դենար, 48 թ. մ.թ.ա.։*
Ա կողմ. Գալլիայի գլուխը դեպի աջ, վարսերը արձակ մինչև ուսերը, հետևում ռազմի շեփոր։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. Դիանան հերարձակ, կանգնած հանդիպահայաց, աջով բռնել է ետին ոտքերի վրա բարձրացած և դեպի ձախ՝ ցատկումի ձգտող եղնիկի պոզերից, իսկ ձախով՝ ցուպ։ Մակագիրը, L.HOSTILIVS SASERNA։ *Շրջանակը կետավոր։ Տ. 18 մմ, ք. 3,90 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 16128։* Grueber, I, 514, № 3996, pl. L, № 11։ Sydenham, 160, № 953, pl. 26։ Babelon, I, 553. № 4։ *Վերագրում է մ. թ. ա. 46 թ.։*

260. Նույնը. *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. մմ, ք. 3,93 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/118։* Grueber, I, 514, № 3996, pl. L, № 11։ Sydenham, 160, № 953, pl. 26։ Babelon, I, № 553. № 4։ *Վերագրում է մ. թ. ա. 46 թ.։*

261. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 18×19 մմ, ք. 3,85 գր., կ. ↙, ՀՊԹ, № 15163։*

262. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 19 մմ, ք. 3,60 գր., կ. ↗, ՀՊԹ, № 15162։*

263. Հռոմ, Կվինտուս Սիցինիուս և Գայուս Կոպոնիուս, *դենար, 49—48 թթ.։*
Ա կողմ. Ապոլլոնի գլուխը. դեմքը դեպի աջ, ներքևում աստղանի

փոքր աստղ, առջևում՝ Q. SICINIVS, հետևում՝ III.VIR: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կենտրոնում Հերկուլեսի գուրզը՝ վրան առյուծի մորթի, ձախից՝ նետ, աջից՝ աղեղ: Մակագիրը՝ C.COPONIVS.PR.S.C: Շրջանակը կետավոր: Տ. 19 մմ, ք. 3,75 գր., կ, ↘, ՀՊԹ, № 17824/119: Grueber, II. 468, № 26, pl. № 16: Sydenham, № 157, № 939, pl. 26: Համարում է թողարկված 49—48 թթ.: Babelon, I, 380—381, № 1: Վերագրում է մ. թ. ա. 49 թ.:

264. Հռոմ, Լուցիուս Պլավտիուս Պլանկուս, դենար, 47 թ. մ. թ. ա.: Ա կողմ. Մեդուզայի դիմակը ներքևում՝ L.PLAVTIVS: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. Արշալույսի թևավոր դիցուհին դեպի աջ առաջնորդում է չորս նժույգներ, նրա ոտքերի տակ՝ PLANCVS: Շրջանակը կետավոր: Տ. 18 մմ, ք. 3,85 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 15192: Grueber, I 517, № 4006, pl. L, № 16: Sydenham' 160, № 959, pl. 26: Babelon, II 326, № 14: Վերագրում է մ.թ.ա. 45 թ.:

265. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 20 մմ, 3,70 գր., կ. ↙, ՀՊԹ, № 15101: Grueber, I, 517, № 4005, pl. L, № 15: Sydenham, 160, № 959, № 16, pl. 26: Babelon, II, 326, № 14: Վերագրում է մ. թ. ա. 45 թ.:

266. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված այլ կնիքներով: Տ. 19 մմ, ք. 4,00 գր., կ. ↖, ՀՊԹ, № 17824/120:

267. Աֆրիկա, Կվինտուս [Ցեցիլիուս] Մետելլուս [Պիուս] Սցիպիո և [Մարկուս] Էպպիուս, դենար, 47—46 թթ. մ. թ. ա.: Ա կողմ. Աֆրիկայի գլուխը. դեմքը դեպի աջ, ճակատին՝ փղի կնճիթը, ներքևում՝ գութան, առջևում՝ ցորենի հասկ: Մակագիրը, աջից՝ Q. METELL, ձախից՝ SCIPIO.IMP.: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. Հերկուլեսը կանգնած ուղիղ հասակով հանդիպահայաց, ձախ թևի տակ իր գուրզը և առյուծի մորթին, ներքևում անորոշ նշան, մյուս ձեռքը՝ կոնքին: Մակագիրը. աջից՝ EPPIVS, ձախից՝ [LEG.F.C]: Շրջանակը կետավոր: Տ, 17.18 մմ, ք. 92 գր., կ. ↖, ՀՊԹ, № 15107: Grueber, II, 574, № 12, pl. CXXI. № 6: Sydenham, 175, № 1051, pl. 28: Babelon, I, 279, № 50: Վերագրում է 48—46 թվականներին:

268. Հռոմ, Մանիուս Կորդիուս Ռուֆուս, դենար, 46 թ. մ. թ. ա.: Ա կողմ. Վեներայի գլուխը պսակով, դեպի աջ, պարանոցին մանյակ, ականջին օղ, վարսերից մի արձակ փունջ իջնում է հետևից: Մակագիրը դաշտի ձախ մասում՝ RVFVS.S.C.: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կենտրոնում դելֆին դեպի աջ, վրան՝ թևավոր հրեշտակ, ներքևում՝ MAN (միահյուսված). CORDIVS: Շրջանակը կետավոր: Տ. 17 մմ, ք. 3,56 գր., կ. ↙, ՀՊԹ, № 17824/121: Grueber, I, 524, № 4040, pl. LI, № 13: Sydenham, 162, № 977: Babelon, I, 383—384, № 3: Վերագրում է մ. թ. ա. 49 թ.:

269. Աֆրիկա, Հուլիոս Կեսար, դենար, 46 թ. մ. թ. ա.: Ա կողմ. Ցերերայի գլուխը հացահատիկի հասկերով պսակավորված, դեմ-

քը դեպի աջ, վարսերից երկու փունջ իջել են պարանոցին: Մակագիրը ձախից՝ COS.TERT, աջից՝ DICT.ITER: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կենտրոնում սափոր՝ բարձր բռնակով, նրա կողքերին. աջից՝ մոգական գավազան (lituus), ձախից՝ ջահ և շերեփ, դաշտի աջ եզրին՝ M: Մակագիրը. վերևում՝ AVGVR, ներքևում՝ PONT.MAX: Շրջանակը կետավոր: Տ. 18 մմ, ք. 3,83 գր., կ. ↙, ՀՊԹ, № 17824/122: Grueber, II, 576, № 23, pl. CXXI № 14: Sydenham, 170, № 1024: Babelon, 14, № 16: Վերագրում է մ.թ.ա. 47 թ.:

270. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց գրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 16 մմ, ք. 4,12 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/123:

271. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց գրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 18 մմ, ք. 3,67 գր., կ. ←, ՀՊԹ, № 15091:

272. Նույնը, ինչպես նախորդը, Աֆրիկա, Հ. Կեսար, դենար, մ. թ.ա. 46 թ., բայց գրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 17 մմ, ք. 3,87 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 17824/124:

273. Նույնը, բայց այն տարբերությամբ, որ Բ կողմում մոգական գավազանի մոտ, դաշտի աջ եզրին՝ D գիրը M-ի փոխարեն: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, բայց գրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 19 մմ, ք. 4,00 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 17824/125: Grueber, II, 576, № 21, pl. CXXI, № 13: Sydenham, 170, № 1023: Babelon, II, № 16:

274. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց գրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 18 մմ, ք. 4,10 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/126: Grueber, II, 576, № 21, pl. CXXI, № 13: Sydenham, 170, № 1023:

275. Նույնը, ինչպես նախորդը, թեև գրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 20 մմ, ք. 4,00 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 17824/127: Grueber, II, 576, № 21, pl. CXXI, № 13: Sydenham, 170, № 1023:

276. Գալլիա, Գայոս Հուլիոս Կեսար, դենար, 47 թ. մ. թ. ա.:
Ա կողմ. Վեներայի կիսանդրին, դեմքը դեպի ձախ, գլխին պսակ, ականջին՝ օղ, պարանոցին՝ մանյակներ, արտազգեստի վերին եզրը ճարմանդված է ձախ ուսին, հետևում՝ գայիսոն, առջևում՝ պաշտոնության գավազան (lituus) և անորոշ նշան: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կենտրոնում թշնամու զենքը ցցի հանած (ռազմավար), դրա կողքերին վերևից մեկական վահան և գալլիական շեփորներ, որոնց տակ պատկերված են ձախից՝ ռազմիկը ծնկաչոք և ձեռքերը կապված, աջից՝ Գալլիան կանացի կերպարանքով՝ նստած հերարձակ, ձեռքը դրած ճակատին, դեպի աջ, ներքևում՝ գիծ, որի տակ՝ CAESAR: Շրջանակը կետավոր: Տ. 18 մմ, ք. 3,73 գր., կ. ←, ՀՊԹ, № 17824/128: Grueber, II, 368, №, 86, pl. CI, № 9: Վերագրում է մ. թ. ա. 45 թ., թողարկված Իսպանիայում: Babelon, II, 12 № 12: Վերագրում է մ. թ. ա. 50 թվականին: Sydenham 168, № 1015:

277. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 16. 20 մմ, ք. 3,98 գր., կ. ↙, ՀՊԹ, №16144: Grueber, II, 368, № 86, pl. CI, № 9: Sydenham, 168, № 1015: Գալլիա, մ. թ. ա. 47 թ.: Babelon, II, 12, № 12: Վերագրում է մ. թ. ա. 50 թ.:

278. Հռոմ, Տիտոս Կարիսիոս, դենար, մ. թ. ա. 45 թ.:
Ա կողմ. Յունոնա Մոնետայի գլուխը, դեմքը դեպի աջ. վարսերը պսակաձև հյուսված և գնդաձև հավաքված ծոծրակին, որտեղից մի փունջ իջել է ներքև: Պարանոցին՝ մանյակ, ականջին՝ խաչաձև օղ, երևում է վերնազգեստի հանգույցը: Մակագիրը միայն գլխի ձախ մասում՝ MONETA: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. դրամահատության հիմնական գործիքները՝ վերին և ներքին կնիքները, աջից՝ մուրճ, ձախից աքցան, Մակագիրը՝ T.CARISIVS: Շրջանակը դափնեպսակ: Տ. 18 մմ, ք. 3, 85 գր., կ, →, ՀՊԹ, № 17824/129: Grueber, I, 527, № 4056, pl. LII, № 1: Sydenham, 163, № 982a, pl. 26: Babelon, I, 314, № 1: Վերագրում է մ. թ. ա. 48 թվականին:

279. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 19 մմ, ք. 3, 35 գր., կ, ↘, ՀՊԹ, № 15189: Grueber, I, 528, № 4057, pl. LII, № 2: Sydenham, 163, № 982a, pl. 26: Babelon, 314, № 1: Վերագրում է մ. թ. ա. 48 թ.:

280. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 18×19 մմ, ք. 3,78 գր., կ. ↘, ՀՊԹ, № 15177: Grueber, I, 528, № 4057, pl. LII, № 2: Sydenham, 163, № 962a: Babelon, I, 314, №1:

281. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Մակագիրը Ա կողմում չի պահպանվել: Տ. 20 մմ, ք. 4,10 գր., կ. ↗, ՀՊԹ, № 17824/130:

282. Նույնը, բայց Յունոնայի գլխահետևում հավաքված վարսերից ոչ թե մեկ, այլ երկու փունջ իջել են պարանոցին: Մանրամասնությունները, ինչպես նախորդում, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 19 մմ, ք. 3,60 գր., կ. ↗, ՀՊԹ, № 16127: Grueber, I, 528, № 4058, pl. LII, № 2: Sydenham, 163, № 982: Babelon, 314, № 1:

283. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Մակագրերը երկու կողմում էլ չեն պահպանվել: Տ. 18×19 մմ, ք. 3,27 գր., կ. ↗, ՀՊԹ, № 15190: Grueber, I, 527, № 4056, pl. LII, № 1: Babelon, I, 314, № 1:

284. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 18 մմ, ք. 3,97 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/131: Grueber, I, 527–528, №№ 4056, 4059, pl. №№ 1,2: Sydenham, 173, № 982: Babelon, I, 314, № 1:

285. Նույնը, բայց այլ խորհրդանշաններով:
Ա կողմ. Ռոմայի գլուխը կատարավոր սաղավարտով, դեմքը դեպի աջ,

հետևում՝ ROMA: Առանց շրջանակի: Բ կողմ. կենտրոնում գունդ, որի վրա առատության եղջյուր, ձախից գավազան, աջից՝ նավի ղեկ, ներքևում մակագիր՝ T.CA RISI, այս ամենը դափնեպսակի մեջ: Տ. 16 մմ, ք. 4,00 գր., կ. , ՀՊԹ, № 17824/132: Gruerer, I, 529, № 4065, pl. LII, № 4: Sydenham, 164, № 984: Babelon, I, 315, № 4: Վերագրում է մ.թ.ա. 48 թվականին:

286. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով:
Ա կողմ. Ռոմայի գլուխ կատարավոր սաղավարտով, դեմքը դեպի աջ, մակագիրը՝ ROMA: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. մանրամասնությունները ինչպես նախորդում՝ գունդ, առատության եղջյուր, գավազան և նավի ղեկ: Մակագիրը՝ T.CARIS, եզերքին արմավենու ճյուղ: Տ. 19 մմ, ք. 3,65 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15173: Grueber, 529, № 4068, pl. LII, № 6: Sydenham, 164, № 984b: Babelon, I, 315, № 5:

287. Նույնը. բայց այլ հատկանիշներով:
Ա կողմ. Վիկտորիայի կիսանդրին, դեմքը դեպի աջ, գլխին պսակ, ականջին՝ երկարավուն օղ, պարանոցին՝ մարգարտաշար մանյակ, վարսերը հարդարված և հետևում ամփոփված կնդաձև, որից մի փունջ իջել է մինչև ուսերը, թևի վրա [S.C.]: Շրջանակը չի պահպանվել: Բ կողմ. Հաղթանակը քառաձի մարտակառքի վրա, դեպի աջ, ձախ ձեռքին՝ պսակ, աջում՝ արշավող նժույգների սանձը, ներքևում հորիզոնական գիծ, որի տակ՝ T.CARISI: Շրջանակը կետավոր: Տ. 17 մմ, ք. 4,10 գր., կ. ↘, ՀՊԹ, № 17824/133: Grueber, I, 530, № 4070, pl. LII, № 7: Sydenham, 164, № 985, pl. 26: Babelon, I, 314 № 3: Վերագրում է մ. թ. ա. 48 թվականին:

288. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 19 մմ, ք. 4,00 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/134: Grueber, I, 530, № 4071: Sydenham, 164, № 985: Babelon, I, 314, № 3:

289. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Երկու կողմերում էլ շրջանակը կետավոր է: Տ. 17 մմ, ք. 3,80 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 17824/135: Grueber, I, 530, № 4070, pl. LII, № 7:

290. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 17 մմ, ք. 3,70 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 16130: Grueber, I, 530, № 4070, pl. LII, № 7: Sydenham, 164, № 985, pl. 26: Babelon, I, 314, № 3: Վերագրում է մ. թ. ա. 48 թվականին:

291. Նույնը, տարբերակ այլ տիպի:
Ա կողմ. Վիկտորիայի կիսանդրին նույն տվյալներով, ինչպես նախորդը. թեև տրորվածության դիմագծերն ու զարդարանքները, ինչպես նաև գլխահետևում՝ S.C. գրերը չեն պահպանվել: Բ կողմ. Հաղթանակը երկձի մարտակառքի վրա դեպի աջ, մի ձեռքում պսակ, մյուսում՝ նժույգների սանձը: Շրջանակը կետավոր: Մանրամասնությունները չեն պահպանվել

Տ. 16×19 մմ, ք. 3,85 գր., Կ. ↓, ՀՊԹ, № 16141 (°): Grueber, I, 530, № 4073, pl. LII. № 8: Sydenham, 161, № 986: Babelon, I, 314, № 2: *Վերագրում է մ. թ. ա. 48 թվականին:*

292. Հռոմ, Գայոս Կոնսիդիոս Պետոս, *դենար, 45 թ. մ. թ. ա.:*
Ա կողմ. Ապոլլոնի գլուխը դափնեպսակով, դեմքը աջ, վարսերը հարդարված և գնդաձև ամփոփված ծոծրակին, որից մի փունջ իջել է պարանոցին, ականջը ծածկադարդով: Այս կիսադեմ պատկերը արմավենու տերևապսակի մեջ: Բ կողմ. կենտրոնում երկու գահանիստ քաղկաթոռներ, որոնց վրա պսակ: Մակագիրը վերևից՝ C.CONSIDIVS, *ներքևում հորիզոնական գիծ, որի տակ՝* PAETVS: *Շրջանակը կետավոր: Տ. 18 մմ, ք. 4,18 գր., Կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/136:* Grueber, I, 532 № 4081, pl. LII, № 12: Sydenham, 164, № 990: Babelon, I, 378, № 4, *Վերագրում է մ. թ. ա. 49 թվականին:*

293. Նույնը, *բայց տարբերակ: Ապոլլոնի կիսադեմ պատկերը, վերցված կետավոր շրջանակի մեջ, ներկայացված է համեմատաբար փոքր չափի, վարսերի հյուսքից գլխի հետևում երկու փունջ իջել են պարանոցին: Տ. 18.19 մմ, ք. 3,92 գր., Կ.→, ՀՊԹ, № 16126:* Grueber, I, 532, № 4083, pl. LII, № 13: Sydenham, 164, № 990a: Babelon, I, 378, № 3:

294. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Ապոլլոնի վարսերից երկու փունջ գլխի հետևում ազատ արձակած իջել են պարանոցի վրա, ականջին զարդարանք չկա: Շրջանակները երկու կողմերում էլ չեն պահպանվել: Տ. 20 մմ, ք. 3,72 գր., Կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/137:* Grueber, I, 532 № 4083, pl. LII, № 13: Sydenham, 164, № 990: Babelon, I.378, № 3:

295. Նույնը, *բայց Ապոլլոնի գլխահետևում* A *գիրը: Մակագիրը՝* C.CONSID [PAETI]: *Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում: Տ. 19 մմ, ք. 3,56 գր., Կ. →, ՀՊԹ, № 17824/138:* Grueber, I, 532, № 4084, pl. LII, № 14: Sydenham, 164, № 991: Babelon, I, 377, № 2: *Վերագրում է մ. թ. ա. 49 թվականին:*

296. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 17 մմ, ք. 3,62 գր., Կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/139:* Grueber, I, 532, № 4086, pl. LII, № 5: Sydenham, 164, № 991a: Babelon, I, 377, № 2: *Վերագրում է մ. թ. ա. 49 թվականին:*

297. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Ապոլլոնի գլխահետևում* A *գիրը չի պահպանվել: Մակագիրը՝* C.CONSID [PAETI: *Տ. 17 մմ, ք. 3,92 գր., Կ. →, ՀՊԹ, № 15181:* Grueber, I, 532, № 4084, pl. LII, № 14: Sydenham, 164, № 991:

298. Նույնը, Հռոմ, Գ. Կոնսիդիոս Պետոս, *դենար, 45 թ. մ. թ. ա.:*
Ա կողմ. Վեներայի գլուխը՝ զարդարված դափնեպսակով ու գոհարներով,

դեմքը դեպի ձախ, ականջին երկարավուն օղ, վարսերից մի քանի փունջ արձակված են պարանոցի վրա, դաշտի աջ եզրին խորագիր՝ PAETI։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. Վիկտորիան քառաձի մարտակառքին, աջ ձեռքում պսակ, ձախում՝ ամբարձված ճյուղ, արշավում է դեպի ձախ, Նժույգների ոտքերի տակ հորիզոնական գիծ, ներքևում՝ CONSIDI։ Շրջանակը կետավոր։ Տ. 20 մմ, ք. 3,58 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 16132։ Grueber, I, 532, № 4090, pl. LII, № 17։ Sydenham, 165, № 993։ Babelon, I, 379, № 7։ Վերագրում է մ. թ. ա. 49 թվականին։

299. Հռոմ, Լուցիուս Վալերիուս Ացիսկուլուս, դենար, 45 թ. մ.թ. ա.։ Ա կողմ. Ապոլլոնի գլուխը վարսակալ-ժապավենով և կարճ հյուսված ծամերով, դեմքը դեպի աջ։ Գլխահետևում՝ բրիչ։ Խորագիրը՝ ACISCVLVS։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. դիցուհին ցուլի վրա նստած, ձեռքին քող, ընթանում է դեպի աջ, ներքևում՝ հորիզոնական գիծ, որի տակ՝ L.VALERIVS։ Շրջանակը կետավոր։ Տ. 19.20 մմ, ք. 3,90 գր., կ. ←, ՀՊԹ, № 15170։ Grueber, I, 534, № 4099, pl, LII, № 1։ Sydenham, 166, № 998։ Babelon, II, 519, № 17։ Վերագրում է մ.թ.ա. 46—45 թվականներին։

300. Հռոմ, Լուցիուս Էմիլիուս Բուկա, դենար, 44 թ. մ. թ. ա.։ Ա կողմ. Հ. Կեսարի գլուխը, դափնեպսակով, դեմքը դեպի աջ։ Խորագիրը. հայացքի դիմաց՝ CAESAR.IM, դաշտի ձախ եզրին՝ M և P տառերը, որոնց միջև կիսալուսին։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. Վեներան երկարավուն շրջազգեստով կանգնած դեպի ձախ, աջ ձեռքում հաղթանակի թևավոր արձանիկը, ձախում՝ երկար գավազան։ Խորագիրը դաշտի աջ եզրին՝ L.AEMILIVS, ոտքերի առջև՝ BVCA։ Շրջանակը կետավոր։ Տ. 17 մմ, ք. 3,33 գր., ↓, ՀՊԹ, № 17824 140։ Grueber, I, № 4152, pl. LIV, № 8։ Sydenham, 176, № 1060. Babelon, II, 21, № 34։

301. Հռոմ, Պուբլիուս Սեպուլլիուս Մակր, դենար, 44 թ. մ. թ. ա.։ Ա կողմ. Հուլիոս Կեսարի կիսանդրին, դեմքը դեպի աջ, գլխին պսակ։ Խորագիրը առջևում՝ CAESAR, հետևում՝ IMPER։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. Վեներան երկար շրջազգեստով, կանգնած դեպի ձախ, աջ ձեռքը մեկնել է առաջ, որի վրա հաղթանակի թևավոր աստվածուհու արձանիկը, ձախում բռնել է գավազան, ծայրին փոքր աստղ։ Խորագիրը թիկունքում՝ P. SEPVLLIVS, առջևում՝ MACER։ Շրջանակը կետավոր։ Տ. 16×17 մմ, ք. 4,25 գր., կ. ←, ՀՊԹ, № 16139։ Grueber, I, 547, № 4164, pl. LIV № 15։ Sydenham, 178, № 1070։ Babelon, II, 27, № 47։ Վերագրում է մ. թ. ա. 42 թվականին։

302. Նույնը, բայց տարբերակ։ Ա կողմ. խորագիրը Հ. Կեսար դիմանկարի առջևում՝ CAESAR, հետևում՝ DICT.PERPETV[O]։ Շրջանակը չի պահպանվել։ Բ կողմ. Վեներայի բռնած գավազանի տակ վահան։ Տ. 16.×18 մմ, ք. 4,00 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 15092։ Grueber, I, 548, № 4168, pl. LIV, № 18։ Sydenham, 178, № 1072, Babelon, II, 27, № 48։ Վերագրում է մ. թ. ա. 42 թվականին։

Մ. Անտոնիոս և Կլեոպատրա, մ. թ. ա. 38—31 թթ.։ Անտիոք։
Տետրադրախմա, մեծացված 4×

Հուլիոս Կեսար և զինական նշաններ, մ. թ. ա. 40 թ.։
Հռոմեական դրամ, մեծացված 4×

Մ. Անտոնիոս և Գ. Օկտավիանոս, մ. թ. ա. 41 թ.։
Հռոմեական դրամ, մեծացված 4×

Մարկոս և Լուցիոս Անտոնիոսներ, մ. թ. ա. 41 թ.։
Հռոմեական դրամ, մեծացված 4×

Մ. Անտոնիոսը և Հայոց թագը նետ ու աղեղի մեջ, մ. թ. ա. 35 թ.։
Հռոմեական դրամ, մեծացված 4×

Մ. Անտոնիոս և Կլեոպատրա, մ. թ. ա. 32—31 թթ.։
Հռոմեական դրամ, մեծացված 4×

303. Նույնը, բայց տարբերակ։
Ա կողմ. Հ. Կեսարի պսակավոր գլուխը քողով, որ իջնում է մինչև ուսերը, դեմքը դեպի աջ։ Մակագիրը առջևում՝ CAESAR, հետևում՝ DICT PERPETO։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. տարբերվում է նախորդից միայն կնիքներով, թեև Վեներայի ողջ հասակով ներկայացված պատկերը ավելի հստակ է պահպանվել՝ իր երկարաթև, մինչև ոտները հասնող տարազով, գավազանով, և աջ ձեռքում պահած Հաղթանակի թևավոր արձանիկով, սակայն MACER բառը, որ նշված է դաշտի ներքևի ձախ եզրին, համարյա ջնջված է։ Տ. 17 մմ, ք. 3,23 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/141։ Grueber, I. 549, № 4173, pl. LIV, № 21։ Sydenham, № 1074։ Babelon, II, 28 № 50։ Վերագրում է մ. թ. ա. 42 թվականին։

304. Հռոմ, Լուցիուս Ֆլամինիուս Խիլո, դենար, 42 թ. մ. թ. ա.։
Ա կողմ. Հ. Կեսարի կիսանդրին՝ գլխին պսակ, դեմքը դեպի աջ։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. խաղաղության աստվածուհին կանգնած դեպի ձախ, աջ ձեռքում Մերկուրիոսի գավազանը, որպես խաղաղության նշան, իսկ ձախով բռնել է երկար գավազան։ Մակագիրը. թիկունքում՝ L.FLAMINIVS, առջևում՝ III.VIR։ Շրջանակը կետավոր։ Տ. 19 մմ, ք. 3,90 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 17824/142։ Grueber, I, 566, № 4201, pl. LV; № 13 Sydenham, 180, № 1089. pl. 28։ Համարում է մ. թ. ա 42 թ.։ Babelon, I, 497, № 3։ Վերագրում է մ. թ. ա. 44 թվականին։

305. Հունաստան, [Մարկոս Յունիուս] Բրուտոս, [Պուբլիուս կամ Գայուս Սերվիլիուս] Կասկա Լոնգուս, դենար, 43—42 թթ. մ. թ. ա.։
Ա կողմ. Նեպտունի դափնեպսակ գլուխը, դեմքը դեպի աջ, մորուքով ու ընչացքով, ներքևում եռաժանի՝ ուղղված ձախ։ Մակագիրը. հետևում՝ CASCA, առջևում՝ LONCVS։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. Հաղթության թևավոր դիցուհին դեպի աջ, ուսին արմավենու ճյուղ, ձեռքին պսակ, ոտքերի տակ կոտրված գավազան, հետևում՝ BRVTVS, առջևում՝ IMP։ Շրջանակը կետավոր։ Տ. 19 մմ, ք. 43,95 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 15158։ Grueber, II, 478, № 63, pl. CXI, № 15։ Sydenham, 203, № 1298 pl. 30։ Թողարկված է Հունաստանում մ.թ.ա. 43—42 թվականներին։ Babelon, II, 118, № 44, 455, №35։ Վերագրում է մ. թ. ա. 43—42 թվականներին։

306. Փոքր Ասիա, Գայուս Կասսիուս (Լոնգինուս) և Մարկոս Սերվիլիուս դենար, 43—42 թթ. մ. թ. ա.։
Ա կողմ. Ազատության դիցուհու գլուխը, զարդարված ծաղկեպսակով, դեմքը դեպի աջ, վարսերից մի քանի փունջ իջել են պարանոցին։ Մակագիրը դաշտի ձախ մասում՝ C.CASSEI.IMP։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. կենտրոնում՝ խեցգետին, որն իր առջևի երկու շոշափուկներով բռնել է մի զարդանշան, ներքևում՝ ժապավեն և վարդ։ Մակագիրը. ձախից՝ M. SERVILIVS, աջից՝ LEG։ Շրջանակը կետավոր։ Տ. 20 մմ, ք. 4,00 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/143, Grueber, II, 434, № 84, pl. CXII, № 8։ Sydenham, 205, № 1313, pl. 30 (մ.թ.ա. 42 թ., Փոքր Ասիա)։ Babelon, 336, № 19։

8—758

307. Հռոմ, Պ. Կոռնելիուս Լենտուլուս Մարցելլինուս, *դենար, 38 թ. մ. թ. ա.։*
Ա կողմ. կոնսուլ Մ. Կլավդիոս Մարցելլուսի գլուխը, դեմքը դեպի աջ, հետևում՝ եռաժանի, առջևում՝ MARCELLINVS։ *Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. կենտրոնում Յուպիտերի տաճարը, դեպի որը ռազմի հաղթության նվեր է տանում Մ. Մարցելլուսը՝ պատկերված թողիկի տաճարի ձախ կողմում։ Մակագիրը. աջից՝* MARCELLVS, *ձախից՝* COS. QVINQ։ *Շրջանակը չի պահպանվել։ Տ. 19 մմ, ք. 3,85 գր., կ. ↗, ՀՊԹ, № 15093։* Grueber, I, 567, № 4206, pl. LV, № 16։ Sydenham, 187, № 1147, pl. 29։ *Վերագրում է մ. թ. ա. 38 թ.։* Babelon, I, 427, № 69։ *Վերագրում է մ. թ. ա. 45 թ.։*

308. Փոքր Ասիա (Եփեսոս), Մարկոս Անտոնիոս, Մարկոս Բարբատիուս *(Փիլիպոս) և Օկտավիանոս, դենար, 41 թ. մ. թ. ա.։*
Ա կողմ. Մ. Անտոնիոսի գլուխը, դեմքը դեպի աջ, մակագիրը՝ M.ANT. IMP.AVG.III. VIR.R.P,C.M.BARBAT.Q.P [M *և* P *ինչպես նաև* A *և* V *գրերը միահյուսված են*]։ *Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. Օկտավիանոսի գլուխը, դեմքը դեպի աջ, մակագիրը՝* CAESAR.IMP.PONT.III.VIR.R.P.C.։ *Այս ամենը կետավոր շրջանակի մեջ։ Տ. 20 մմ, ք. 3,90 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16117։* Grueber, II, 490, № 100, pl. CXII, № 17։ Sydenham, 191, № 1181։ Babelon, I, 176, № 51։ *Վերագրում է մ. թ. ա. 41 թ.։*

309. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 20 մմ, ք. 3,90 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15087։*

310. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 20 մմ, ք. 3,72 գր., կ. ↗, ՀՊԹ, № 15142։*

311. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված այլ կնիքներով։ Տ. 19 մմ, ք. 3,98 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/144։*

312. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 20 մմ, ք. 3,95 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/145։*

313. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 19 մմ, ք. 3,90 գր., կ. ↗, ՀՊԹ, № 16117։*

314. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 19.20 մմ, ք. 3,95 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16118։* Grueber, II, 490, № 101, pl. CXII, № 18։ Sydenham, 191, № 1181։ Babelon, I, 176, № 51։

315. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 20 մմ, ք. 3,74 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/146։*

316. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով Տ. 10 մմ, ք. 3,78 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/147։*

317. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 20 մմ, ք. 3,98 գր., կ. ↖, ՀՊԹ, № 17824/148։*

318. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 19 մմ, ք. 4,00 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/149։*

319. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Տ. 19 մմ, ք. 3,91 գր., կ. ↖, ՀՊԹ, № 17824/150։* Grueber, II, 490, № 101, pl. CXII, № 18։ Sydenham, 191, № 1181։ Babelon, I, 176, № 51։

320. Փոքր Ասիա, *(Էփեսոս)*, Մարկոս Անտոնիոս, Մարկոս (Կոկկեյուս) Ներվա և Լուցիուս Անտոնիոս, *դենար, 41 թ. մ. թ. ա.։*
Ա կողմ. Մ. Անտոնիոսի գլուխը դեպի աջ։ Մակագիրը՝ M.ANT.IMP. AVG III.VIR.R.C.M NERVA PROQ.P[M *և* P *ինչպես նաև* A *ու* V *գրերը միահյուսված են փակագծի ձևով*]։ *Շրջանակը կետավոր, թեև տեղ-տեղ ջնջված։ Բ կողմ. Լուցիուս Անտոնիոսի գլուխը դեպի աջ։ Մակագիրը՝* L.ANTONIVS COS։ *Շրջանակը կետավոր։ Տ. 20 մմ, ք. 4,00 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15088։* Grueber, II, 492, № 107, pl. CXIII, № 3։ Sydenham, 192, № 1185, pl. 29։ Babelon, I, 175, № 48։

321. Գալլիա, Մարկոս Անտոնիոս, *դենար, 42 թ. մ. թ. ա.։*
Ա կողմ. Մ. Անտոնիոսի գլուխը, գեմքը դեպի աջ։ Մակագիրը ձախից՝ M.ANTONI, *աջից՝* IMP *(միահյուսված)։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. կենտրոնում երկթեք ծածկով բազիլիկ շենքի մեջ սկավառակ, որի վրա արևի անձնավորումը՝ շուրջը տասնմեկ ճառագայթներով։ Դաշտի ազատ հատվածներում, ձախից՝* [III], *ներքևում՝* VIR (sic), *աջից՝* R.P.C։ *Շրջանակը կետավոր։ Տ. 16 մմ, ք. 3,86 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/151։* Grueber, II, 399, № 62, pl, CIII, № 21։ Sydenham, 190, № 1168։ *Վերագրում է մ. թ. ա. 42 թ.։* Babelon, I, 170, № 34։

322. Փոքր Ասիա (Էփեսոս) *(°)*, Մ. Անտոնիոս և Օկտավիանոս, *դենար 40—39 թթ. մ. թ. ա.։*
Ա կողմ. Անտոնիոսի գլուխը դեպի աջ։ Մակագիրը՝ M.ANTON. IMP.III. VIR.[R.P.C]։ *Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. Օկտավիանոսի գլուխը գեմքով աջ։ Մակագիրը՝* CAESAR.IMP.III.VIR։ *Կրկնակի հարվածի հետք, շրջանակը կետավոր։ Տ. 20 մմ, ք. 4,05 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, 17824/152։* Grueber, II, 497, № 120, pl. CXIII, № 13։ Sydenham, 192, № 1193a։ Babelon, I, 172, № 38։

323. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով և առանց կրկնակի հարվածի։ Տ. 18 մմ, ք. 3,70 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/157։*

324. Նույնը, *բայց տարբերակ։*
Ա կողմ. Մ. Անտոնիոսի գլուխը, գեմքը դեպի աջ։ Մակագիրը՝ M.[ANTON.IMP.III.VIR]R.P.C.AVG։ *Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. Օկտավիանոսի գլուխը, գեմքը դեպի աջ։ Մակագիրը՝* CAESAR.IMP.PONT [*ըստ որում* N *և* T *գրերը միահյուսված*] III.VIR R.C.։ *Շրջանակը կետավոր։ Տ. 20 մմ, ք. 3,60 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/154։* Grueber,

II, 498, № 126, pl. CXIII, № 16։ Sydenham, 192, № 1194։ Babelon, I, 172, № 40։ *Վերջին երկու հրատարակություններում Բ կողմի խարակիրը վերջանում է* R.P.C *գրերով ի տարբերություն մեր օրինակի։*

325. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով։ Ա կողմ. խորագիրը՝* [M.]ANTON.IMP.III.VIR.R.P.C. *Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. խորագիրը՝* CAES[AR].IMP.PONT. *Շրջանակը կետավոր։ Տ. 19 մմ, ք. 3,70 գր., կ. ←, ՀՊԹ, № 17824/155։* Grueber, II, 498, № 123, pl. CXIII. № 15։ Sydenham, 192, № 1194։ Babelon, № I, **172** № 40։

326. Փ. Ասիա (Էփեսոս) (?), Մ. Անտոնիոս և Լ. Մունատիոս Պլանկոս, *դենար, մ. թ. ա. 40 թվական։*
Ա կողմ. կենտրոնում գուշակության գավազան (lituus) *և սափոր, նրանց միջև կետ, ներքևում հորիզոնական գիծ։ Խորագիրը՝* M.ANTON.IMP. AVG.III.VIR.P.C.։ *Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. կենտրոնում երկարավուն սափոր, նրանից ձախ՝ շանթ, աջից՝ խաղաղության գավազան* (caduceus)։ *Խորագիրը՝* L.PLANCVS PRO COS։ *Շրջանակը կետավոր։ Տ. 18 մմ, ք. 3,96 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/156։* Grueber, II, 496, № 116, pl. CXIII, № 11։ Sydenham, 192, № 1190, pl. 29։ Babelon, I, 178, № 59։

327. Գալլիա, Օկտավիանոս և Մ. Անտոնիոս, *դենար, 39 թ. մ. թ. ա.։*
Ա կողմ. Օկտավիանոսի գլուխը դեպի աջ։ Խորագիրը. հետևում՝ CAESAR, *առջևում՝* IMP։ *Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. կենտրոնում խաղաղության թևավոր գավազանը, նրա շուրջ՝* IMP.ANTONIVS. *Շրջանակը կետավոր։ Տ. 18 մմ, ք. 3,55 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/157։* Grueber, II, 409, № 92, pl. CV, № 1։ Sydenham, 207, № 1327a։ Babelon, II, 35, № 60։

328. Գալլիա, Օկտավիանոս և Ք. Սալվիուս [Սալվիդիենուս Ռուֆուս], *դենար, 40 թ. մ. թ. ա.։*
Ա կողմ. Օկտավիանոսի գլուխը պատանի դեմքով, դեպի աջ։ Խորագիրը. հետևում՝ C.CAESAR, *ներքևում՝* III.VIR, *առջևում՝* R.P.C.։ *Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. կենտրոնում թևավոր շանթ։ Խորագիրը, ներքևում՝* Q.SALVIVS, *վերևում՝* MP *(միահյուսված)* COS.DESIG։ *Շրջանակը կետավոր։ Տ. 20 մմ, ք. 3,77 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15096։* Grueber, II, 407, № 88, pl. CIV, № 16։ Sydenham, 207, № 1320b Babelon, II, 45, № 92։ *Վերագրում է մ. թ. ա. 41 թ.։*

329. Հռոմ, Պետիլլիուս Կապիտոլինուս, *դենար, 37 թ. մ. թ. ա.։*
Ա կողմ. Յուպիտերի գլուխը, դեմքը դեպի աջ, հետևում՝ CAPITOLINVS։ *Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. բազիլիկ տաճար՝ վեց սյուների վրա հանգչող երկթեք ծածկով, վերևում դեկորատիվ արձաններով զարդարված, կենտրոնական երեք սյուների միջև պարանաձև կախիկներ, ներքևում՝ խորագիր՝* PETILLIVS։ *Շրջանակը կետավոր։ Տ. 18 մմ, ք. 4,08 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/158։* Grueber, I, 571, № 4217, pl.

LVI, № 3, *մ. թ. ա. 40 թ.)։* Sydenham, 187, № 1149. pl. 29։ *Վերագրում է մ. թ. ա. 37 թ.։* Babelon, II, 291, № 1։ *Վերագրում է մ. թ. ա. 43 թ.։*

330. Հռոմ, Պետիլլիուս Կապիտոլինուս, *դենար, 37 թ. մ. թ. ա.։*
Ա կողմ. արծիվը թևատարած կանգնած է շանթի վրա։ Մակագիրը. վերևում՝ PETILLIVS, *ներքևում՝* CAPITOLINVS։ *Շրջանակը կետավոր։*
Բ կողմ. կենտրոնում վեց սյուների վրա հանգչող երկթեք ծածկով բազիլիկ տաճար, ճակատային մասը վերևից զարդարված արձաններով, ներքևում աստիճաններ, կողքերին՝ ձախից S, *աջից՝* F։ *Շրջանակը մաշված, տեղ-տեղ կետավոր։ Տ. 18 մմ, ք. 3,87 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/159։* Grueber, I, 572, № 4222, pl. LVI, № 6 *(մ. թ. ա. 40 թ.)։* Sydenham, 187, № 1151։ *Համարում է մ.թ.ա. 37 թ.։* Babelon, II, 292, № 3։ *Վերագրում է մ. թ. ա. 43 թ.։*

331. Գալլիա, Գայոս (Յուլիոս) Օկտավիանոս, *դենար, 40 թ. մ. թ. ա.։*
Ա կողմ. Օկտավիանոսի գլուխը, դեմքը դեպի աջ։ Մակագիրը. ձախում՝ CAESAR.III, *աջում՝* VIR.R.P.C։ *Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. Գահանիստ բազկաթոռներ, որոնց վրա պսակ և խորագիր՝* CAESAR.DIC. PER։ *Շրջանակը կետավոր։ Տ. 21 մմ, ք. 3, 60 գր., կ. ↘, ՀՊԹ, № 16133։* Grueber, II, 405. № 76, pl. CIV, № 2 *(տարբերակ)։* Sydenham, 206, № 1322։ Babelon, II, 44, № 89։ *Վերագրում է մ. թ. ա. 42 թ.։*

332. Նույնը, *բայց թողարկված 41 թվականին։*
Ա կողմ. Օկտավիանոսի գլուխը, երիտասարդ, դեմքը դեպի աջ։ Մակագիրը. թիկունքին՝ C. CAESAR, *առջևում՝* IMP։ *Շրջանակը կետավոր։*
Բ կողմ. ձիավոր Օկտավիանոսի արձանը դեպի ձախ, աջ ձեռքը պարզել է առաջ, ներքևում հորիզոնական գիծ, որի տակ՝ S.C։ *Շրջանակը կետավոր։ Տ. 17,18 մմ, ք. 4,00 գր., կ. [illegible], ՀՊԹ, № 15106։* Grueber, II, 406, № 81, pl. CIV, № 14 *(մ. թ. ա. 40 թ.)։* Sydenham, 205, № 1318 *(մ. թ. ա. 41 թ.)։* Babelon, II, 36, № 63 *(մ. թ. ա. 43 թ.)։*

333. Գալլիա, Գ. Օկտավիանոս, *դենար, 41 թ. մ. թ. ա.։*
Ա կողմ. Մարսի կիսանդրին, դեմքը դեպի աջ։ Մակագիրը. թիկունքին՝ CAESAR, *առջևում՝* III.VIR.R.P.C։ *Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. կենտրոնում արծիվ, թևատարած դեպի աջ, վերևից թշնամու դեմքը ցցի հանած, կողքերին ռազմի դրոշներ, ներքևում՝* S-C։ *Շրջանակը կետավոր։ Տ. 18,19մմ, ք. 3,87 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15185։* Grueber, II, 410, № 96, pl. CV, № 4,5 *(մ. թ. ա. 39 թ.)։* Sydenham, 206, № 1320։ *Համարում է մ. թ. ա. 41թ.,* Babelon, II, 38, № 67։ *Վերագրում է մ. թ. ա. 43 թ.։*

334. Հռոմ, Գ. Վիբիուս Վարուս, *դենար, 39 թ. մ. թ. ա.։*
Ա կողմ. Բաքոսի գլուխը ծաղկեպսակով, դեմքը դեպի աջ։ Շրջանակը կետավոր։ Բ կողմ. կենտրոնում պատկերված է մի հովազ, հենված հե-

ախն ոտքերին, առաջինները մեկնել է զոհասեղանին, որի վրա դրված է Պանի դիմակը և խաղողի ողկույզներով զարդարված գավաթը: Մակագիրը՝ C.VIBIVS VARVS: Շրջանակը կետավոր: Տ. 17.19 մմ, ք. 4,05 գր., կ. ↘, ՀՊԹ, № 16143: Grueber, I, 4295: Sydenham, 186, № 1138, pl. 28 Babelon, 548, № 24: Վերագրում է մ. թ. ա. 43—42 թվականներին:

335. Հռոմ, Լուցիուս Լիվինեյուս Ռեգուլուս, դենար, 42 թ. մ. թ. ա.:
Ա կողմ. Լուցիուս Ռեգուլուսի գլուխը, դեմքը դեպի աջ: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կենտրոնում երկու ռազմիկներ մարտնչում են երեք առյուծների դեմ, ներքևում հորիզոնական գծի տակ՝ [L.] REGVLV: Շրջանակը կետավոր: Վերջինից պահպանվել է մի փոքրիկ մաս վերևում: Տ. 18 մմ, ք. 3,82 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/160: Grueber, I, 581, № 4271, pl. LVII, № 17 (մ. թ. ա. 39 թ.): Sydenham, 183, № 1112, pl. 28: Համարում է մ. թ. ա. 42 թ.: Babelon, II, 144, № 12: Վերագրում է մ.թ.ա. 43—42 թթ.:

336. Հռոմ, Լուցիուս Լիվինեյուս Ռեգուլուս, դենար, 42 թ. մ. թ. ա.:
Ա կողմ. Լ. Ռեգուլուսի գլուխը կիսադեմ դեպի աջ: Մակագիրը. ձախից՝ L.RECVLVS, աջից՝ PR: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. գահանիստ երկու բազկաթոռներ, վրան պսակ, կողքերին՝ մեկական ուղղահայաց կացիններ՝ ճիպոտների փնջերի մեջ (fascss): Մակագիրը, վերևից՝ REGVLVS, ներքևում՝ PRAEF VR: Շրջանակը կետավոր: Տ. 19 մմ, ք. 3,95 գր., կ. ↘, ՀՊԹ, № 18215/14: Sydenham, 183, № 1113: Վերագրում է մ. թ. ա. 42 թ. Grueber, I, 4261: Babelon, II, № 8:

337. Նույնը, Հռոմ, Լ. Լիվինեյուս Ռեգուլուս, դենար, 42 թ., բայց պատկերատիպն այլ է: Ա կողմ. Օկտավիանոսի գլուխը, դեմքը դեպի աջ: Մակագիրը. առջևում՝ C.CAESAR. հետևում՝ III. VIR,R.P.C: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. Հաղթանակի դիցուհին դեպի աջ, ձախին՝ արմավենու ճյուղ, աջով առաջ է մեկնել ծաղկեպսակ: Մակագիրը. առջևում՝ L.LIVINEIVS, հետևում՝ L. REGVLVS: Շրջանակը կետավոր: Տ. 19 մմ, ք. 3,75 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16122: Grueber, I, 580, № 4260, pl. LVII, № 10: Sydenham, 183, № 1107: Համարում է մ.թ.ա. 42 թ.: Babelon, II, 143. № 4: Վերագրում է մ.թ.ա. 43—42 թթ.:

338. Փոքր Ասիա (Եփեսոս)(?), Մարկոս Անտոնիոս, Կիստոֆոր, 39 թ. մ.թ.ա.:
Ա կողմ. Մ. Անտոնիոսի գլուխը՝ զարդարված դափնեպսակով, դեմքը դեպի աջ, ծոծրակին հանգուցված է փարթամ ժապավենը, որի ծայրերը իջել են ներքև: Մակագիրը՝ M.ANTONIVS. IMP.COS.DESIC, ITER.ETERT, վերջում գուշակության գավազան (litnus): Այդ ամենը վերցված է ծաղիկներից ու տերևներից հյուսված պսակ-շրջանակի մեջ, որը ներքևում ունի երկու զուգահեռ գիծ: Բ կողմ. կենտրոնում Մ. Անտոնիոսի կնոջ՝ Օկտավիայի կիսանդրին է, դեմքը դեպի աջ, դրված քառանկյունաձև կողովի վրա: Այս ողջ պատկերը վերցված է ներքևից իրար միահյուսված, բայց վերևում հանդիպահայաց երկու օձերի գլուխների մեջ: Մակագիրը. ձախից՝ III.VIR, աջից՝ R.P.C., երիզափակ շըրջանակ չկա: Տ. 25 մմ, ք. 12,28 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/161: Gru -

ber, II, 502, № 133, pl. CXIV, № 1: Sydenham, 193, № 1197: Babelon, I, № 179, № 60: *Վերագրում է մ. թ. ա. 42 թ.:*

339. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 26 մմ, ք. 12, 05 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 16112:* Grueber, II, 502, № 134, pl. CXIV, № 2: SYDENHAM, 193, № 1197, pl. 29: BABELON, 179, № 60: *Վերագրում է մ. թ. ա. 42 թ.:*

340. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 27 մմ, ք. 12,20 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 16111:*

341. Նույնը, *ինչպես նախորդը, սակայն դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 23 մմ, ք. 11,60 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15139:*

342. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 26×28 մմ, ք. 12,18 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 16110:*

343. Նույնը, *ինչպես նախորդը, թեև դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 25. մմ, 12,23 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/162:* Grueber, II, 502, № 134, pl. CXIV, № 2: Sydenham, 193, № 1197, pl. 29: Babelon, I, 179, № 60: *Վերագրում է մ. թ. ա. 42 թ.:*

344. Նույնը, *ինչպես նախորդը, Մարկոս Անտոնիոս, ցիստոֆոր, մ. թ. ա 39 թ., բայց կնիքները տարբեր են:*
Ա կողմ. ծաղիկներից ու տերևներից հյուսված շրջանակի մեջ Մարկոս Անտոնիոսի գլուխը՝ դափնեպսակով, դեպի աջ մակագիրը՝ M.ANTONIVS. IMP.COS.DESIC ITER ET TERT *և գուշակության նշան: Բ կողմ. Օկտավիայի կիսանդրին կողովի վրա՝ դեպի աջ: Առջևում և թիկունքում մեկական վիշապ: Դաշտի ձախ եզրին՝* III.VIR, *իսկ աջում՝* R.P.C: *Շրջագծեր երկու կողմերում էլ չկան: Տ. 25 մմ, ք. 12,10 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 18215/15:*

345. Հռոմ, Պուբլիուս Կլոդիուս, Մարկի Ֆիլիուս, *դենար, 41 թ. մ. թ. ա.:*
Ա կողմ. Ապոլլոնի գլուխը ծաղկեպսակով, դեմքը դեպի աջ, ականջի մոտ՝ վարսակալ, վարսերը գնդաձև ամփոփված են գլխի հետևում, որից երկու փունջ արձակված են պարանոցին, հետևում քնար: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կենտրոնում կանգնած է Դիանան, երկար շրջազգեստով, յուրաքանչյուր ձեռքում մեկական ջահ, թիկունքին աղեղ ու կապարճ: Մակագիրը. աջից՝ P.CLODIVS, *ձախից՝* M.F: *Շրջանակը կետավոր: Տ. 18, մմ, ք. 3,80 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 17824/163:* Grueber, I, 586, № 4290, pl. LVIII, № 5 *(մ. թ. ա. 38 թ.):* Sydenham, 183, № 1117: *Համարում է մ.թ.ա. 41 թ.:* Babelon, I, 356, № 15: *Վերագրում է մ. թ. ա. 43 թ.:*

346. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 18. 19 մմ, ք. 3,77 գր., կ. ←, ՀՊԹ, № 15188:*

347. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 18 մմ, ք. 4,07 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 15180:*

348. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 17 մմ, ք. 4,00 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 17824/164:

349. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 19 մմ, ք. 3,82 գր., կ. , ՀՊԹ, № 16124:

350. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 20 մմ, ք. 3,98 գր., կ. ←, ՀՊԹ, № 17824/165: Grueber, I, 586, № 4291: Sydenham, 183, № 1117: Համարում է մ. թ. ա. 41 թ.: Babelon, I, 356, № 15: Վերագրում է մ. թ. ա. 43 թ.:

351. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 18 մմ, ք. 3,80 գր., կ. , ՀՊԹ, № 17824/166:

352. Հռոմ, Պուբլիուս Կլոդիուս, դենար, 41 թ. մ. թ. ա.:
Ա կողմ. Արևի (Sol-Helios) գլուխը ճառագայթաձև թագով, դեմքը՝ դեպի աջ, պարանոցի հետևում՝ ✶ : Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կիսալուսին, շուրջը հինգ փոքր աստղ, ներքևում՝ խորագիր երկու տողով՝ P.CLODIVS M. F: Շրջանակը կետավոր: Տ. 16. 17 մմ, ք. 4,15 գր., կ. →, ՀՊԹ, № 16025: Grueber, I. 586, № 4288, pl. LVIII, № 4 (մ.թ.ա. 38 թ.) Sydenham, 183, № 1115: Վերագրում է մ.թ.ա. 41 թ.: Babelon, I. 356, № 17: Վերագրում է մ. թ. ա. 43 թ.:

353. Հռոմ, Տիբերիուս Սեմպրոնիուս Գրաքոս, դենար, 40 թ. մ. թ. ա.:
Ա կողմ. Օկտավիանոսի գլուխը, դեմքը դեպի աջ, խորագիրը ձախից՝ DIVI, աջից՝ IVLI.F: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կենտրոնում արծիվ՝ զինանշանի վրա, դեպի աջ, առջևում գութան և գավազան, հետևում՝ զինանշան, խորագիրը վերևում՝ TI.SEMPRON, ներքևում՝ CRACCVS, աջից՝ III VIR, ձախից՝ Q.DESIG: Շրջանակը կետավոր: Տ. 19 մմ, ք. 3,98 գր., կ. , ՀՊԹ, № 15191: Grueber, I, 593, № 4314, pl. LVIII, № 18 (մ. թ. ա. 37 թ.): Sydenham, 185, № 1127: Վերագրում է մ. թ. ա. 40 թ.: Babelon, II, 433, № 13: Վերագրում է մ. թ. ա. 38—36 թթ.:

354. Նույնը, բայց տարբերակ:
Ա կողմ. Հուլիոս Կեսարի գլուխը՝ դափնեպսակով, դեմքով դեպի աջ: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կենտրոնում արծիվ, թևերը բարձրացրած դեպի աջ, նրա առջև գութան և գավազան, հետևում՝ զինանշան: Խորագիրը. վերևից TI.SEMPRONIVS, ներքևում՝ GRACCVS, ձախից՝ Q. DESIG կենտրոնում՝ S-C: Շրջանակը կետավոր: Տ. 17×20 մմ, ք. 3,98 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/167: Grueber, I, 594, № 4316, pl. LVIII, № 19 (մ. թ. ա. 37 թ.): Sydenham, 185, № 1128: Համարում է մ. թ. ա. 40 թ.: Babelon, II. 433, № 11: Վերագրում է մ. թ. ա. 38—36 թթ.:

355. Սիցիլիա, (Սեքստուս Պոմպեուս) Մագնուս Պիուս, դենար, մ. թ. ա. 38—36 թթ.:
Ա կողմ. Նեպտունի գլուխը, դեմքը դեպի աջ, երկար, մինչև պարանոցը հասնող մազերով և հյուսված, զանգրահեր մորուքով, թիկունքին եռաժանի: Խորագիրը՝ MAG. PIVS. [IMP. ITER]: Շրջանակը կետավոր:

Բ կողմ. ռազմածովային տրոֆեյ, վերևում եռաժանի և սաղավարտ; կողքերին նավի խարիսխ: Մակագիրը՝ [PRAEF. CLAS|ET.ORAE.MA RI. TEX|S.C.|, ընդ որում A և E, ինչպես նաև M և A գրերը միահյուսված են փակագրի ձևով: Շրջանակը կետավոր: Տ. 18 մմ, ք. 3,78 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/168: Grueber, II, 562, № 15, pl. CXX, № 12: Sydenham, 210, № 1347, pl. 30: Babelon, II, 351, № 21: Վերագրվում է մ. թ. ա. 44 թ.:

356. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց գրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 18 մմ, ք. 3,92 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/169: Grueber, II, 562, № 15, pl. CXX, № 11, 12: Sydenham, 210, № 1347, pl. 30: Babelon, II, 351, № 21: Վերագրվում է մ. թ. ա. 44 թվականին:

357. Հունաստան կամ Փոքր Ասիա (՞), Մարկոս Անտոնիոս, դենար, մ.թ.ա. 38—37 թթ.:
Ա կողմ. կենտրոնում Մ. Անտոնիոսը քրմական տարազով կանգնած է դեպի աջ, ձեռքին գուշակության գավազան կամ մոգական գավազան: Մակագիրը՝ M,ANTONIVS[M.F.] M.N.AVGVR.IMP.TERT (ընդ որում M և P, ինչպես նաև վերջում R և T գրերը միահյուսված են մենագրի ձևով): Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կենտրոնում արևի աստվածության՝ Սոլի (Հելիոս) գլուխը ճառագայթաձև թագով, դեպի աջ: Մակագիրը՝ COS.DESIG.ITER.ET.TERT.III.VIR R.P.C.: Շրջանակը կետավոր: Տ. 19 մմ, ք. 3,84 գր., կ. ↙, ՀՊԹ, № 15179: Grueber II, 506, № 141, pl. CXIV, № 6: Sydenham, 193, № 1199: Babelon, I, 188, № 80: Վերագրվում է մ. թ. ա. 36—34 թթ.:

358. Փոքր Ասիա կամ Հունաստան, Մ. Անտոնիոս, դենար, 36 թ. մ. թ. ա.:
Ա կողմ. Մ. Անտոնիոսի գլուխը դեպի աջ: Մակագիրը՝ M.ANT.AVGVR. III.VIR. R.P.C.: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. կենտրոնում հուշարձան՝ ի նշան հաղթության (զրահաշապիկ, որի միջով անցել է եռաժանի, գլխին սաղավարտ, ձախ թևի մոտ սուր, աջին՝ երկարավուն վահան, ներքևում երկու կլոր վահան և նիզակներ): Մակագիրը՝ IMP—TER: Շրջանակը կետավոր: Տ. 20 մմ, ք. 3,92 գր., կ. ↗, ՀՊԹ, № 15144: Grueber, II, 510, № 148, pl. CXIV, № 11: Sydenham, 194, № 1203: Babelon, I, 187, № 76: Վերագրվում է մ. թ. ա. 36—34 թթ.:

359. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց գրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 20 մմ, ք. 3,96 գր., կ. ↖, ՀՊԹ, № 17824/170:

360. Նույնը, բայց տարբերակ:
Ա կողմ. Մ. Անտոնիոսի գլուխը դեպի աջ: Մակագիրը՝ M.ANT.AVGVR. III.VIR.R.P.C: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. եռաժանի, որի վրա զրահաշապիկ, գլխին սաղավարտ, ուսերին՝ մեկական երկարավուն վահաններ. ներքևում երկու կլոր վահան և նիզակներ: Մակագիրը՝ IMP—TER: Շրջանակը կետավոր. Տ. 21 մմ, ք. 3,77 գր., կ. ↓, ՀՊԹ, № 17824/171: Grueber, II, 509, № 147, pl. CXIV, № 10: Sydenham, 194, № 1202 (Հունաստան, (՞) մ. թ. ա. 36 թ.) Babelon, I, 187, № 77: Վերագրվում է մ. թ. ա. 36—34 թթ.:

361. Փոքր Ասիա, Մարկոս Անտոնիոս, *դենար, 35 թ. մ. թ. ա.:*
Ա կողմ. Մ. Անտոնիոսի գլուխը, դեմքը դեպի աջ: Մակագիրը՝ ANTONIVS AVGVR.COS.DES.ITER.ET.TERT: *Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. Կենտրոնում Հայաստանի արքայական թագը, դեպի աջ՝ վերևում յոթ ճառագայթաձև ելուստներով, կենտրոնում երեք փոքր աստղերով, ճակատային մասը ծաղկազարդված, ականջակալների ու վզկալի երիզները մարգարտաշար, ձախից, ներքևում՝ նետ, հետևում՝ աղեղ: Մակագիրը՝* IMP.TERTIO.III.VIR.R.P.C: *Շրջանակը կետավոր: Տ. 18 մմ, ք. 3,95 գր., կ. ↗, ՀՊԹ, № 17821,172:* Grueber, II, 520, № 172, pl. CXV, № 10: Sydenham, 194, № 1205: *Համարում է մ. թ. ա. 35 թ., թողարկված Փոքր Ասիայում:* Babelon, I, 195, № 94: *Վերագրում է մ. թ. ա. 34 թ.:*

362. Փոքր Ասիա, Մ. Անտոնիոս և Կլեոպատրա, *դենար, մ. թ. ա. 32–31 թթ.:*
Ա կողմ. Մ. Անտոնիոսի գլուխը դեպի աջ, պարանոցի հետևում՝ հայկական խույրը: Մակագիրը՝ ANTONI.ARMENIA.DEVICTA: *Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. Կլեոպատրայի գլուխը պսակազարդ, դեպի աջ: Մակագիրը՝* CLEOPATRAE.REGINAE.REGVM.FILORVM.REGVM: *Շրջանակը կետավոր: Տ. 19 մմ, ք. 3,87 գր., կ. ↗, ՀՊԹ, № 17821,173:* Grueber, II. 525, № 179, pl. CXV, № 15: Sydenham, I, 194, № 1210, pl. 29: Babelon, I, 145, № 95: *Վերագրում է մ. թ. ա. 34 թ.:*

363. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 18 մմ, ք. 3,65 գր., կ. ↗, ՀՊԹ, № 15143:* Grueber, II 525, № 179, pl. CXV, № 15: Sydenham, I, 194, № 1210, pl. 29 *(մ. թ. ա. 32–31 թթ., Փոքր Ասիա):* Babelon, I, 195, № 95: *Վերագրում է մ.թ.ա. 34 թ.:*

364. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Այս օրինակի վրա առավել հստակ արտացոլվել են Կլեոպատրայի դիմագծերը. գլխի վարսակալ-ժապավենը, պարանոցի մանյակները և ուսին հանգուցված ծիրանու պաճուճանքները: Անտոնիոսը պատկերված է մորուքով, համարյա կիսաբաց բերանով: Տ. 16–18 մմ, ք. 3,82 գր., կ. ↗, ՀՊԹ, № 16116:*

365. Անտիոք, Մ. Անտոնիոս և Կլեոպատրա, *տետրադրախմա, մ. թ. ա. 38–31 թթ.:*
Ա կողմ. Անտոնիոսի գլուխը դեպի աջ: Մակագիրը՝ ANTωNIOCAVTOK PATωP.TPITON TPIωNANΔPωN: *Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. Կլեոպատրայի կիսանդրին, դեմքը դեպի աջ. գլխին վարսակալ ժապավեն, որի ծայրերը հանգուցված են ծոծրակին և իջել են աջ ուսին, որ ճարմանդված է ծիրանին: Պարանոցին ու կրծքին՝ մանյակներ: Մակագիրը՝* BACIΛICCA ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΘΕΑΝΕωΤΕΡΑ: *Շրջանակը կետավոր: Տ. 22–26 մմ, ք. 15,43 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15086:* CBM, 158 № 53, pl. XIX, № 3: Пахомов, VI, 24:

366. Նույնը, *ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Մակագրերը. Ա կողմում՝* ANTωNIOC AVTOKPATωP TPITON TPIωNANΔ

ΡωΝ: Բ կողմում՝ [BACIΛICCA ΚΛΕΟ]ΠΑΤΡΑ ΘΕΑΝΕωΤΕΡΑ. Տ. 25 մմ, ք. 12,25 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15085:

367. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Արձանագրերը պահպանվել են լրիվ: Տ. 25.27 մմ, ք. 15, 73 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15141:

368. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Արձանագրերը, Անտոնիոսի գլխի շուրջ՝ ANTωNIOC AVTOKPATωP TPITON TPIωNANΔPωN, Կլեոպատրայի կիսանդրու շուրջ՝ BACIΛICCA ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΘΕΑ ΝΕωΤ ΕΡΑ. Տ. 24.26 մմ, ք. 15,10 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/174:

369. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 28 մմ, ք. 15,03 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 18215/16:

370. Նույնը, բայց Մ. Անտոնիոսի պարանոցի հետևում պատկերված է ձիու գլուխ՝ դեպի աջ: Մանրամասնությունները ինչպես նախորդում, թեև դրվագված տարբեր կնիքներով: Տ. 25.26 մմ, ք. 14,58 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 15140:

371. Նույնը, ինչպես նախորդը, բայց դրվագված տարբեր կնիքներով: Անտոնիոսի գլխի հետևում պատկերված ձիու գլուխը, ինչպես նաև տետրադրախմայի երկու կողմերի վրա նշված խորագրերի ու պատկերների մանրամասնությունները պահպանված են լրիվ: Տ. 25.29 մմ, ք. 14,93 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/175:

372. Նույնը, բայց տարբերակ:
Ա կողմ. Մարկոս Անտոնիոսի գլուխը, դեմքը դեպի աջ, հետևում՝ R: Արձանագիրը՝ ANTωNIOC AVTOKPATωP TPITON TPIωNAN ΔPωN: Շրջանակը կետավոր: Բ կողմ. Կլեոպատրայի կիսանդրին, դեմքը դեպի աջ, գլխին վարսակալ ժապավեն, պարանոցին՝ մանյակ, ականջին գնդաձև օղ, վերնազգեստի օձիքը մարգարտաշար, ծիրանին ճարմանդված կրծքից վեր՝ աջ ուսի մոտ. երևում են վերնազգեստի ծալքերը: Արձանագիրը՝ BACIΛICCA [ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΘΕ]ΑΝΕωΤΕΡΑ: Շրջանակը կետավոր: Տ. 24 մմ, ք. 15,35 գր., կ. ↑, ՀՊԹ, № 17824/176:

МОНЕТНЫЕ КЛАДЫ АРМЕНИИ

Весной 1945 года, на расстоянии одного километра к северо-востоку от селения Сарнакунк Сисианского района Армянской ССР, между двумя холмами, изборожденными весенними потоками, был обнаружен клад серебряных античных монет. Первыми, увидевшими клад, были сестры Манукян, Гехецик и Лусик. В высохшем русле потока они заметили разбросанные серебряные монеты. Собрали то, что могли найти. Сестры Манукян и их мать вспоминают, что общий вес собранных ими монет составлял около полутора килограмм. Это серебро они отдали известному в Зангезуре мастеру серебряных дел Григору Бархударяну для изготовления двух женских поясов. Вскоре в селении распространился слух о находке клада и начались поиски, которые увенчались успехом: на глубине 10—15 см был обнаружен глиняный кувшин емкостью примерно в два литра. Крестьяне разбили сосуд, высыпавшиеся из него монеты разошлись по рукам. Жители Сарнакунка продолжали поиски, но почти целый год никаких сообщений о дальнейших находках не было.

В 1946 году комитет по охране памятников командировал в Сисианский район архитекторов Гегама Саркисяна и Багдасара Арзуманяна, которым удалось при содействии сельсовета получить от жителей Сарнакунка 37 хорошо сохранившихся серебряных монет, переданных ими в Музей Армении. В сентябре того же года дирекция музея командировала своего сотрудника А. Мирзояна в Сарнакунк для сбора монет и ознакомления с обстоятельствами находки. А. Мирзоян привез 75 серебряных монет, но было ясно, что у жителей Сарнакунка все еще хранились монеты клада. Археологи обращались и к сестрам Манукян, однако последние, уже получив от ювелира два серебряных пояса, подтвердили его заявление о том, что все найденные ими монеты клада сплавлены. Сам мастер Григор Бархударян преподнес музею шесть серебряных монет, из которых одна армянская с портретом Артавазда II, а остальные—римские денарии республиканского периода.

Летом 1948 года Музей Армении направил в Сарнакунк специальную экспедицию (Л. М. Шахназарян, А. Мирзоян и Л. Садоян), которая развернула просветительную работу среди населения, провела разведывательные раскопки на месте находки клада, где обнаружила несколько обломков глиняного сосуда и в начале августа возвратилась

с 60 серебряными монетами. Уже в конце 1948 года, т. е. три года спустя после находки первых монет клада, в Музее Армении было собрано 178 экземпляров из его состава. К сожалению, обломки глиняного сосуда из-за мелких размеров оказались непригодными для реставрации.

В 1950 году в Ереване вышла статья А. М. Шахназаряна (на армянском языке), посвященная изучению добытой части Сарнакунского клада[1]. Через несколько лет данные этой статьи на русском языке опубликовал проф. Е. А. Пахомов[2]. Оба автора подробно описали обстоятельства находки и входившие в ее состав монеты. Исследователи не сомневались в том, что ими представлена лишь часть клада. Е. А. Пахомов отметил даже, что «общее число монет в кладе было, вероятно, свыше 300».

Спустя 18 лет раскрылась тайна утеряной части клада. Этот факт был выявлен после смерти мастера серебряных дел Григора Бархударяна (19 ноября 1963 г.). Согласно протоколу Горисского городского совета Музею Армении было передано еще 176 серебряных монет, которые хранились в доме ювелира в городе Горисе по ул. Очахкули № 15. Ювелир, получивший в 1945 году от матери сестер Манукян античные монеты, осознав их археологическую ценность, не сплавил, а сохранил у себя. Заказанные ему пояса были изготовлены из другого серебра, которое имелось в его мастерской. Кроме того в 1964—1966 годах Музей Армении получил еще несколько монет данного клада, предоставленных профессорами М. С. Асратяном и А. Г. Абраамяном (17 экз.), старшим сыном ювелира—Рубеном Бархударяном (2 экз.) и студентом В. Г. Магламяном (1 экз). Этим исчерпываются наши сведения о монетах, которые происходят из Сарнакункского клада и ныне хранятся в отделе нумизматики Музея Армении. Суммируя все эти данные, возникает необходимость заново рассмотреть состав клада, который представлен следующими серебряными монетами.

Римские (республиканского периода)	225	экз.
Селевкидские	58	„
Финикийские	39	„
Парфянские	22	„
Армянские	10	„
Каппадокийские	8	„
Малоазийские (городской чекан)	8	„
Македонские	2	„
Понтийская	1	„
Итого	373	экз.

[1]. *А. М. Шахназарян*, Клад, обнаруженный у села Сарнакунк Сисианского района, Труды Государственного Исторического музея АН Армянской ССР, том II, стр. 7—35, Ереван, 1950.

[2]. *Е. А. Пахомов*, Монеты клада Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа, вып. VI, стр. 10—25, №1536.

Самые ранние монеты клада относятся к концу IУ в. до н. э.; это тетрадрахма и драхма Александра Македонского, а позднейшие—к 31 году до н. э.—римские денарии Марка Антония.

Хронологическое распределение монет по столетиям дает следующие соотношения:

Монеты IV в. до н. э.	—	2 экз.
„ II в. „	—	39 „
„ I в. „	—	332 „
Итого . .	.	373 экз.

Из приведенных цифр следует, что монеты I в. до н. э. составляют 80% содержания клада. Распределение этой группы монет по десятилетиям показывает, что преобладающими среди них являются выпущенные в 40-х гг. I в. до н. э.

Монеты 90-х гг. I в. до н. э.	—	7 экз.
„ 80-х „	—	48 „
„ 70-х „	—	18 „
„ 60-х „	—	29 „
„ 50-х „	—	38 „
„ 40-х „	—	144 „
„ 30-х „	—	48 „
Итого	.	332 экз.

Систематизация монет клада по местам их чеканки представляет города, из которых главным образом монеты поступали в международное обращение. Неопределенными остаются названия некоторых провинциальных монетных дворов Рима на Западе и на Востоке, а также Парфии.

Рим	—	138 экз.
Антиохия на Оронте	—	58 „
Тир	—	48 „
Эфес	—	32 „
Арташат	—	8 „
Мазака	—	8 „
Пергам	—	6 „
Ктезифон	—	6 „
Митридатакерт	—	2 „
Селевкия на Тигре	—	2 „
Амис	—	1 „
Арад	—	1 „
Сидон	—	1 „
Тигранакерт	—	6 „
Неопределенные	—	58 „
Итого		373 экз.

Следует заметить, что в кладе самую крупную группу составляют римские монеты эпохи Республики (225 экз.). Кроме 138 серебряных монет, чеканенных в самом городе Риме, имеются также республиканские монеты, выпущенные в провинциях:

Малая Азия	—	38 экз.
Галлия		18 „
Италия	—	12 „
Африка	—	8 „
Греция	—	5 „
Сицилия	—	3 „
Восток	—	2 „
Испания	—	1 „

Обобщая все приведенные данные, можно распределить монеты клада на три основные группы по географическим районам их происхождения.

Монеты западного бассейна Средиземноморья	—172 экз.
Монеты Малой Азии	— 62 »
Монеты стран Ближнего Востока	—139 »

Монеты двух вышеназванных групп свидетельствуют о наиболее дальних товарно-денежных связях Армении с римской метрополией и экономическими центрами Малой Азии. Находки показывают, что в Северо-восточной Армении и прилегающих к ней районах Закавказья галльский, испанский и сицилийский чеканы монет почти отсутствуют. Возможно, что владелец клада, будь он купцом, военным или гражданским чиновником, до того как прибыть в Армению, находился в тех краях, где монеты западного чекана имели массовое распространение. Таким участком был прежде всего римский рынок, где потребность торговли обслуживали как монеты местного чекана, так и поступающие из Сицилии, Галлии, Испании и Италии. В пользу подобного предположения говорит и тот факт, что около 80% всех монет западного происхождения относятся к собственно римскому чекану.

Что касается монетного серебра из городов Малой Азии, то оно также не является показательным для состава денежного обращения Армении. Во всяком случае, в долине реки Аракс серебряные монеты малоазийского выпуска встречаются редко и вероятность постоянного обращения минимальна. Последняя группа монет клада отражает непосредственные связи Армении с торговыми городами Сирии и Месопотамии. Эллинистические монеты этих областей поступали на армянские рынки благодаря товарному обмену, и закономерность их обращения подтверждается другими находками, зарегистрированными на территории Армянской ССР[1].

Следует заметить, что сирийский чекан армянского царя Тиграна II в находках Армении свидетельствует о непосредственных товарно-

---

[1]. Государственный музей истории Армении, отдел нумизматики, книга поступления № 24119, 24120, *Е. А. Пахомов*, монетные клады Азербайджана, I, № 22, Баку 1926.

денежных связях армян с населением Сирии. В числе армянских монет преобладание самого ходового номинала—драхмы Тиграна II, указывает, с одной стороны, на их обособленность от сирийских тяжеловесных серебряных монет, с другой—близость к парфянскому и римскому (республиканскому) чекану I в. до н. э. Это вполне закономерно, так как на мировом рынке данного периода значение международной валюты имели римский денарий и соперничавшая с ним парфянская драхма. Сирийский чекан уступил свое место денежным единицам ведущих держав—Рима и Парфии. При Тигране II армянское царство, будучи одним из могущественных на Ближнем Востоке, выпускало свои монеты по тем совершенным образцам, которые имели большое распространение и принимались повсюду, во всех сферах торговли. До Тиграна II в Армении не наблюдались традиции массового выпуска серебряных монет. Основы общегосударственного денежного хозяйства были заложены в годы царствования этого монарха, сумевшего использовать богатый опыт монетного дела как Селевкидов, так и Аршакидов. Вместе с тем, наличие значительного количества редких в Закавказье серебряных монет финикийских городов заставляет полагать, что владелец клада мог получить их на тех рынках Ближнего Востока, где таковые имели широкое распространение. Это, прежде всего, города самой Финикии и близкие к ним районы Восточного Средиземноморья. Завершающим местом формирования клада был северо-восточный край Армянского нагорья. Здесь ведущим центром торговой жизни был главный город античной Армении—Арташат, куда сходились караваны из разных стран. Денежное обращение этой части Армении в основном составляли:

армянские монеты династии Арташесян;
аршакидские и селевкидские монеты;
римские (республиканские) монеты I в. до н. э.

Изучение материала дает возможность предполагать, что владелец клада до того как решил закопать в земле свой капитал, был в Арташате, где к первоначальным сбережениям могли прибавиться армянские монеты местного чекана. Не случайно, что, за исключением двух тетрадрахм Тиграна Великого, все его монеты в кладе, а также драхмы Артавазда II, представляют чекан Тигранакерта и Арташата. В этих армянских городах имело широкое хождение также парфянское серебро Орода II (57–38) и денарии Марка Антония, по-видимому от 35—31 гг. до н. э., отражающее покорение Армении. Нет основания отрицать, что последние не были чеканены на монетном дворе Арташата после его захвата Марком Антонием. Римские оккупационные власти могли использовать возможности, которые имелись в Армении для выпуска монет. Анализ клада выявляет возможные пути проникновения эллинистических и римских монет в Армению. Связи, существующие в конце I в. до н. э. между странами Ближнего Востока, Передней Азии и Западного Средиземноморья, подтверждают предположение первых ис-

следователей клада- проф. А. М. Шахназаряна и Е. А. Пахомова[1] о вероятном маршруте следования его владельца. Этот маршрут нам представляется одним из наиболее вероятных: Италия—Сицилия Египет—Финикия—Малая Азия—Армения. По торговым очагам этот же путь прослеживается: Рим—Сиракузы—Александрия—Тир Антиохия на Оронте—Пергамон—Мазака—Тигранакерт—Арташат. Клад был обнаружен юго-восточнее Арташата (около 120 км), где ныне существует селение Сарнакунк. Кроме клада никаких иных следов античной культуры в этой местности не замечается; кругом голые горы, характерные для ландшафта Северной Армении.

Возможно, что зарытие клада имело место в самом начале 20-х гг. I в. до н. э. Вероятность такой датировки диктуется следующими соображениями; во-первых, позднейшие монеты клада относятся к 32—31 гг. до н. э .Именно в эти годы Армения была под властью Марка Антония, который еще в 35—34 гг. прославил свою победу выпуском серебряных монет с изображением армянской тиары с луком и стрелой. Три года спустя, в 32—31 гг., в обращение поступили новые денарии с портретом М. Антония и его супруги—Клеопатры. На этих денариях также была показана армянская тиара, за головой М. Антония с надписью ANTONI ARMENI. DEVICTA. В кладе оказались оба эти монетных типа. Как сообщают письменные источники, население Армении во время римского завоевания находилось под угрозой грабежа. Сам Марк Антоний ездил по богатым армянским храмам и крепостям с целью захвата их сокровищ. Он же похитил золотую статую богини Анаит в области Екехяц. Общий страх особенно усилился в 31г. до н. э., когда в Александрии казнили самого армянского царя Артавазда II, сосланного туда еще в 34 г. до н. э.

Во-вторых, позднейшие монеты клада не носят на себе признаков долгого нахождения в обращении; все они совершенно новые, какими бывают, только что выйдя с монетного двора.

Наконец, в кладе не имеется монет времен Римской Империи, которые столь часто встречаются в Армении. Все эти данные позволяют думать о вероятности захоронения клада в тяжелые для населения Армении годы конца I в. до н. э.

По зарегистрированным данным Сарнакункский клад является самым крупным монетным кладом Армении позднеэллинистического времени. Большое количество монет, дошедших до нас в очень хорошей сохранности, своими весовыми показаниями приобретает значение документального источника для метрологии.

Состав клада позволяет судить о двух главных денежно-весовых системах—аттической и римской (республиканского периода), по которым велась торговля Армении и сопредельных с ней стран в конце I в. до н. э. Монеты эллинистических монархий—Македонии, Сирии,

[1]. *А. М. Шахназарян*, Клад, обнаруженный у села Сарнакунк Сисианского района, Труды Государственного Исторического музея АН Армянской ССР, том II, стр. 7—35, Ереван, 1950 (на армянском языке); *Е. А. Пахомов*, Монетные клады Азербайджана и др. республик, краев и областей Кавказа, вып. VI, стр. 10—25,

Парфии, Армении, Понта и Каппадокии были выпущены по аттической весовой системе, основная единица которой—драхма с законным весом 4,36г уже в I в. до н. э. оказалась значительно сниженной. Так, например, средний вес драхмы Армении—4,10 г, Каппадокии—3,82 г, Парфии- 3,46 г, тетрадрахмы Армении—15,63 г, Сирии—14,50 г, Финикии—14, 23 грамма[1].

Римская денежная система представлена исключительно денариями, средний вес которых колеблется между 3,80—4,00 г. Если иметь в виду, что законный вес римского денария составил $^1/_{84}$ часть римского фунта, т. е. 3,90 г, установленный еще в 217 г. до н. э., то следует признать вполне нормальными весовые показания римских монет клада. Незначительное отклонение отдельных экземпляров не должно удивлять, так как способ изготовления монетных кружков, их обработка и другие технологические процессы чеканки осуществлялись в условиях ручного труда. Монеты могли терять свой первоначальный вес также на разных рынках, проходя через множество человеческих рук. Таким образом, основные денежные единицы—аттическая драхма и римский денарий по своим весовым нормам довольно хорошо сочетаются друг с другом и это способствовало нормальному курсу их обращения. Помимо монет этих двух основных ведущих денежно-весовых систем, в кладе оказались в небольшом количестве так называемые кистофоры—легковесные тетрадрахмы I в. до н. э. Эти монеты (15 экз.) со средним весом 12,07 г серебра были выпущены малоазийскими городами по Родосской денежно-весовой системе. В обращении они принимались и обменивались из расчета: три аттические драхмы или три римских денария за один кистофор.

В целом 373 серебряные монеты клада вместе весят 2 кг 758,84г. Монеты, выпущенные по аттической весовой системе (141 экз.), составляют самую тяжелую часть (1659,76 г), а римские денарии (217 экз.) весят гораздо меньше—918,08 г, кистофоры (15 экз.) около 181 г.

В составе Сарнакункского клада почти полностью отсутствуют монеты, чеканенные одинаковыми штемпелями[2]. Большое число разных штемпелей (372 пары), которые были использованы для чеканки монет, говорит о разных исполнениях одного и того же сюжета. Римские монеты клада представляют своеобразный подбор **образов римского пантеона.** Из них упоминаются: *Аврора*[3], *Аполлон*[4], *Бахус*[5], *Венера*[6], *Виктория*[7], *Диана*[8], *Диоскуры*[9], *Евтерпа*[10], *Кибела*[11], *Клио*[12], *Марс*[13], *Мерку-*

[1] В этих весовых показаниях не упомянуты монеты Македонии и Понта, так как они представлены по одному экземпляру.

[2] Таковы только драхмы армянского царя Артавазда II (56—34), причем идентичны лишь лицевые стороны, вышедшие из-под одной матрицы.

[3] См. описание монет клада №—264- 266.

[4] То же №163—166, 207-211, 292—297, 299, 345—351.

[5] То же №334.

[6] То же №172, 176, 177, 232—257, 268, 276, 277, 298 300—303.

[7] То же №151, 156, 158, 160, 173, 178, 235, 258, 287—290, 300—303.

[8] То же №162, 186, 187, 231, 345—351, 259—261.

[9] То же №148.

[10] То же № 208.

[11] То же №230.

[12] То же №207.

[13] То же №150, 157, 213, 243, 333.

рий[1], *Нептун*[2], *Рома*[3], *Свобода*[4], *Согласие*[5], *Соль*[6], *Фортуна*[7], *Церера*[8], *Юнона*[9], *Юпитер*[10], *Бонус Эвентус*[11], *Геркулес*[12], *Минерва*[13], *Пиэтас*[14] *Салюс*[15], *Вакуна*[16], *Виртус*[17], *Анна Перенна*[18], *Одиссей*[19].

Вместе с этими мифологическими образами на римских монетах клада сохранились изображения, связанные с жизнью людей античного периода. Таковы **орудия труда**: *клещи*[20], *ковш*[21], *лира*[22], *молоток*[23], *мотыга*[24], *наковальня*[25], *орало-плуг*[26], *топор*[27], *трубы*[28], *якорь*[29].

Оружие и предметы военного значения: *боевые колесницы*[30], *колчан*[31], *копье*[32], *лук*[33], *палица*[34], *панцирь*[35], *стрела*[36], *шлем*[37], *щит*[38]. **Животные**: *бык*[39], *верблюд*[40], *волк*[41], *дельфин*[42], *кабан*[43], *коза*[44], *лев*[45],

---

1 См. описание монет клада, № 170.
2 То же №181, 212, 305, 355, 356.
3 То же №148, 156, 158, 159, 235, 236, 285. 286.
4 То же №182, 215–218, 306.
5 То же №194–197.
6 То же №321, 352, 357.
7 То же №246.
8 То же №203, 204, 229, 269–275.
9 То же №154, 161, 178, 180, 198, 278–284.
10 То же №154, 237–241, 247, 329.
11 То же № 189–193, 199–201, 219, 220.
12 То же №267.
13 То же №154.
14 То же №244, 258.
15 То же №232–234.
16 То же №205, 206.
17 То же №183, 184
18 То же №173.
19 То же №170.
20 То же №278–284.
21 То же №248–251:
22 То же №351–355.
23 То же №189–193, 199, 278–284.
24 То же №199.
25 То же №278–284.
26 То же №353, 354.
27 То же №251.
28 То же №243.
29 То же №152, 285, 286.
30 То же №151, 152, 158, 172, 187–290.
31 То же №231.
32 То же №153,162, 171, 213.
33 То же №170, 224, 225, 263, 361.
34 То же №358, 359.
35 То же №263.
36 То же №358–360.
37 То же №231, 263, 363.
38 То же №358, 259, 360.
39 То же №243, 358–360.
40 То же №161, 299.
41 То же №221–223, 230.
42 То же №179.
43 То же №186–188.
44 То же №231.
45 То же №335.

лошадь[1], *олень*[2], *орел*[3], *пантера*[4], *пчела*[5], *рак*[6], *слон*[7], *собака*[8], *ящерица*[9].

Прочие изображения: *звездочки*[10], *кадуцей*[11], *колос пшеницы*[12], *курульные кресла*[13], *лавровый венок*[14], *литус*[15], *молния*[16], *пальмовая ветка*[17], *полумесяц*[18], *рог изобилия*[19], *скипетр*[20], *трезубец*[21], *факел*[22].

В Армении впервые появились республиканские денарии, выпущенные в связи с победами римских войск в Галлии, Испании, Македонии, Сирии, а также самой Армении и в других краях, которые были захвачены Римом в I в. до н. э.[23]. По этим монетам в Армении знакомились с портретами видных римских полководцев и государственных деятелей—Юлия Цезаря, Марка Антония, Гая Октавиана Цезаря, Люция Антония, Клавдия Марцелла, жены Марка Антония—Октавии, а также Клеопатры[24]. На римских монетах клада встречаются также изображения некоторых архитектурных и скульптурных памятников античности[25].

В общей сложности перед нами оказались 113 типологических разновидностей с 80 личными именами официальных лиц, от Гн. Гелия (135—134 гг)до М. Антония (32—31 гг).

Греческие и латинские надписи, монограммы и знаки, обозначенные на монетах клада, важны для палеографии.

Монеты, датированные по разным эрам античного летосчисления (селевкидские, понтийские, финикийские, провинции М. Азии), а также почти беспрерывный ряд магистратских имен, идущих друг за другом

---

1 См. описание монет клада, №370—371.
2 То же №259—261.
3 То же №174—175, 205, 206, 219, 220, 247.
4 То же №334.
5 То же №201, 204.
6 То же №306.
7 То же №248—251.
8 То же №170, 186—188.
9 То же №201.
10 То же №352
11 То же №170, 199—201.
12 То же №229, 267.
13 То же №202, 224—225.
14 То же №149, 2[illegible]5, 246.
15 То же №176, 219, 220, 224, 228.
16 То же №205, 206, 219, 220.
17 То же №160, 180—192.
18 То же №300, 352.
19 То же №177, 285, 286.
20 То же №235, 237—241.
21 То же №181, 212, 305, 355, 356.
22 То же №203, 204, 248—251, 269—275, 345, 251.
23 То же №174, 175, 183, 184, 194—197, 221—223, 248—251, 267, 277, 333, 361—364.
24 То же №300—304, 308—320, 338—344, 362—364.
25 То же №171, 218, 226—228, 307, 321, 329, 330, 332.

от 110 до 31 гг. до н. э., служат надежными пунктами для хронологии. Изображения персонажей античной мифологии, их атрибутов, портреты исторических лиц дают много данных для иконографии и истории искусств II—I вв. до н. э.

Исключительный интерес для нумизматики Армении, естественно, представляют армянские монеты клада. Это драхмы и тетрадрахмы двух царей династии Арташесян—Тиграна II (95—55) и его сына Артавазда II (56—34). Типологические особенности этих монет давно и хорошо известны в нумизматической литературе. Однако совместное их нахождение в одном кладе наблюдается впервые.

Монеты Тиграна II подразделяются на две группы:

А. Тетрадрахмы, выпущенные с надписью ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΙΓΡΑΝΟΥ (№ 121, 122).

Б. Драхмы и тетрадрахма, выпущенные с надписью ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ (№123—128).

Первые по фактуре, по толщине кружка, по низкому рельефу и стилю изображений, а также палеографии отражают непосредственную связь с традициями селевкидского чекана I в. до н. э. Они были выпущены в Антиохии на Оронте. Армянский царь Тигран II, кроме собственно Армении, в 83—69 гг. возглавил также царство Сирии, в городах которой чеканили монеты с его портретом и именем. Монеты Тиграна II с надписью величавого царского титула ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ (царь царей) чеканены на монетных дворах столиц Армении-- в городах Арташат и Тигранакерт. Монеты армянского чекана отличаются сравнительно высоким рельефом изображений. Обращает на себя внимание исполнение царского портрета на монетах Тиграна II. Мастера-художники воспроизводили облик знаменитого армянского царя, и разные штемпеля свидетельствуют о различном творчестве мастеров-резчиков, которые одному и тому же образу дали разное толкование. Сравнение штемпелей лицевых сторон показывает не только их различие, но и позволяет судить о том стилистическом сходстве, которое наблюдается в их трактовке. Общие стилистические черты выявляются в четырех разных по штемпелям группах монет Тиграна II—между тетрадрахмами № 121 и № 122, вышедшими из Антиохии на Оронте, на которых Тигран II представлен с невысокой тиарой на голове. Затем между драхмами армянского чекана № 124 и № 125, а также между №126 и №127 и примыкающими к последним № 123 и № 128, где Тигран II изображен с высокой тиарой, причем с остроконечными зубцами. На оборотных сторонах этих монет изображение имеет культовое значение, посвященное богине Тихе, олицетворяющей судьбу государства. Она представлена в образе сидящей женщины с башенной короной на голове (профиль вправо). По существу это есть изображение знаменитого скульптурного памятника, созданного Евтихидом в конце IV начале III вв. до н. э. При основании города Антиохии на Оронте, в царствование Селевка I Никатора (312—280), огромной величины

медная статуя Тихе была поставлена на возвышенности у самого города. На монетах памятник изображен в том же виде—богиня сидит в длинном одеянии, на берегу реки, голова украшена башенной короной, а внизу обнаженная фигура выплывающего около ее ног божества реки Оронт, протекающей у города Антиохии. Разница лишь в том, что на памятнике Тихе держит колос пшеницы, а на монете—пальмовую ветку. Статуарное изображение Тихе на монетах Тиграна II, как вполне справедливо заключил А. Н. Зограф, служило прототипом для «всех позднейших, бесчисленных образов городских Тих в башенном венце[1]». Сюжет и опознавательные атрибуты Тихе могут относиться ко всем столичным городам державы Тиграна II. Поэтому на его монетах, независимо от места чеканки, статуарное изображение Тихе отражает значение культа спасительницы и хранительницы царства Тиграна II. Кроме того, в композиции оборотной стороны имеются также дополнительные знаки и монограммы .Они обозначены в строго определенных местах. Так, на тетрадрахмах сирийского происхождения (чекан Антиохии на Оронте) имеются разные монограммы, притом различно расположенные. Одна из них под сидением Тихе, другая—у ее руки, ниже той ветки, которую держит богиня. Монограммы читаются по греческому алфавиту (№ 121, 122 и таблица монограмм, рис. № 64, 65, 66). На монетах, выпущенных в Армении, количество дополнительных знаков больше и они также отмечены в различных местах—перед лицом Тихе, ниже ее руки и под фигурой речного божества. Некоторые из них сохранились весьма отчетливо:

ΕΛ	Α	ΞС	№ 123
ϛΛ	Η	ΞС	№ 126
ΖΛ	Α	ΞΚ	№ 128

Только на одной драхме эти дополнительные знаки помещены лишь в двух местах вверху и внизу ΖΛ ΞС (№ 127), а на остальных, к сожалению, совершенно стерты (124, 125). Расшифровка монограмм и знаков ⳁ, Ⲙ, ☧, ΞС, ΞК и др.) остается неопределенной.

Обращает внимание уникальная тетрадрахма с надписью ΒΑΣΙΛΕ-ΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ. Растительные орнаменты по сторонам орлов, украшающие армянскую тиару на этой монете, не говоря о сравнительно высоком рельефе изображений, наблюдаются впервые. Представлен погрудный портрет молодого Тиграна II. Исполнение деталей свидетельствует о высоком художественном уровне работы создателя штемпелей этого экземпляра (№ 128). Последние армянские монеты клада—две однотипные драхмы Артавазда II (56—34), лицевые стороны которых чеканены одной матрицей (№ 129, 130). Драхмы прекрасной сохранности, они показывают некоторые изменения в типологии монет династии Арташесян после Тиграна II. На их лицевых сторонах ясно видно, что Артавазд II носил ту же армянскую тиару с теми же атрибутами культа солнца (звезда между двумя

[1] Зограф, 69.

орлами). Однако у Артавазда тиара не имеет наушников и тем самым позволяет рассмотреть подробности царских украшений—три ряда бус на шее, кольцо в ухе, которые не наблюдались на монетах его предшественника. Погрудный портрет Артавазда II (профиль вправо) представлен в идеализированном облике. Кроме того, совершенно новым для эллинистических монет Армении является изображение квадриги на обороте драхмы. Художник создал композицию—четверо лошадей мчат боевую колесницу с возницей, вероятно, это сам Артавазд II, а к нему сверху летит крылатая Ника с венком победы. Изображение квадриги символизирует культ солнца, у армян Арега, культ, имевший широкое распространение в эллинистической Армении. Перед конями отчетливо сохранилась монограмма, значение которой трудно определить. Встречается она только на драхмах Артавазда II. В ее очертаниях можно различить объединение трех греческих букв—PTΞ, которые можно расшифровать как имя города Арташат—APTAΞATA. Во второй половине I в. до н. э. главным и единственным политическим центром Армении был город Арташат на Араксе, где, вероятно, и функционировал монетный двор. Важно также отметить, что подобные монеты выпускались с обозначением даты по году правления царя. Такой принцип датировки армянских монет свидетельствует о нововведении в типологии драхм, чеканенных в Арташате после Тиграна II. На драхмах Артавазда II дата обозначена на обороте, вверху над центром монетного поля, у фигуры крылатой Ники, буквой ϛ греческого алфавита, цифровое значение которой означает—шестой год царствования Артавазда II, что соответствует 50/49 г. до н. э. Хронология событий политической истории Армении подсказывает, что именно в эти годы армянские войска вместе со своим союзным войском Парфии победоносно боролись против римских сил, заняли всю Месопотамию и дошли до границ Киликии. Артавазд II сумел установить дружественные отношения со своими ближайшими соседями, укрепил границы своего государства и даже в 49 г. до н. э. отправил армянские войска в Рим, оказав тем самым помощь Помпею в войне, разгоревшейся между ним и Юлием Цезарем. Вероятно, именно к этому времени царствования Артавазда II, 6 г. правления, относится выпуск драхмы с изображением квадриги, Ники и царского имени с титулатурой ΒΑΣΙΛΕΩΛ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΛΡΤΛVΑΖΔ ΟΥ.

На сегодняшний день среди античных памятников, обнаруженных на территории Армянской ССР, Сарнакункский клад является, пожалуй, самым многогранным, отражающим столь обширные связи Армении с греко-римским миром конца I в. до н. э.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Имена официальных лиц Римской Республики, обозначенные на монетах, которые в составе клада встречаются наиболее часто:

Марк Антоний,	монеты	42—31 гг.	до н. э.	— 43 экз.
Гай Октавиан Цезарь,	„	41 г.	до н. э.	— 28 „
Юлий Цезарь,	„	54—47 гг.	„	— 19 „
Тит Каризий,	„	45 г.	„	— 14 „
Марк Барбатий,	„	41 г.	„	— 12 „
Публий Клодий,	„	41 г.	„	— 8 „
Марк Плеторий Цестиан,	„	68—66 гг.	„	— 8 „
Гай Консидий Пет,	„	45 г.	„	— 7 „
Гай Вибий Панса,	„	48 г.	„	— 7 „
Люций Гостилий Сасерн,	„	48 г.	„	— 5 „
Люций Скрибон Либо,	„	55 г.	„	— 5 „
Павел Эмилий Лепид,	„	55 г.	„	— 4 „
Квинт Кепио Брут,	„	65 г.	„	— 4 „
Кальпурний Пизо Фруги,	„	90—89 гг.	„	— 4 „

Остальные римские имена представлены каждое на одном или трех монетах, причем с разными вариантами типа. Так, например:

Гай Мамилий Лиметан, 82—81 гг., денарий:
- Тип I см. описание монет № 170
- Тип II см. „ „ № 172

Квинт Помпоний Муза, 68—66 гг., денарий:
- Тип I см. описание монет № 207
- вариант см. „ „ № 208

Марк Плеторий Цестин, 68—66 гг., денарий:
- Тип I см. описание монет № 199—201
- Тип II см. „ „ № 202
- Тип III см. „ „ № 203 204
- Тип IV см. „ „ № 205—206

Гай Вибий Панса, 48 г. до н. э., денарий:
- Тип I см. описание монет № 235—236
- Тип II см. „ „ № 237—241

Децимий Постум Альбин, 49—48 гг., денарий:
Тип I см. описание монет № 243
Тип II см. „ „ № 244
Тип III см. „ „ № 245

Гай Юлий Цезарь, 54—47 гг. денарий:
Тип I см. описание монет № 248—251
Тип II см „ „ № 252—257
Тип III см. „ „ № 268—275
Тип IV см. „ „ № 276—277

Тит Каризий, 45 г. до н. э., денарий:
Тип I см. описание монет № 278—284
Тип II см. „ „ № 285—286
Тип III см. „ „ № 287—290
вариант „ „ № 291

Гай Консидий Пет, 45 г. до н. э., денарий:
Тип I см. описание монет № 292—297
вариант см. „ № 298

Петилий Капитолин, 37 г. до н. э., денарий:
Тип I см. описание монет № 329
вариант „ „ № 330

Люций Ливиней Регул, 42 г. до н. э., денарий:
Тип I см. описание монет № 335
вариант А „ № 336
вариант Б „ № 337

Тиберий Семпроний Гракх, 40 г. до н. э., денарий
Тип I см. описание монет № 353
вариант „ № 354

Марк Антоний, 42—31 гг. до н. э., денарий:
Тип I см. описание монет № 321
вариант А „ № 308—319
„ Б „ № 320
„ В „ № 358—360
„ Г „ № 361
„ Д „ № 362—364
Тип II см. описание монет № 326
Тип III см. „ № 357

Гай Октавиан Цезарь, 41—31 гг. до н. э., денарий
Тип I см. описание монет № 332
вариант А „ № 331
„ Б „ № 328
„ В „ № 327
Тип II „ № 333

Список тех монет клада, появлеиие которых на территории Армянской ССР отмечается впервые

Эллинистические монеты

Сирия

Александр I Бала, тетрадрахма 146 г. до н. э.
Деметрий II Никатор, тетрадрахма 144 г. до н. э.
Антиох VII Евергет, тетрадрахма со знаками TI-IA
Филипп I Филадельф, тетрадрахма со знаками АТА [illegible]

Каппадокия

Ариарат IV Евсебий, драхма со знаками [illegible]
Ариарат V Филопатор, драхма со знаками [illegible] T
Ариабарзан I Философман, драхмы со знаками [illegible], M, [illegible], [illegible]

Понт

Митридат VI Евпатор, тетрадрахма со знаком [illegible]

Малая Азия

Пергам, кистофоры I в. до н. э. со знаками AP, MH, TH, KP
Эфес, кистофор с портретом М. Антония

Финикия

Сидон, тетрадрахма со знаками [illegible] [illegible]
Тир, тетрадрахмы со знаками BN, [illegible], [illegible], [illegible], ZN, [illegible], BN, [illegible] [illegible]

Римская Республика

Гней Гелий,	денарий	135—134гг.	до н. э.
Гай Аврий Гемин	„	119—110	„
Тит Клоулий	„	110	„
Марк Кипий	„	107	„
Квинт Марций Филипп	„	125—120	„
Гней Корнелий Блазио	„	105	„
Аппий Клавдий и Тит Маллий	„	106	„
Марк Люций Руф	„	100—95	„
Люций Аппулей Сатурнин	„	100—97	„
Марк Порций Катон	„	93—91	„
Люций Торий Бальб	„	100—95	„
Авлий Постум Альбин	„	92—91	„
Люций Кальпурний Пизо	„	90—89	„
Гай Мамилий Лиметан	„	82—81	„
Публий Крепузий	„	82—81	„
Люций Цензорин	„	82—81	„
Гай Анний Люкс и Гай Тарквитий	„	81—80	„
Люций Корнелий Сулла	„	82—81	„

Гай Невий Бальб			
Марк Вольтей	денарий	78—77	гг. до н.
Люций Прокил	"	76	"
Луций Лукреций Трио	"	78—77	"
Люций Фарсулейюс Мензор	"	74	"
Маний Аквиллиюс	"	73	"
Тит Веттий Сабин	"	68	"
Гай Госидий Гета	"	60	"
Люций Скрибоний Либо	"	60	"
Павел Эмилий Лепид	"	55	"
Люций Росций Фабат	"	55	"
Марк Плеторий Цестиан	"	58	"
Квинт Помпоний Муза	"	68—66	"
Гай Кальпурний Пизо	"	68—66	"
Публий Плавт Ипсей	"	64	"
Публий Фонтей Капито	"	58	"
Квинт Кепио Брут	"	61	"
Квинт Кассий Лонгин	"	60	"
Марк Эмилий Скавр	"	57	"
Квинт Помпей Руф	"	58	"
Люций Филипп	"	59	"
Авлий Плавт	"	56	"
Гней Планк	"	54	"
Маний Ацилий Глабрио	"	54	"
Гай Вибий Панса	"	55	"
Децимий Постум Альбин	"	48	"
Люций Корнелий Лентул и Гай Клавдий Марцелий	"	49 48	"
Гай Юлий Цезарь	"	49	"
Люций Гостилий Сасерн	"	48	"
Квинт Сициний и Гай Копоний	"	48	"
Люций Плавтий Планк	"	49—48	"
Квинт Метелий Сципион, Марк Эппий	"	47	"
Маний Кордий Руф	"	47—46	"
Тит Каризий	"	46	"
Гай Консидий Пет	"	45	"
Люций Валерий Ацискул	"	45	"
Люций Эмилий Бука	"	45	"
Публий Сепуллий Макер	"	44	"
Люций Фламин Хило	"	44	"
Гай Кассий Лонгин, Марк Сервилий	"	42	"
Публий Корнелий и Лентул Марцеллин	"	42	"
	"	38	"

Марк Антоний, Марк Барбатий	денарий	41 г.
Марк Коккей Нерва, Люций Антоний	"	41
Люций Мунатий Планк	"	40
Квинт Сальвий	"	40
Петиллий Капитолин	"	37
Гай Вибий Вар	"	39
Люций Ливиней Регул	"	42
Публий Клодий	"	41
Тиберий Семпроний Гракх	"	40
Секст Помпей Магнус	"	38–36

КЛАССИФИКАЦИЯ И ОПИСАНИЕ МОНЕТ

Серебро

ЭЛЛИНИСТИЧЕСКИЕ МОНЕТЫ

Македония

1. *Александр Македонский* (336–323), тетрадрахма.
Л. ст. Голова Геракла в львиной шкуре, вправо. Об. ст. Зевс на троне, с орлом на вытянутой правой руке, влево; надписи и другие детали типа не сохранились. Д. 24; В.16,77; С ←. Тип ср. Müller, I, № 13. Инв. № 17824/1.

2. *То же,* но драхма. Д. 17; В. 3,80; С ↑. Тип ср. Зограф, табл. XI № 7. Инв. № 17824/2

Сирия

Селевкиды

3. *Александр I Бала* (150—145), тетрадрахма.
Л. ст. Голова царя в диадеме, вправо, ободок из больших продолговатых бус вперемежку с двумя малыми круглыми. Об. ст. Зевс на троне с Никой, ΒΑΣΙΛΕΩΣ || ΑΛΕΞΑΝΔΡ[ΟΥ] || ΘΕΟΠΑΤΟ ΡΟΣ || ΕΥΕΡΓΕΤΟ[Υ]. Дата ΞΡ (166 год селевкидской = 146 год до н. э.). Монограммы: Δ ΟΜ ΑΙ (?). Д. 29; В. 16,70 со следом двойного удара на обороте. Тип ср. Gardner, 51, № 7, табл. XV, № 6; BN 112, № 881, табл. 18 № 6. Инв. № 15 137.

4. *Деметрий II Никатор* (первое царствование 146—138), Тир, тетрадрахма около 144 г. до н. э.
Л. ст. Голова юного царя в диадеме; вправо, ободок из больших продолговатых бус вперемежку с двумя малыми круглыми. Об. ст. Аполлон на омфале со стрелой и луком, влево; ΒΑΣΙΛΕΩΣ || ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΕΟΥ || ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΥ || ΝΙΚΑΤΟΡΟΣ; дата ΗΞΡ = 168 год селевкидской = ок. 144 года до н. э. Д. 28; В. 14,80 Тип ср. Gardner, 58 № 8, табл. XVII № 8; BN, 950, табл. XIX № 16. Инв. № 16098.

5а. *Деметрий II Никатор* (второе царствование 130—125), Тир, тетрадрахма 130 года
Л. ст. Голова царя в диадеме, справа; Об. ст. Орел с пальмовой

ветвью на руле корабля, влево; перед ним палица; ΒΑΣΙΛΕΩΣ || ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ; дата ΒΠΡ=182 селевкидской — ок. 130 года до н. э. Монограммы: ⚹, ΑΣ, ΡΕ (№ 2, 3, 5). Д. 27; В. 13, 52; ↑. Тип ср. Gardner, 76, № 3, табл. XXI № 1; BN, 153 табл. XXII № 7. Инв. № 17986.

5. *Деметрий II Никатор* (второе царствование 130—125), Тир, тетрадрахма 128 года.
Л. ст. Голова царя в диадеме, влево, у края круг из точек; Об. ст. Орел с пальмовой ветвью на руле, перед ним палица; ΒΑΣΙΛΕΩΣ || ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, дата ΔΠΡ=184 селевкидской=128 год до н. э. Монограммы ⚹ ΡΕ ΑΣ Ϝ (№№2 3, 4, 5). У края точечный круг. Д. 26; В. 14; ↑ Тип ср. Gardner, 76 № 4, табл. XXI № 1; BN, № 1177 табл. XXII № 7. Инв. № 15127.

6. *То же* Деметрий II Никатор, Тир, тетрадрахма 128 года; подробности типа как на предыдущем, но другие штемпеля. Д. 27; В. 13,95; ↑. Инв. № 17824/3.

7. *То же*, но с датой ΕΠΡ=185 селевкидской=127 год до н. э. Монограммы: ⚹, ΡΕ, ΑΣ, Μ, (№ 2, 3, 5, 6). Д. 28; В. 14,84; ↑. Тип ср. Gardner, 76 № 6, табл. XXI № 1; BN, 155 № 1199. Инв. № 17824/4

8. *То же*, Деметрий II, Тир, тетрадрахма с датой ΕΠΡ=185 селевкидской=ок. 127 года до н.э., но другие штемпеля. Монограммы ⚹, ΡΕ, ΑΣ, Ϝ,(№ 2, 3, 4, 5). Д. 29; В. 13,46; ↑. Тип ср. Gardner, 76 № 6, табл. XIX № 4. Инв. № 18215/1.

9. *То же*, Деметрий II, Тир, тетрадрахма с датой ΕΠΡ=185 селевкидской=127 год до н. э., и те же монограммы, но от других штемпелей. Д. 28; В. 11,18; ↑.

10. *То же*, Деметрий II, Тир, тетрадрахма, но с датой ϚΠΡ=186 селевкидской=126 год до н. э. Монограммы: ⚹, ΡΕ, ΑΣ, Ϝ (№ 2, 3. 4, 7). Тип ср. Gardner, 76, № 9. Д. 30; В. 14; ↑. Инв. № 16097.

11. *То же*, но другие штемпеля, дата ΓΠΡ/?/=183 селевкидской =129 год до н. э. Монограммы ⚹, ΡΕ, Α, Ϝ, (№ 2—5). Д. 27; В. 13,8; ↑. Инв. № 16107.

12. *Антиох VII Евергет* (138—129), Тир, тетрадрахма 135 года до н.э. Л. ст. Бюст царя в диадеме, вправо; ободок точечный; Об. ст. Орел с пальмовой ветвью на руле корабля влево, ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΟΧΟΥ дата ΙΟΡ=177 селевкидской=135 год до н. э. Монограммы: ⚹, ΡΕ, ΑΣ, Ϝ, (№ 2, 4, 5, 8); ободок точечный. Д. 26; В. 14,00; ↑. Тип ср. Gardner, 70 № 7; BN, 155 № 1099. Инв. № 17824/5.

13. *То же*, Антиох VII Евергет, Тир, тетраадрхма, но дата ВПР=182 селевкидской=130 год до н.э. Монограммы (№2—5) Д. 27; В. 13,90 Тип ср. Gardner, 70 № 11, табл. XX № 5; BN, 146 № 1126. Инв. № 15077.

14. *То же*, Антиох VII Евергет, Тир, тетрадрахма, но дата и монограммы не сохранились, часть монеты отрублена. Д. 30; В. 12,10 Тип ср. BN, 141, табл. XXI № 12. Инв. 16105.

15. *То же*, Антиох VII Евергет (138—129), недатированная тетрадрахма. Л. ст. Голова царя в диадеме, вправо, ободок из больших продолговатых бус вперемежку с двумя малыми круглыми. Об. ст. Афина с копьем, щитом и Никой, влево, по сторонам. ТА, легенда; ΒΑΣΙΛΕΩΣ|ΑΝΤΙΟΧΟΥ|ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ. Монограмма (№ 9), у края венок. Д. 28; В. 16.40; ↑. Тип ср. Gardner, 71 № 25, табл. XX № 6; BN 149 № 1153. Инв. 16103.

16. *То же*, Антиох VII Евергет (138—129). Недатированная тетрадрахма; подробности типа во всем как на предыдущем, но другие штемпеля. Д. 28; В. 16,30; С ↑. Gardner, 71 № 25; BN, 149 № 1153. Инв. № 15125.

17. *То же*, но другие штемпеля. Д. 28; В. 16,10; ↑. инв. № 17824/6.

18. *То же*, но другие штемпеля, монограмма ΔΛ (10). Д. 28; В. 15,13; ↑. Инв. № 17824/7.

19. *То же*, но другие штемпеля. Монограмма (№ 15). Д. 27; В. 14,30: ↑. Инв. № 17824/8.

20. *То же*, но другие штемпеля; по сторонам Афины Т—А. Монограмма см. табл. № 12. Д. 27; В. 16; ↑. Инв. № 15124.

21. *То же*, но другие штемпеля. Очень грубое исполнение царского портрета и надписей. Монограмма (№ 10). Д. 28; 13,00; ↑. Инв. № 15126. Этот экземпляр производит впечатление местного подражания монетам Антиоха VII, хотя для окончательного вывода следует иметь многочисленные примеры.

22. *То же*, но другие штемпеля. Монограмма № 13, по сторонам Афины Т—А. Д. 26; В.15,88; ↑. Инв. № 17824/9.

23. *То же*, но другие штемпеля. Монограмма (№ 9), у левой руки Афины буква М. Д. 27; В. 16,35; ↗. Тип ср. Gardner, 71 № 22, табл. XX № 6; BN, 150 № 1157 табл. XXI № 14. Инв. № 16102.

24. *То же,* но другие штемпеля, Монограмма ⚘ (№ 13); по сторонам Афины ТІ—ІА. Д. 25; В. 15,18; ↑. Инв. № 17824/10.

25. *То же,* но другие штемпеля. Монограмма △ Λ (№ 10); по сторонам Афины нет знаков. Д. 27, В. 16,60; ↑. Тип Ср. Gardner, 71. Инв. № 16104.

26. *То же,* но другие штемпеля. Монограмма ⚘ Λ (№ 14); Д.28; В 16,62 ↑ Инв. 17824/11.

27. *То же,* но другие штемпеля. Монограмма ⚘ A (№ 9); Д. 28: В 15,85; ↑. Инв. № 17824/12.

28. *То же,* но другие штемпеля. Монограмма △ Λ(№ 15); перед Афиной буква Т. Д. 27; В. 16,10; ↑. Тип. ср. Gardner, 71 № 25. Инв. № 17824/13.

29. *Филипп I Филадельф* (92—83), тетрадрахма.
Л. ст. В поле, в ободке из длинных бус, перемежающихся черточками—голова царя в диадеме вправо. Об. ст Зевс на троне с Никой, влево; ΒΑΣΙΛΕΩΣ || ΦΙΛΙΠΠΟΥ | ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ || ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΥ. Монограмма ⩚ (№ 16), у края венок. Д. 27; В. 15,10; ↑ Тип ср. Gardner, 100 № 2, табл. XXVI № 9. Инв. № 15135.

30. *То же,* но другие штемпеля. Д. 26; В. 15,20; ↑. Инв. № 15079

31. *То же,* но другие штемпеля, Монограмма ⩚ (№ 16). Д. 25; В. 15,43; ↑. Тип ср. BN, 203 № 1546, табл. XXVII № 14. Инв. № 17824/14.

32. *То же,* но другие штемпеля. Монограмма ⩚ (№ 16); буква Т внизу. Д. 24; В. 15,02; Тип. ср. BN, 203—204, табл. XXVII № 11, 14, 16. Gardner, 100, табл. XXVI № 9. Инв. № 17824/15.

33. *То же,* но другие штемпеля. Монограмма ⩚ (№ 16), буква П (?) внизу. Д. 26; В. 15,20; ↑. Инв. № 17824/16.

34. *То же,* но другие штемпеля. Монограмма ⩚ (№ 16). Д. 26; В. 15,96; ↑. Инв. № 17824/17.

35. *То же,* но другие штемпеля. Монограмма ⩚ (№ 16). буква П внизу. Д. 25; В. 15,15; ↑. Тип ср. Gardner, 100 № 16 табл. XXVI № 9. Инв. № 16101.

36. *То же,* но другие штемпеля. Монограмма ⩚ (№ 16); буква П внизу; Д. 26 В. 14,80. → Инв. № 15129.

37. *То же,* но другие штемпеля. Д. 27; В. 14,75; ↑. Инв. № 15136.

38. *То же,* но другие штемпеля. Монограмма ⩚ (№ 16); буква П внизу. Д. 24; В. 15,10 ↑. Инв. № 24136.

39. *То же,* но другие штемпеля; на обороте у колен Зевса буква I; под троном монограмма ⩚, (№ 16); внизу Θ (?). Д. 26; В. 15,15; ↗. Тип ср. Gardner, 100 № 14. Инв. № 15132.

40. *То же,* но другие штемпеля; у колен Зевса I. Монограмма ⩚ (№ 16); буква Θ внизу. Д. 26; В. 14,65; ↑. Тип ср. Gardner, 100 № 14. Инв. № 17824/19.

41. *То же,* но другие штемпеля; на обороте у колен Зевса монограмма ⩚ (№ 16), буква П (?) внизу. Д. 27; В. 14,77; ↑. Инв. № 17824/20.

42. *То же,* но другие штемпеля. Монограмма та же ⩚ (№16), у колен Зевса буква N, внизу под чертой знаков нет. Д. 27; В. 14,50; ↑. Тип. ср. Gardner, 100 № 10, табл. XXVI № 9. Инв. № 15078.

43. *То же,* но другие штемпеля; у колен Зевса N. Под троном монограмма ⩚ (№ 16); внизу знаков нет. Д. 25; В. 15,20; ↑. Тип ср. BN, 203—204, табл. XXVII № 16. Инв. № 17824/21.

44. *То же,* но другие штемпеля; у колен Зевса Ф. Монограмма ⩚ (№ 16), внизу Т; остальные подробности, как на предыдущих. Д. 26; В. 15,11; ↗. Тип ср. Gardner, 100 № 11. Инв. № 16099.

45. *То же,* но другие штемпеля; у колен Зевса буква Ф. Монограмма ⩚ (№ 16), буква Т (?) внизу. Д. 27; В. 14,95; ↑. Тип ср. Gardner, 100 № 11, табл. XXVI № 9. Инв. 18215/8

46. *То же,* но другие штемпеля; у колен Зевса: Ф. Монограммы ⩚ №(16) и ΑΓ (№ 17) внизу. Д. 26; В. 14,80; ↑ Инв. № 16100.

47. *То же,* но другие штемпеля; у ног Зевса Ф и монограмма ⩚, а также ΑΓ (№ 18, 16) внизу. Д. 26; В. 14,80; ↗. Инв. № 15081.

48. *То же,* но другие штемпеля; у ног Зевса Ф, монограммы ⩚ и ΑΤ (№ 19) внизу. Д. 25; В. 15,35; ↑ Инв. № 17824/22.

49. *То же,* но другие штемпеля. Монограмма ⩚ (№ 16). буква Ξ внизу. Д. 27; В. 14, 65; ↑. Тип. ср. Gardner, 100, № 4; BN, 204 № 1548. Инв. № 15080.

50. *То же,* но другие штемпеля. Монограмма ⩚ (№ 16), буква Т (?) внизу. Д. 22; В. 14,85; ↑. Инв. № 17824/23.

51. *То же,* но другие штемпеля. Монограмма ⩚ (№ 16); буква Λ внизу. Д. 27; В. 14,90; ↑. Инв. № 15130.

52. *То же,* но другие штемпеля. Монограмма ⩚ (№ 16), буква Т внизу. Д. 25; В. 14,75; ↑. Инв. № 17824/24.

53. *То же,* но другие штемпеля. Монограмма ⩚ (№ 16), буква Θ у ног Зевса. Д. 25; В 15,50; ↑. Тип ср. BN 203—4, табл. XXVII № 16. Инв. №17824/25.

54. *То же,* но другие штемпеля; у колен Зевса монограмма ✱ (№ 20), под троном ⩚ (№ 16), буква Δ внизу. Д. 26; В. 15,05; ↗. Тип ср. Gardner, 100 № 7; BN, 204 № 1551. Инв. № 15134.

55. *То же,* но другие штемпеля; у колен Зевса А, под троном ⩚ (№ 16), внизу знаков нет. Д. 25; В. 14,90; ↑ Инв. № 15133.

56. *То же,* но другие штемпеля. Монограммы: ⩚ † (№ 21, 22) в центре. Д. 27; В. 14,45; ↑ Инв. № 15082.

57. *То же,* но другие штемпеля. Монограммы ⩚ † (№ 21, 22). Д. 28,5; В. 13,90; →. Тип ср. BN 203—4, табл. XXVII № 11, 14, 16. Инв. № 15134.

58. *То же,* Монограммы ⩚ † № (21, 22), но другие штемпеля. Д. 29; В. 13,73; ↑. Инв. №18215/7.

59. *То же,* как предыдущие, но другие штемпеля. Под троном Зевса монограмма ⩚ (№ 16), а внизу Т (?); ободки не сохранились. Д. 23; В. 14,35; ↑. Тип ср. BN, 203, 204, табл. XXVII № 11, 14, 16. Инв. № 17824/26.

Финикия

60. Город *Тир*, тетрадрахма, 93 год до н. э.
Л. ст. Голова Геракла с венком вправо, ободок точечный. Об. ст. Орел с пальмовой ветвью, стоящий на руле, влево; перед ним палица, дата ΓΛ=33 год Тира=93 год до н. э. Монограмма ℍ (№ 23). Между ног знак Λ (№ 24). Надпись: ΤΥΡΟΥΙΕΡΑΣ [ΚΑΙΑΣΥ]ΛΟΥ, ободок точечный. Д. 30; В. 14,00; ↑. Тип. ср. Head, 800 f. 353 Инв. № 15154.

61. *То же,* но другие штемпеля; дата ZΛ=37 год Тира=89 год до н. э. Монограмма ⚠ (№ 25), между ногами орла знак ♆ (№ 26); надпись сохранилась полностью: ΤΥΡΟΥΙΕΡΑΣ ΚΑΙΑΣΥΛΟΥ; ободки из крупных точек. Д. 28; В. 14,40; ↑. Инв. № 17824/27.

62. *То же,* но другие штемпеля, дата HN=58 год Тира=68 год до н. э. Монограмма ⚹ (№ 27). Л. ст. без ободка. Д. 29; В. 14,13; ↑. Инв. № 17824/28.

63. *То же,* но другие штемпеля, дата LN=50, год Тира=76 год до н. э. Монограмма △ (№ 28). Д. 30; В. 14,10; ↑. Инв. № 15157.

64. *То же,* но другие штемпеля; дата O=70 год Тира=51 год до н. э. Монограмма ⚹ (№ 29). Д. 28; В. 14,30; ↑. Инв. № 15150.

65. *То же,* но другие штемпеля; дата AO=71 год Тира=55 год до н.э. Монограмма ⚹ (№ 30), между ног орла знак ⚹ (№ 32). Д. 30; В. 14,2; ↑. Инв. № 16091.

66. *То же,* но другие штемпеля: дата OE=75 год Тира=51 год до н. э. Монограмма ⚹ (№ 31) и знак ⚹ (№ 32). Д. 37; В. 14,20; →. Инв. № 15145.

67. *То же,* но другие штемпеля; дата OH=78 год Тира=48 год до н.э. Монограмма ⚹ (№ 33), между ног орла знак ♆ (№ 26). Д. 28; В. 13,90; ↑. Инв. № 16090.

68. *То же,* но другие штемпеля; дата OH=78 год Тира=48 год до н. э. Монограмма ⚹ (№ 33) между ног орла знак ⚹ (№ 34). Д. 28; В. 14,30; ↑. Инв. № 15146.

69. *То же,* но другие штемпеля, дата Π=80 год Тира=46 год до н. э. Монограмма ⚹ (№ 35), между ног орла знак ♆ (№ 26) Д. 28; В. 14,90; ↑. Инв. № 15155.

70. *То же,* но другие штемпеля, дата Π=80 год Тира=46 год до н.э. Монограмма BN (№ 36), знак ♆ (№ 26); на Л. ст. круг стерт. Д. 27; В. 13,90; С ↑. Инв. № 17824/29.

71. *То же,* но другие штемпеля; дата ΠΑ=81 год Тира=45 год до н. э. Монограмма ⚹ (№ 35), знак ⚹ (№ 37). Д. 27; В. 14,20; ↑. Инв. № 16092.

72. *То же,* но другие штемпеля; дата ΠΑ=81 год Тира=45 год до н. э. Монограмма BN (№ 38); других знаков нет. Д. 29; В. 14,20; ↑. Инв. № 15151.

73. *То же,* но другие штемпеля; дата ПА=81=45 год до н. э. Монограмма ᴥ (№ 39), других знаков нет. Д. 27; В. 14,22; ↑. Инв. № 17824/30.

74. *То же,* но другие штемпеля; дата ПВ=82 год Тира=44 год до н. э. Монограмма BN (№ 38); между ног орла знак ⋏ (№40). Д. 28; В. 14,25; ↑. Инв. № 16094.

75. *То же,* но другие штемпеля; дата ПГ=83 год Тира=43 год до н. э. Монограмма Δ (№ 35), знак ⁄⁄ (№ 34). Л. ст. Ободок стерт. Д. 25; В. 14,30; ↑. Инв. № 17824/31.

76. *То же,* но другие штемпеля; дата ПΔ=84 год Тира=42 год до н. э. Монограмма BN (№ 38), знак ȝ (№ 26); Д. 26; В. 14,36; ↑. Инв. № 16093.

77. *То же,* но другие штемпеля, дата ПΔ=84 год Тира=42 год до н. э. Монограмма ƀ (№ 41) и тот же знак ȝ (№ 26) между ног орла. Д. 26; В. 14,30; ↗. Инв. № 15149.

78. *То же,* но другие штемпеля, дата ПΔ=84 год Тира=42 год до н. э. Монограмма ƀ (№ 41), знак ȝ (№ 26). На Л. ст. ободок точечный. Д. 29; В. 14,30; ↗. Инв. № 15147.

79. *То же,* но другие штемпеля; дата ПΔ=84 год Тира=42 год до н. э. Монограмма RN (№ 42), знак ȝ (№ 26). Д. 27, В. 14,40; ↑. Инв. № 17824/32.

80. *То же,* но другие штемпеля; дата ПΔ=84 год Тира=42 год до н. э. Монограмма BN (№ 36), между ног орла тот же знак ȝ (№ 26). Д. 27; В. 14,25; ↑ Инв. № 17824/33.

81. *То же,* но другие штемпеля, дата ПΔ=84 Тира=42 год до н. э. Монограмма BN (№ 36), знак ȝ (№ 26). Д. 26; В. 14,33; ↑. Инв. № 18215/9.

82. *То же,* но другие штемпеля; дата ПЕ=85 год Тира=41 год до. н. э. Монограмма BN (№ 38), знак ȝ (№ 26). Д. 29; В. 14,30; ↖. Инв. № 15152.

83. *То же,* но другие штемпеля; дата ПЕ=85 год Тира=41 год до н. э. Монограммы: ⨅ (№ 43), ⋊ (№ 44). Д. 27; В. 14,27; ↑. Инв. № 18215/5.

84. *То же,* но другие штемпеля; дата ПС=86 год Тира=40 год до н. э. Монограмма ƀ (№ 41), знак ȝ (№ 26). Д. 28; В. 14,90; ↑ Инв. № 15148.

85. *То же,* но другие штемпеля; дата ПZ=87 год Тира=39 год до н. э. Монограмма BN (№ 43), знак ɟ (№ 26). Д. 26; В. 14,36; ↑. Инв. № 15089.

86. *То же,* но другие штемпеля; дата ПZ=87 год Тира=39 год до н. э. Монограмма ΔI (№ 35), между ног орла знаков нет. Д. 27; В. 14,22; ↑. Инв. № 15156.

87. *То же,* но другие штемпеля; дата ПZ=87 год Тира=39 год до н. э. Монограмма BN (№ 45), знак ɟ (?) (№ 26). Д. 27; В. 14,20 ↑. Инв. № 16089.

88. *То же,* но другие штемпеля; дата ПZ=87 год Тира=39 год до н. э. Монограмма Z №(46), между ног орла знак ɟ (№ 26). Д; 27; В. 14,00; ↑ Инв. № 15153.

89. *То же,* тип во всем как предыдущий, дата ПZ. Монограмма Z (№ 46), знак ɟ (№ 26), но другие штемпеля. Д. 27; В. 14,27; ↑ Инв. № 17824/34.

90. *То же,* но другие штемпеля; дата ПН=88 год Тира=38 год до н. э. Монограмма BN (№ 36), знак ɟ (№ 26). Д. 28; В. 14,30; ← Инв. № 17824/35.

91. *То же,* но другие штемпеля; дата ПН=88 год Тира. Монограмма. BN (№ 36), знак ϟ (№ 32). Д. 27; В. 14,27; ↑. Инв. № 18215/6.

92. *То же,* но другие штемпеля; дата ПН=88 год Тира. Монограмма ΔI (№ 35), знак ϟ (№ 32). Д. 27; В. 14,30; ↑. Инв. № 15083.

93. *То же,* но другие штемпеля; дата ПΘ=89 год Тира=37 год до н. э. Монограмма ZN (№ 47), между ног орла знак тот же. Д. 26; В. 14,32; →. Инв. № 16023.

94. *То же,* но другие штемпеля; дата ПΘ=89 год Тира=37 год до н. э. Монограмма Ƀ (№ 48), знак ɟ (№ 26). Д. 27; В. 14,18 ↑. Инв. № 16096.

95. *То же,* но другие штемпеля; дата ПΘ (?)=89 год Тира. Монограмма Ƀ (№ 48), между ног орла тот же знак ɟ (№ 26). Д. 25; В. 14,40; ↑. Инв. № 16095.

96. *То же,* но другие штемпеля; дата ПΘ. Монограмма ZN (№ 47), между ног орла знаков нет. Д. 26; В. 13,85; ↑. Инв. № 17824/36.

97. Город *Сидон,* тетрадрахма, 39 год до н. э.

Л. ст. Бюст Тихе, вправо, на голове башенная корона с вуалью, спускающейся на плечи, на шее ожерелье, в ухе—серьга, ободок точечный. Об. ст. орел с пальмовой ветвью, стоящий на проре судна вправо, перед грудью и позади дата В—0=72 год Сидона=39 год до н.э. Монограммы: (№ 49, 50); надпись: ΣΙΔΩΝΙΩΝ ΤΗΣΙ ΕΡΑΣ ΚΑΙΑΣΥΛΟΥ. Ободок точечный. Д. 28; В. 14,00; ↑. Инв. № 16147. Тип ср. Head, 797, рис. 351.

98. *Город Арад,* недатированная тетрадрахма, I век до н. э.

Л. ст. Бюст Тихе, вправо, на голове башенная корона с вуалью, на шее ожерелье, в ухе серьга; ободок точечный. Об. ст. Крылатая Ника, стоящая влево с пальмовой ветвью на плече, в правой приподнятой руке—венок (?), под ним монограммы; (см. рис. № 51, 52), внизу буквы ЭС; ΑΡΑΔΙΩΝ. все сто в лавровом венке. Д. 26; В. 15,10; ↑. Инв. № 16148. Тип. ср. Head, 789, рис. № 346.

Парфия

99. *Митридат I* (171—138), драхма.

Л. ст. Бюст царя с тиарой и диадемой, влево; ободок точечный. (Об. ст. Аршак, сидящий вправо, с луком в руке, под ним буква С; надпись ΒΑΣΙΛΕΩ[Σ]ΑΡΣΑΚΟΥ; ободка нет. Д. 21; В. 3, 90; ↑. Инв. № 17824/37. Тип ср. Wroth, табл. I №3, № 4; Morgan, 244—245, табл. IV № 13, 15; Petrowicz, 5, табл. I № 3; Sellwood, 29 № 9.

100. *Митридат II* (123—88), драхма.

Л. ст. Бюст царя в диадеме, с длинной бородой, влево; на шее ожерелье, в ухе серьга; ободок точечный. Об. ст. Аршак на троне вправо, с вытянутой вперед правой рукой держит лук; надпись: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟ ΥΣ, ободка нет. Д. 20; В. 4,05; ↑. Инв. № 16108. Тип ср. Wroth, 30 № 66—68, табл. VII № 6,7; Morgan, 250, № 55, табл. VI № 16; Petrowicz, № 27 № 47, табл. IV № 1.; Sellwood, 70 № 27.

101. *Готарз I (90—80),* драхма.

Л. ст. Бюст молодого царя с короткой бородой и диадемой, влево; на шее ожерелье в три ряда, ободок точечный. Об. ст. Аршак на троне, вправо, в руке лук; надпись: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛ [ΟΥ] [ΑΡΣΑΚ]ΟΥ ΘΕΟΠΑΤΟ[ΡΟΣ] ΕΥΕΡΓΕ[ΤΟΥ], ободка нет. Д. 21; В. 3,64; ↑. Инв. № 17824/38. Wroth, 39 № 14, табл. IX № 5; Morgan, 254, № 72, табл. VIII № 8—11, 13; Petrowicz, табл. V № 9; Sellwood, 79 № 30/11.

102. *То же,* но другие штемпеля; надписи сохранились полностью. Д. 20; В. 3, 75; ↑. Инв. № 17824/39.

103. *Санатрук (77 -70)*, драхма,

Л. ст. Бюст бородатого царя, влево, на голове тиара с гребнем, диадемой и (боковыми) покрывалами на ушах; на шее ожерелья; в центре головного убора обозначен рог. Об. ст. Аршак на троне вправо, с луком в руке; надпись: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑ-ΚΟΥ ΘΕΟΠΑΤΡΟΥ ΝΙΚΑΤΟΡΟΣ; ободка нет. Д. 19; В. 3,70; →. Инв. № 15120. Wroth, 52 № 63, табл. XI № 8, 9; Morgan, 260 № 92, табл. 9 № 16; Sellwood, 90 № 33.

104. *Митридат III* (57—54), драхма.

Л. ст. Бюст молодого царя с короткой бородой, влево; на голове диадема, на шее ожерелье; ободок точечный. Об. ст. Аршак на троне с луком в руке, вправо. Монограмма (№ 53), надпись: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ‖ ΜΕΓΑΛΟΥ, перед династом ΑΡΣΑΚΟΥ, внизу ΔΙΚΑ-ΙΟΥ | ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ, сзади трона ΘΕΟΥ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ | ΚΑΙΦΙΛΕΛΛ ΗΝΟΣ; ободка нет. Д. 21; В. 3,80, →. Инв. № 17824/40. Тип ср. Wroth, 62 № 13, табл. XIII № 2, 3; Morgan, 266-267, № 111, табл. XII № 16.; Sellwood, 113 № 40/4.

105. *То же*, Митридат III, драхма, но другие штемпеля. Монограмма (№ 54), на обороте, за спиной трона (сверху) буква В; надпись: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ, перед династом ΑΡΣΑΚΟΥ, внизу: ΔΙΚΑΙΟΥ | ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ, позади трона ΘΕΟΥ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ ‖ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ; ободка нет. Д. 20; В. 3,97; ↑. Инв. № 17824/41. Тип ср. Wroth, 61 № 1, табл. XIII № 1; Morgan, 266 № 110, табл. XII № 6; Sellwood, 112, № 40/1.

106. *То же*, Митридат III, драхма, но другие штемпеля. Монограмма П; в надписях сохранились слова ΒΑΣΙΛΕ[ΩΣ] ΜΕΓΑΛ[ΟΥ] ΕΠΙΦΑΝΩΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ; последние две строки почти стерты. Д. 20; В. 3,37; ↑. Инв. № 15122. Тип ср. Wroth, 63, № 14, табл. XIII № 3; Sellwood, 113 № 40/8.

107. *Ород II* (57—38), драхма.

Л. ст. Бюст царя, влево; Ород изображен с короткой бородой, на голове диадема, с ожерельем в три ряда на шее; ободок точечный. Об. ст. Аршак на троне с луком в руке, вправо; монограмма (№ 55), надпись: ΒΑΣΙΛΕ[ΩΣ] ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ [ΔΙΚΑΙΟΥ] ΕΠΙΦΑΝΟΥ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ (sic); ободка нет. Д. 20; В. 3,70; ↑. Инв. № 17824/42. Тип ср. Wroth, 75, № 55, табл. XV № 6; Morgan, табл. XII № 8; Sellwood, 126 № 45/8.

108. *То же*, но другие штемпеля. Монограмма и подробности легенды не сохранились. Д. 19; В. 2,90; ↑. Инв. № 17824/43. Тип ср. Wroth, табл. XV № 6; Morgan, 267, № 114, табл. XII № 15; Petrowicz, 62 № 36, табл. X № 8; Sellwood, 126 № 45/8.

109. *То же,* Ород II, драхма, но другие штемпеля. Монограмма К; в надписи сохранились: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚ[ΟΥ] ΕΥΕΡΓΕ[ΤΟΥ] ΔΙΚΑΙΟΥ, последние слова остались вне поля. Д. 20; В. 3,45; ↑. Инв. № 17824/44. Тип ср. Wroth, 75 № 49, табл. XV № 4; Morgan, 267 № 114, табл. XII № 9; Sellwood, 126, № 45/12.

110. *То же,* Ород II, драхма, но другой вариант типа; за головой царя полумесяц, монограмма (№ 56); надпись: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ, остальные слова не поддаются чтению из-за плохой сохранности. Д. 20; В. 3, 60, ↖. Инв. № 15123. Тип ср. Wroth, 80 № 100, табл. XVI № 4.

111. *То же,* как предыдущий, но другие штемпеля. Монограмма № 56. Слово ΒΑΣΙΛΕΩΣ не сохранилось Д. 20; В. 3, 60; ↗. Инв. № 16109. Тип ср. Wroth, 80 № 99, табл. XVI № 4; Morgan, 267 № 114; Sellwood, 131, № 46/13.

112. *То же,* но другие штемпеля. Монограмма № 57; надпись: ΒΑΣΙΛΕΩ[Σ] || ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ.... || ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ || ΦΙΛΕΛΛΝΟΣ(sic). Д. 20; В. 3,070; ↑. Инв. № 17824/45. Тип ср. Wroth, 81 № 112, табл. XVI № 6; Morgan, 267 № 114, табл. XII, № 10; Sellwood, 127, № 45/19.

113. *То же,* но другие штемпеля; перед лбом царя пятилучевая звездочка, за головой—полумесяц; надпись сохранилась почти полностью ΒΑΣΙΛΕΩ[Σ] | ΒΑΣΙΛΕΩΝ Α ΡΣΑΚ[ΟΥ]. ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ || ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ. Монограмма К; ободка нет. Д 17; В. 3,25; ↑. Инв. № 17824/46. Тип ср. Wroth, 83 № 133, табл. XVI № 11; Morgan, табл. XII № 11.; Sellwood, 134 № 47/9.

114. *То же,* как предыдущий, но другие штемеля. Монограмма ΤΛ (№ 58). Д. 18; В. 3,38; ↑. Инв. № 17824/47.

115. *То же,* как предыдущий, но другие штемпеля. Монограммы: (№ 59, 60). Д. 20; В. 3,12; ↑. Инв. № 17824/ 48. Тип ср. Wroth, 83 № 130, табл.XVI № 11; Morgan, 267, № 114, табл. XII № 10.; Sellwood, 135, № 47/12.

116. *То же,* как предыдущий, Ород II, драхма, но другие штемпеля; перед лбом царя крупная восьмилучевая звездочка. Монограмма К. Д. 18; В. 3, 75; ↑. Инв. № 15121. Тип ср. Wroth, 83 № 133, табл. XVI № 11; Morgan, 267, № 114, табл. XII № 11.

117. *То же,* но другие штемпеля. Монограмма Λ (?) под луком, надписи весьма мелкими буквами, причем слово ΑΡΣΑΚΟΥ раз-

делено после первого гласного. Д 20; В. 3, 65; ↑. Инв. № 15113. Тип ср. Wroth, 84, № 136, табл. XVI № 12; Morgan, 267 № 114, табл. XII, № 11; Sellwood, 131, № 46/20.

118. *То же*, но другие штемпеля. Л. ст. Нет ободка. Монограммы над луком и внизу (см. таблицу монограмм, рис. № 59, 61). Д. 20; В. 3,40; ↑. Инв. № 15112. Тип ср. Wroth, 83 № 130, табл. XVI № 11; Morgan, 267 № 114, табл. XII, № 10.

119. То же, но другие штемпеля. Монограмма (№ 62); перед головой царя семилучевая звездочка, сзади полумесяц, на шее ожерелье в четыре ряда, ободок точечный. Д. 20; В. 3, 65; ↑. Инв. № 17824/49; Sellwood, 135 № 47/18.

120. *То же*, но другие штемпеля: перед лбом царя восьмилучевая звездочка, за головой—полумесяц с восьмилучевой звездой; на об. ст. за троном Аршака знак , а под луком (см. таблицу монограмм рис. № 54, 63); легенда: ΒΑΣΙΛΕΩΣ || ΒΑΣΙΛΕΩΝ, справа ΑΡΣΑΚΟΥ, внизу в двух строках ΕΥΕΡΓΕΤ[ΟΥ] || ΔΙΚΑΙΟΥ, слева ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ || ΦΙΛΕΛΛΗΝ[ΟΣ]. Д. 21: В. 3, 81: ↑. Инв. 17824/50. Тип ср. Wroth, 90 № 189, табл. XVII № 10; Morgan, 267, № 115, табл. XII, № 14; Petrowicz, табл. XI, № 11: Sellwood, 139, № 48/6–9.

Армения

121. *Тигран II Великий* (95–55), тетрадрахма, без даты, чекан Антиохии (на Оронте).
Л. ст. Бюст царя вправо, на голове армянская тиара; в центре ее восьмилучевая звездочка, между двумя орлами, снизу длинные покрывала для ушей и затылочной части, на плече видны складки царской мантии; ободок из длинных бус, перемежающихся двумя круглыми малыми бусами. Об. ст. Профильное изображение статуи Тихе в башенной короне, сидящей влево с пальмовой ветвью в руке; под ее ногами голая выплывающая человеческая фигура—олицетворение божества реки, у которой был город. Надпись—справа ΒΑΣΙΛΕΩΣ, слева—ΤΙΓΡΑΝΟΥ. Монограммы: в центре (см. № 64), внизу под сидением богини (см. № 65). У края венок. Д. 25; В. 15,15; ↑. Инв. № 16105. Тип ср. Head, 772; BN, 215 № 24; Petrowicz, 190, табл. XXV № 6.

122. *То же*, тетрадрахма того же типа, но другие штемпеля. Монограммы—под пальмовой ветвью Θ, внизу (№ 66). Д. 27; В. 14,09; ↑. Инв. № 18215/11.

123. *То же*, Тигран II, но драхма, чекан Тигранакерта.
Л. Ст. Бюст царя вправо, на голове армянская тиара с повязкой

в середине и пятью остроконечными зубцами на вершине; тиара в центре украшена семилучевой звездой, между двумя орлами; снизу к ней прикреплены длинные покрывала, закрывающие ухо, затылочную часть головы и шею; на плече видны складки царской мантии, ободок точечный. Об. ст. Статуя сидящей Тихе в башенной короне вправо, с пальмовой ветвью в руке; под ногами лежащая голая фигура, олицетворяющая реку, правая рука которой направлена под трон Тихе, а левая вытянута в сторону. Надпись справа: ΒΑΣΙΛΕΩΣ, слева: ΒΑΣΙΛΕΩΝ || ΤΙΓΡΑΝΟΥ; монограммы: сверху ΕΛ, под веткой Α, внизу ΞC. Ободка нет. Д. 20; В. 4,11; ↑. Инв. № 17824/51. Тип ср. Head 772—773; BN, 215 № 24; Petrowicz, 190 табл. XXV № 6; Gardner, 104, № 13, табл. XXVII № 8.

124. *То же*, как предыдущая, драхма Тиграна II, но от другой пары штемпелей. Монограммы и знаки не сохранились: легенда, справа ΒΑΣΙΛΕ[ΩΣ], слева ΒΑΣΙΛΕΩΝ || ΤΙΓΡΑΝΟΥ. Д. 17; В. 4, 00; ↑. Инв. № 17824/52.

125. *То же*, драхма того же типа, но от других штемпелей: под пальмовой веткой буква ς, знаки, помещенные внизу, и последние буквы в словах ΒΑΣΙΛΕΩΣ и ΤΙΓΡΑΝΟΥ не сохранились. Монетный кружок слегка выпукло-вогнутый. Д. 20; В 3, 82; ↑. Инв. № 18215/10.

126. *То же*, драхма Тиграна II, но с монограммой ςΛ, в середине Η, внизу Ξ C; ободок точечный, штемпеля другие. Д. 19; В. 4, 17; ↑. Инв. № 17824/53.

127. *То же*, драхма Тиграна Великого, но другие штемпеля; монограммы сверху ΖΛ, внизу ΞC. Д. 20; В. 4, 15; ↑. Инв. № 15119.

128. *То же*, Тигран Великий, но тетрадрахма с титулатурой царь царей. Л. ст. Бюст молодого царя в армянской тиаре на голове, вправо; подробности типа во всем как на предыдущих, однако прекрасной сохранности редкий экземпляр. Изображение восьмилучевой звезды между двумя орлами вписано в раму из растительных узоров. Царская повязка над нижней частью диадемы украшена остроконечными зигзагами и точками. Ободок из длинных бус, перемежающихся двумя круглыми малыми бусами. Об. ст. Статуя Тихе в башенной короне, в правой руке пальмовая ветка, сидит на возвышенности из пяти камней. Богиня в длинном одеянии, под ее ногами лежащая голая (?) фигура с вытянутыми в сторону руками, олицетворяющая речное божество. Перед головою Тихе ΖΛ, под веткой Α, внизу Ξ Κ. Надпись: справа ΒΑΣΙΛΕΩΣ, слева в двух строках: ΒΑΣΙΛΕΩΝ || ΤΙΓΡΑΝΟΥ; все это окаймлено венком. Д. 30; В. 16,42; ↑. Инв. № 18215/7.

129. *Артавазд II* (56—34), драхма.
Л. ст. Бюст Артавазда вправо, в армянской тиаре с диадемой и пятью остроконечными зубцами на вершине. В центре тиары обозначены фигуры двух орлов, между которыми шестилучевая (?) звездочка. На шее царя ожерелье в три ряда, в ухе серьга, на затылке покрывало, на плече видны складки царской мантии. Этот погрудный портрет армянского царя окаймлен длинными бусами, перемежающимися двумя круглыми малыми бусами. Об ст. Квадрига, скачущая влево, на двуколке возничий в лучистой короне с фигуркой Ники на одной руке и поводьями в другой; надпись сверху ΒΑΣΙΛΕΩΣ, внизу ΒΑΣΙΛΕΩΝ || ΑΡΤΑVΑΖ[ΔΟΥ]; перед конями монограмма (№ 67), за спиной Ники, обращенной лицом к возничему дата ς (=6 год царствования =50/49 годы до н. э.) ; ободка нет. Д.20 ; В. 4, 02 ; ↑. Инв. № 16622. Тип ср. BMC, 101 № 1, табл. XIV № 2 ; *Բաբայանը*, 37, № 15.

130. *То же,* Артавазд II, драхма, 50—49 годы; тип как на предыдущей, но об. ст. от другого штемпеля. Надпись ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΤΑVΑΖΔΟΥ и буква ς над квадригой и та же монограмма, которая у края слегка обрезана. Д. 17; В. 4,05; ↑. Инв. № 17824/54.

Понт

131. *Митридат VI Евпатор* (120—63), тетрадрахма, 71 год до н. э. Л. ст. Голова безбородого царя в диадеме вправо. Об. ст. Пасущийся олень, влево, перед ним полумесяц с восьмилучевой звездочкой, позади монограмма /№ 68/ и дата СКΣ — 226 год боспорской эры /=ок. 71 года до н. э./, в центре поля точка; надпись, сверху ΒΑΣΙΛΕΩΣ, внизу ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ || Δ; Все это окаймлено плющевым венком. Д. 30; В. 16. 65; ↑. Инв. № 16106. Тип ср. Head 501. № 8.

Каппадокия

132. *Ариарат IV Евсебий* (220—163), драхма, 197 год до н. э.
Л. ст. Голова царя в диадеме, вправо. Об. ст. Афина во весь рост влево, в шлеме, с копьем и щитом у левой руки, на вытянутой правой руке держит фигурку Ники, обращенной к имени царя; надпись справа ΒΑΣΙΛΕΩΣ. слева ΑΡΙΑΡΑΘΟΥ, снизу ΕΥΣΕΒΟΥΣ. Монограммы: и (см. № 69,70); дата ΓΛ (=33 год правления). Д. 19; В. 4,03; ↑. Инв. № 17824/55. Тип ср. BMC, 31, № 6, табл. VI № 2.

133. *Ариарат V* Евсебий, (163—130) Филопатор, драхма.
Л. ст. Кудрявая голова царя в диадеме вправо. Об. ст. Афина во весь рост, в шлеме стоит влево, копье и щит у левой руки, на вытянутой правой руке держит фигурку крылатой Ники, об-

ращенной к Афине. Надпись: справа ΒΑΣΙΛΕΩΣ, слева ΑΡΙΑΡΑ-ΘΟΥ, внизу ΕΥΣΕΒΟΥΣ. Монограмма ⩩ (№ 71), за спиной Афины буква Т, дата не сохранилась. Д. 17; В. 3,55; ↑. Инв. № 15108. Тип ср. ВМС, 33 № 2, табл. VI № 4; Head, 750.

134. *Ариобарзан I* (95—62) *Филороманос*, драхма, 81 год до н. э. Л. ст. Голова царя в диадеме вправо. Об. ст. Афина во весь рост, стоящая влево, на голове шлем, с копьем и щитом у левой руки, на вытянутой вперед правой руке держит фигуру крылатой Ники; надпись: справа ΒΑΣΙΛΕΩΣ, слева ΑΡΙΟΒΑΡΖΑΝΟΥ, внизу ΦΙΛΟΡΩΜΑΙΟΥ. Монограмма ⩩ (№ 72), за спиной Афины М (?); дата IΔ (=14 год правления=ок. 81 года до н. э.). Д. 16; В. 4,60; ↑. Инв. № 17824/56. Тип ср. ВМС. 39 № 8, табл. VII № 6, Head, 751.

135. *То же*, Ариобарзан I, драхма, тип, как предыдущий, но другие штемпеля с датой IZ (?) годы правления (=ок. 78 года до н. э.). Монограмма ⩩ (№ 73); надпись ΒΑΣΙΛΕΩ[Σ] (sic) ΑΡΙΟΒΑΡΖΑΝ [ΟΥ] ΦΙΛΟΡΑΙV (sic); без ободков. Д. 17; В. 3,80; ↑. Инв. № 17824/57,

136. *То же*, драхма Ариобарзана I, но с датой КН (?) (=28 год правления=ок. 67 года до н. э.), штемпеля другие, на обороте след двойного удара; надпись: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΡΙΟΒΑΡΖΑΝΟΥ ΦΙ-ΛΟΡΩΜΑΙΟΥ, причем последнее слово воспроизведено два раза. Д. 17; В. 3,55; ↑. Инв. № 15171.

137. *То же*, драхма, но другие штемпеля; дата не сохранилась. Монограмма ⩩ (№ 75), надпись: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΡΙΟΒΑΡΖΑ[ΝΟΥ] ΦΙΛΟΡΩΜ[ΑΙΟΥ]. Д. 16; В. 4,00; ↑. Инв. № 17824/58.

138. *То же*, но слово ΦΙΛΟΡΩΜΑΙΟΥ и дата под ним не сохранились. Монограмма ⩩ (№ 76). Д. 17; В. 3,85; ↑. Инв. № 15193. Тип ср. ВМС, 40 № 21, № 22.

139. *То же*, но другие штемпеля; дата не сохранилась. Монограмма ⩩ (№ 76), надпись местами стерта: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΡΙΟΒΑΡΖΑΝΟΥ· ΦΙΛ[ΟΡΩ]ΜΑΙΟΥ. Д. 17; В. 3,72; ↑. Инв. № 17824/59. Тип ср ВМС, 40 № 21.

Малая Азия

140. *Пергам*, недатированный кистофор 133—67 годов. Л. ст. В центре вакхическая корзина с полуоткрытой крышкой, из-под которой выползает змея, все в плющевом венке. Об. ст. Две змеи, извивающиеся вокруг горита; сверху монограмма ⩩

(№ 77) над ней буквы AP, слева монограмма имени города ♁ (№ 78), справа жезл, обвитый змеей. Д. 29; В. 12,25; ↓. Инв. № 16113. Тип ср. Head, 535; Зограф, табл. XXI № 4.

141. *То же*, но над монограммой буквы MH, штемпеля другие. Д. 26 В. 11, 90; ↑. Инв. № 15138 ;

142. *То же*, но с буквами TH над монограммой, штемпеля другие. Д. 26; В. 11, 75; ↑. Инв. № 16027.

143. *То же*, подробности типа как на предыдущем экземпляре с двумя монограммами (№ 77, 78) и с буквами TH; штемпеля разные. Д. 25; В. 11, 90; ↑. Инв. № 17824/60.

144. *То же*, монограммы те же, но с буквой KP; другие штемпеля. Д. 27; В. 12, 16;. Инв. № 18215/17.

145. *Пергам*, Кистофор с именем Г. Пульхера (55—54).
Л. ст. Вакхическая корзина с полуоткрытой крышкой, из-под которой выползает змея; всё в венке. Об. ст. Две змеи, извивающиеся снизу вверх, головами обращенные друг к другу, между ними лук в горите (?), справа—жезл, обвитый змеей, слева монограмма имени города ♁ (№ 79); сверху надпись в двух строках: C. PVLCHE[R] ‖ PRO. COS, внизу: MHNOΔωPOΣ; ободка нет. Д. 26; В. 12, 20; ↑. Инв. № 16114.

146. *Эфес*, анонимный и недатированный кистофор, I век до н. э. Л. ст. Вакхическая корзина с полуоткрытой крышкой, из-под которой выползает змея; все в плющевом венке. Об. ст. Две змеи, между которыми горит с растительным орнаментом, выше два рога изобилия с пшеничным колосом в середине; надпись: EФI над ним ΞZ, справа—факел, внизу под хвостами змей украшения из шести мелких точек. Д. 27; В. 12, 15; ↑. Инв. № 17824/61.

147. *То же*, Эфес, все, как на предыдущем экземпляре, но от другой пары штемпелей. На об. ст. у левого края поля обозначено EФI, а над ним ΞC. Д. 28; В. 12, 00;→. Инв. № 18215/16. Тип ср. Зограф, табл. XXI № 5; Head, 534—535.

Р И М

Республиканский период

148. *Анонимная монета*, денарий, Рим, 167—155 годы. Д. 20; В. 3,50; ↑. Инв. № 15166. Тип ср. Sydenham, 28, № 263; Grueber, 1, 55, № 457, табл. XVI № 5; Babelon, 1, 39, № 2.

149. *Гней Гелий,* денарий, Рим, 135—134 годы. Д. 19; В. 3, 80; ↑. Инв. № 18215/12. Тип ср. Sydenham, 50, №434; Grueber, I, № 918; Babelon, I, № 1.

150. *Гай Абурий Гемин,* денарий, Рим, 119—110 годы. Д. 19; В. 3, 72; ↑. Инв. № 15167. Тип ср. Sydenham, 60, № 490; Grueber, I, № 999; Babelon, 1. 94, № 1.

151. *Тит Клоулий,* денарий, Рим. 110 год до н. э. Д. 20; В. 3, 83; ←. Инв. № 17824/62. Тип ср. Sydenham, 63, № 516; Grueber, I, 165, № 1079, табл. XXIX, № 5; Babelon 1, 360, № 1.

152. *Марк Кипий,* денарий, Италия, 107 год до н. э. Д. 16; В. 3, 87; ↓. Инв. № 17824/63. Тип ср. Sydenham, 72, № 546; Grueber, II, 271, № 522, табл. XCIII, № 13; Babelon, I, 340—341, № 1.

153. *Квинт Марций Филипп,* денарий, Рим, 125—120 годы. Д. 17; В. 3,95; ↑. Инв. №17824/64. Тип ср. Sydenham, 56, № 477, табл. 18; Grueber 1,175, № 1144, табл. XXIX, № 18; Babelon, II, 186, № 11.

154. *Гней Корнелий Блазио,* денарий, Италия, 105 год до н. э. Д. 19; В. 3,75; ↓. Инв. № 15182. Тип ср. Sydenham, 75, № 561а; Grueber, II, 295, № 621, табл. XCIV, № 17; Babelon, I, 396, № 19.

155. *Аппий Клавдий, Тит Маллий,* денарий, Рим, 106 год до н. э. Д. 17; В. 3,84; ← г. Инв. № 16024. Тип ср. Sydenham, 78, № 570а; Grueber, I, 290, № 1293; табл. XX, 23; Babelon, I, 347, № 3.

156. *То же,* но другой вариант типа, денарий, Рим, 106 год до н. э. Д. 17; В, 3,60; ↑. Инв. № 17824/65. Тип ср. Sydenham, 78, № 570; Grueber, I, 199, № 1290, табл. XXX, № 22; Babelon I, 347, № 2.

157. *Квинт Минуций Терм,* денарий, Рим, 96—95 годы. Д. 20; В. 3,74; ↑. Инв. № 17824/66. Тип ср. Sydenham, 82, № 592, табл. 19; Grueber, II, 302, № 653, табл. XCV, № 14; Babelon, II, 235, № 19.

158. *Марк Люцилий Руф,* денарий, Италия, 100—95 годы. Д. 20; В. 3,75; ↓. Инв. № 17824/67. Тип ср. Sydenham, 84, № 599; Grueber, I, 224; № 1613, табл. XXXI, № 21; Babelon II, 150—151.

159. *Люций Аппулей Сатурнин,* Рим, 100—97 годы. Д. 19; В. 3,85; ↓. Инв. № 15105. Тип ср. Sydenham, 80, № 578; Grueber, I, 217, № 1520, табл. XXXI, № 14; Babelon, I, 208, № 1.

160. *Марк Порций Катон,* денарий, Рим, 93—91 годы. Д. 19; В.

3,99; ↓. Инв. № 15178. Тип ср. Sydenham, 83, № 596; Grueber, II, 303, № 657, табл. XCV, № 5; Babelon, II, 371, № 5.

161. *Люций Торий Бальб*, денарий, Италия, (?), 100—95 годы. Д. 19; В. 3,82; ↓. Инв. № 15100. Тип ср. Sydenham, 84, № 598, Grueber, I, 226, № 1633, табл. XXXI, № 22; Babelon, II, 488, № 1.

162. *Авлий Постум Альбин*, денарий, Италия, 92—91 гг. Д. 19; В. 3,85; →. Инв. № 16136. Тип ср. Sydenham, 88, № 613; Grueber, II, 309, № 713; табл. XCVI, № 11; Babelon, II, 379, № 4.

163. *Люций Кальпурний Пизо Фруги*, денарий, Италия, 90—89 гг. Д. 19; В. 3,74; ↓. Инв. № 15109. Тип ср. Sydenham, 99, № 661; табл. 20; Grueber, I, 259, № 1928; № 1934; табл. XXXIII, № 13; Babelon, I, 289—298.

164. *Люций Кальпурний Пизо Фруги*, денарий, Италия, 90—89 гг. Д. 18; В. 3,80; →; Инв. № 15172. Тип ср. Sydenham, 100, № 664j; Grueber, I, 270, № 2067, табл. XXXIV, № 7; Babelon, I, 289—298.

165. *То же*, но вариант, денарий, Италия, 90—89 гг. Д.17; В. 4,00; →. Инв. № 17824/68. Тип ср. Sydenham, 100, № 664; Grueber, I, 272, № 2095 f, 2097, 2103, табл. XXXIV, № 10; Babelon, № 1, 289—298.

166. *То же*, но другой вариант типа. Д. 17; В. 3, 86; →. Инв. № 17824/69. Тип ср. Sydenham, 102 № 670 d; Grueber, 1, 268, 2041, табл. XXXIV, № 3; Babelon, 1, 289—298.

167. ***Анонимная монета***, денарий, Рим, 85—84 годы. Д. 17; В. 3, 85; ↓. Инв. № 17824/70. Тип ср. Sydenham, 114, № 723; Grueber, 1, 335, № 2622, табл. XXXIX, № 15, Babelon, 1, 530—533.

168. *То же*, но другие штемпеля. Д. 18; В. 3,95; ↓. Инв. № 17824/71.

169. *То же*, но другие штемпеля. Д. 19; В. 3,62; ↓. Инв. № 17824/72.

170. *Гай Мамилий Лиметан*, денарий, Италия, 82—81 годы. Д. 20; В. 4,00; ↓. Инв. № 17824/73. Тип ср. Sydenham, 119, № 741, табл. 21; Grueber, 1, 343' № 2722. табл. XL, № 9; Babelon, II, 173, № 6.

171. *Публий Крепузий*, денарий, Рим, 82—81 годы. Д. 17, В. 3, 78; ↓. Инв. № 17824/74. Тип ср. Sydenham, 118, № 738; Grueber, 1, 339, № 2667, табл. XL, № 5; Babelon, I, 441, № 1.

172. *Люций Цензорин, Публий Крепузий, Гай Лиметан,* денарий, Рим, 82—81 годы. Д. 18; В. 4,02; ^ Инв. № 15184. Тип ср. Sydenham, 117, № 736; Grueber, I, 336, № 2634, табл. XL, № 1; Babelon, II, 196, № 27,

173. *Гай Анний Луск, Гай Тарквитий,* денарий, Испания, 81—80 годы .Д. 16; В. 3,70; ←. Инв. № 15169. Тип ср. Sydenham, 4, 122, № 749; Grueber, II, 356, № 35, табл. С, № 8; Babelon, I, 139, № 1, II, 478.

174. *Авлий Постумий Альбин,* денарий, Италия, 79 год до н. э. Д. 19; В. 3,95; ↓. Инв. № 15164. Тип ср. Sydenham, 120, № 746, табл. 21; Grueber, I, 352, № 2840, табл. XL, № 16; Babelon. II, 381, № 8.

175. *То же,* но другие штемпеля, денарий, Италия, 79 год до н. э. Д. 19; В. 3, 85; ↓. Инв. № 16125.

176. *Люций Корнелий Сулла,* денарий, Восток, 82—81 годы. Д. 18; В. 3,90; ↑. Инв. № 17824/75. Тип ср. Sydenham, 124, № 761; Grueber, II, 460, № 3, табл. СХ, № 3; Babelon, I, 406, № 29.

177. Анонимная монета, денарий, Восток, 85 год до н. э. Д. 19; В. 3,82; ↑ Инв. № 15099. Тип ср. Sydenham, 123, № 755; Grueber, II,464, № 18, табл. СХ, № 12; Babelon, I, 409, № 33.

178. *Гай Невий Бальб,* денарий, Италия, 78—77 годы. Д. 17; В. 3,77 ↓. Инв. № 17824/76. Тип ср. Sydenham, 126, № 769b; Grueber, I, 370, № 2968, табл. XLI, № 4; Babelon, II, 248.

179. *Марк Вольтей,* денарий, 76 год до н. э. Д. 18; 3,68; ↑. Инв № 17824/77. Тип ср. Sydenham,127, № 775, табл. 22; Grueber, I, 389, № 3158; табл. XLII, № 2; Babelon, II, 565, № 2.

180. *Люций Прокил,* денарий, Италия, 78—77 годы. Д. 19; В. 3,95; ↓. Инв. № 15174. Тип ср. Sydenham, 126, № 772; Grueber, I, 387, № 3150, табл. XLI, № 19; Babelon, II, 386, № 2.

181. *Люций Лукреций Трио,* денарий, Рим, 74 год до н. э. Д. 17; В 3,69; ↓. Инв. № 17824/78. Тип ср. Sydenham, 128, № 784, табл 22; Grueber, I, 397 № 3265, табл. XLII, № 13; Babelon, II, 153, № 3.

182. *Люций Фарсулейюс Мензор,* денарий, Рим, 73 год. до н. э. Д. 16; В. 3,87; ↓. Инв. № 17824/79. Тип ср. Sydenham, 130, № 789a, табл. 22; Grueber, I, 403, № 3310, табл. XLII, № 19; Babelon, I, 494, № 2.

183. *Маний Аквилнюс,* денарий, Италия, 68 год до н. э. Д. 19; В. 4,05; ↓. Инв. № 17824/80. Тип ср. Sydenham, 132, № 798; табл. 23; Grueber, I, 417, № 3366; Babelon, I, 213, № 2.

184. *То же, но* другие штемпеля. Д. 18; В. 3,85; ↓. Инв. № 17824/81.

185. *Тит Веттий Сабин,* денарий, Италия, 60 год до н. э. Д. 20; В. 4, 10; ↓. Инв. № 17824/92. Тип ср. Sydenham, 149, № 905, табл. 25; Grueber, 1, 417; № 3370, табл. LXIII, № 7; Babelon, II, 532, № 2.

186. *Гай Госидий Гета,* денарий, Рим, 60 год до н. э. Д. 18; В. 3,72; →. Инв, № 15097. Тип ср. Sydenham, 149, № 903, табл. 25; Grueber, 1, 421, № 3389; Babelon, 1, 547, № 1.

187. *То же,* но другие штемпеля, денарий. Рим, 60 год до н. э. Д. 18; В. 3,72; ↓. Инв. № 15094.

188. То же, но другие штемпеля. Д. 18; В. 4,00; ←. Инв. № 15187.

189. *Люций Скрибоний Либо,* денарий, Рим, 55 год до н. э. Д. 20 В. 3,95, ↓. Инв. № 17824/83. Sydenham, 155, №928, табл. № 25.

190. *То же,* но другие штемпеля. Д. 18; В. 3,80; ↓. Инв. № 17824/84.

191. *То же,* но другие штемпеля. Д. 18; В. 3,70; ↓. Инв. № 17824/85. Тип ср. Sydenham, 155, № 928, табл. 25; Grueber. 419 № 3377, табл. XLIII, № 9.

192. *То же,* но другие штемпеля. Д. 18; В. 3,85; ↓. Инв. № 17824/86. Sydenham, 155, № 928, табл. 25.

193. *То же,* но другие штемпеля. Д. 20; В. 3, 78; ↘. Инв. № 15165.

194. *Павел Эмилий Лепид,* денарий, Рим, 55 год до н. э. Д. 20; В. 3,99; ↘. Инв. № 17824/87. Тип ср. Sydenham, 154, № 926, табл. 25; Grueber, 1, 418, № 3373, табл. XLIII, № 8; Babelon, 1, 121—122, № 10.

195. *То же,* но другие штемпеля. Д. 19; В. 4,02; ↓. Инв. 15161.

196. *То же,* но другие штемпеля. Д. 18; В. 4,00; ↓. Инв. № 17824/88.

197. *То же,* но другие штемпеля. Д. 18; В; 3,87; ↓. Инв. № 17824/89.

11—758

198. *Люций Росций Фабат,* денарий, Италия, 58 год до н. э. Д. 19 В. 3,95; ↓ Инв. № 16129. Тип ср. Sydenham, 152, № 915, табл. 25; Grueber, I, 424, № 3404, табл. XLIII, № 17; Babelon, II, 401—402, № 2.

199. *Марк Плеторий Цестиан,* денарий, Рим, 68—66 годы. Д. 18; В. 4,07; →. Инв. 15098. Тип ср. Sydenham, 133, № 807, табл. 23; Grueber, I, 439, № 3567, табл. XLV, № 7; Babelon, II, 313, № 5.

200. *То же,* но другие штемпеля. Д. 17; В. 4,00; →. Инв. № 17824/90.

201. *То же,* но другие штемпеля. Д. 18; В. 3,83; ↑. Инв. № 17824/91.

202. *Марк Плеторий Цестиан,* денарий, 68—66 годы. Д. 18; В. 4,05; ↓. Инв. № 17824/92. Тип ср. Sydenham, 133, № 808, табл. 23; Grueber I, 439, № 3577, табл. XLV, № 9; Babelon, II, 312, № 3.

203. *То же,* но другой вариант типа, денарий, Рим, 68—66 годы. Д. 17; В. 3,96; ↓. Инв. № 17824/93. Тип ср. Sydenham, 133, № 803, табл. 23; Grueber, I. 436, № 3533, табл. XLV, № 1; Babelon, II, 314, № 7.

204. *То же,* но вариант типа, денарий, Рим, 68—66 годы. Д. 19; В. 3,78; ↑. Инв. № 15160. Тип ср. Sydenham, 133, № 803, табл. 23; Grueber, I, 437, № 3542, табл. XLV, № 2; Babelon, II, 314, № 7.

205. *То же,* но другой тип. Д. 18; В. 4,00; ↘. Инв. № 15183. Тип ср. Sydenham, 134, № 809, табл. 23; Grueber, I, 441, № 3596, табл. XLV, № 12; Babelon, II, 312, № 4.

206. *Марк Плеторий Цестиан,* денарий, 68—66 годы. Д. 19; В. 4,00; ↘. Инв. № 16123. Тип ср. Sydenham, 134, № 809, табл. 23; Grueber, I, 441, № 3596, табл. XLV, № 12; Babelon, II, 312, № 4.

207. *Квинт Помпоний Муза,* денарий, 68 66 годы. Д. 18; В. 3,80; →. Инв. № 17824/94. Тип ср. Sydenham, 134, № 813, табл. 23; Grueber, I, 443, № 3610, табл. XLV, № 15; Babelon, II, 362, № 10.

208. *То же,* но вариант типа. Д. 17; В. 4.10; →. Инв. № 17824/95. Тип ср. Sydenham, 134, № 815, табл. 23; Grueber, I, 443, № 3613, табл. XLV, № 17; Babelon, II 363, № 13.

209. *Гай Кальпурний Пизо Фруги,* денарий, Рим, 64 год до н. э. Д. 18; В. 3,60; ↘. Инв. № 16141. Тип ср. Sydenham, 145, № 876, табл. 24; Grueber, I, 451, №№ 3654, 3657; Babelon, I, 299—302.

210. *Гай Кальпурний Пизо Фруги*, денарий, Рим, 64 год до н. э. Д. 17; В. 3.88; ↙. Инв. № 16142. Тип ср. Sydenham 140, № 846, табл. 24; Grueber, I, 463, № 3772, табл. 47, № 7; Babelon, I. 299—302.

211. *То же*, но вариант типа. Д 18; В. 3,80; ↓ Инв. № 17824/96; Тип; ср. Sydenham, 140, № 846, табл. 24; Grueber, I, 467, № 3804 Babelon, I, 299—302.

212. *Публий Плавт Ипсей*, денарий, Рим, 58 год до н. э. Д. 19; В. 3,95; →. Инв. № 15110. Тип ср. Sydenham 150, № 910; Grueber, I, 476, № 3841, табл. XLIII, № 2; Babelon, I, 323, № 11.

213. *Публий Фонтей Капито*, денарий, Рим, 61 год до н. э. Д. 17; В. 3,87; →. Инв. № 17824/97. Тип ср. Sydenham, 148, № 900, табл. 25; Grueber, I, 478, № 3851, табл. XLVIII, № 6; Babelon, I; 509, № 17.

214. *Квинт Кепио Брут*, денарий, Рим 60 год до н. э. Д. 18; В. 3, 65; →. Инв. № 17824/98. Тип ср. Sydenham, 150, № 907; Grueber, I, 480, № 3864, табл. XLVIII, № 9; Babelon, II, 113, № 29.

215. *Квинт Кепио Брут*, денарий, Рим, 60 год до н. э. Д. 19 В. 4,01; ↘. Инв. № 16138. Тип ср. Sydenham, 150, № 906, табл. 25; Grueber, I, 479, № 3861, табл. XLVIII, № 8; Babelon, II, 114, № 31.

216. *То же*, но другие штемпеля. Д. 21; В. 3,60; ↘. Инв, № 17824/104.

217. *То же*, но другие штемпеля. Д. 20; В. 3,89; ↓. Инв. № 18215/10

218. *Квинт Кассий Лонгин*, денарий, Рим, 57 год до н. э. Д. 17; В. 3,89; ↓. Инв. № 16134. Тип ср. Sydenham, 153, № 918; Grueber, I, 482, № 3873, табл. XLVIII, № 12; Babelon, I, 331, № 8.

219. *То же*, но другой вариант типа, денарий, Рим, 57 год до н. э. Д. 18; В. 3,13; →. Инв. № 15169. Тип ср. Sydenham, 152, 916, табл. 25; Grueber, I, 481, № 3868, табл. XLVIII, № 10; Babelon, I, 330, № 7.

220. *То же*, но другие штемпеля. Д. 18; В. 4,00; ↘. Инв. № 17914/2.

221. *Марк Эмилий Скавр, Публий Плавт Ипсей*, денарий, Рим, 58 год до н. э. Д. 18; В. 3,88; ↓. Инв. № 17824/105. Тип ср. Sydenham, 152, № 913, табл. 25; Grueber, I, 484, № 3878, табл. XLVIII, № 14; Babelon, I, 120, № 8.

222. *То же,* но другие штемпеля. Д. 17; В. 3,73; ↓. Инв. № 17824/99.

223. *То же,* но другие штемпеля. Д. 16; В. 3,81; ↙. Инв. № 15111.

224. *Квинт Помпей Руф,* денарий. Рим, 95 год до н. э. Д. 18; В. 3,03; ↓, Инв. № 17824/100. Тип ср. Sydenham, 150, № 909; Grueber, I, 485, № 3885, табл. XLVIII, № 16; Babelon. II, 338, № 5.

225. То же, но другие штемпеля, денарий, Рим, 59 год до н. э. Д. 15; В. 3,75; ↙. Инв. № 17824/101.

226. *Люций Марций Филипп,* денарий, Рим, 56 год до н. э. Д. 17; В. 4,04; ↘. Инв. № 16197. Тип ср. Sydenham, 153, № 919а, табл. 25; Grueber, I, 486, № 3893; Babelon, II, 196—197, № 28—29.

227. *То же,* но другие штемпеля. Д. 18; В. 3,79; ↗. Инв. № 17824/102.

228. *То же,* но другие штемпеля, денарий, Рим, 56 год до н. э. Д. 20; В. 4,20; ↑. Инв. № 17824/103. Тип ср. Sydenham, 153, № 919с; Grueber, I, 486, № 3895, табл. XLVIII, № 18; Babelon, II, 197, № 29.

229. *Люций Фурий Брокх,* денарий, Рим, 61 год до н. э. Д. 17; В. 3,88; ↑. инв. № 17824/106. Тип ср. Sydenham, 149, № 902; Grueber, I, 486, № 3896, табл. XLVIII, № 19; Babelon. I, 528, № 23.

230. *Авлий Плавт,* денарий, Рим, 54 год до н. э. Д. 17; В. 3,78; ←. Инв. № 17824/107. Тип ср. Sydenham 156, 932, табл. 26; Grueber, I, 490, № 3916, табл. XLIX, № 2; Babelon, II, 324, № 13.

231. *Гней Планк,* денарий, Рим, 54 год до н. э. Д. 17; В. 3,88; ↙. Инв. № 15175. Тип ср. Sydenham, 156, № 933, табл. 26; Grueber, I, 491, № 3920, XLIX, № 3; Babelon, I, 317 - 318.

232. *Маний Ацилий Глабрио,* денарий, Рим, 55 год до н. э. Д. 18; В. 3,85; ↑. Инв. № 15104. Тип ср. Sydenham, 154, № 922, табл. 25; Grueber, I, 497, № 3944; Babelon, I, 106, № 8.

233. *То же,* но другие штемпеля. Д. 19; В. 3,67; ↘. Инв. № 15259. Тип ср. Sydenham, 154, № 922, табл. 25; Grueber, I, 496, № 3943, табл. XLIX, № 9; Babelon, I, 106, № 8.

234. *То же,* но другие штемпеля. Д. 17; В. 4,17; ←. Инв. № 17824/108.

235. *Гай Вибий Панса*, денарий, Рим, 48 год до н. э. Д. 19; В. 3,83; →. Инв. № 17824/109. Тип ср. Sydenham, 159, № 949; Grueber, I, 511, № 3983, табл. L № 6; Babelon, II, 546, № 20.

236. *То же,* но другие штемпеля. Д. 18; В. 4,00 ; →. Инв. № 15103.

237. *То же,* но другой тип, денарий, Рим, 48 год до н. э. Д. 18; В. 3,85; ↗. Инв. № 16120. Тип ср. Sydenham, 159, № 948, табл. 26, Grueber, I, 511, № 3982, табл. L № 5; Babelon, II, 546, № 18.

238. *То же,* но другие штемпеля, денарий, Рим, 48 год до н. э. Д. 18; В. 3,65; ←. Инв. № 16121. Тип ср. Sydenham, 159, № 948, табл. 26; Grueber, I, 511, № 3980, табл. L, № 4.

239. *То же,* но другие штемпеля. Д. 16; В. 3,53; ↓. Инв. № 15176. Тип ср. Sydenham. 159, № 947; Grueber, I, 510, № 3978, табл. L № 3.

240. *Гай Вибий Панса*, денарий, Рим, 48 год до н. э. Д. 18; В. 3,75; ↓. Инв. № 15089. Тип ср. Sydenham, 159. № 947; Grueber, I, 510, № 3978; Babelon, II, 546, № 18.

241. *То же*, но другие штемпеля. Д. 19; В. 3,80; ←. Инв. № 15090.

242. *Гай Вибий Панса, Децимий Постум Альбин Бруmu Ф*; денарий, Рим, 49—48 годы. Д. 20; В. 3,53, ↑. Инв. № 17824/110. Тип ср. Sydenham, 158, № 944, табл. 26; Grueber, I, 512, № 3987, табл. L № 8; Babelon, II, 547, № 22.

243. *Децимий Постум Альбин Бруmu Ф.*, денарий, Рим, 49—48 годы до н. э. Д. 19; В. 3,80; ↑. Инв. № 17824/111. Тип ср. Sydenham, 158, № 941, табл. 26; Grueber, I, 507, № 3962; Babelon, II, 384—385, № 11.

244. *То же,* но другой тип. Д. 20; В. 4,14; →. Инв. № 16026. Тип ср. Sydenham, 158, № 942, табл. 26; Grueber, I, 508, № 3964, табл. XLIX, № 18; Babelon, II, 384, № 10.

245. *То же,* но другой тип. Д. 18; В. 3,90; →. Инв. № 15095. Тип ср. Sydenham, 158, № 943a; Grueber, I, 509, № 3968, табл. XLIX № 20; Babelon, II, 385, № 13.

246. *Квинт Сициний*, денарий, Рим, 49—48 годы. Д. 17; В. 4,07; ↘, Инв. № 17824/112. Тип ср. Sydenham, 157, № 938; Grueber, I. 503, № 3947, табл. XLIX, № 10; Babelon, II, 460, № 5.

247. *Люций Корнелий Лентул, Гай Клавдий Марцеллий,* денарий, Сицилия, 49 год до н. э. Д. 19; В. 3,78; ↓. Инв. № 17824/113. Тип ср. Sydenham, 171, № 1029; Grueber, II, 551, № 1, табл. CXX № 1; Babelon, I, 425, № 64.

248. *Гай Юлий Цезарь,* денарий, Галлия, 54—51 годы. Д. 19; В. 3,80; ↑. Инв. № 17824/114. Тип ср. Sydenham, 167, № 1006, табл. 27; Grueber, II, 390, № 27, табл. CIII, № 5; Babelon, I, 10, № 10.

249. *То же,* но другие штемпеля, денарий, Галлия, 54—51 годы. Д. 18; В. 3,80; ↑. Инв. № 15102. Тип ср. Sydenham, 167, № 1006; Grueber, II, 391, № 29; Babelon, II, 10, № 9.

250. *То же,* но другие штемпеля. Д. 18; В. 3, 86; →. Инв. № 16140.

251. *То же,* но другие штемпеля. Д. 18; В. 3,87; ↓. Инв. № 17914/1.

252. *То же,* денарий, но 48 год до н. э. Д. 17; В. 3,81; ↙. Инв. № 17824/115. Тип ср. Sydenham, 168, № 1013, табл. 27; Grueber, II, 469, № 34, табл. CX № 20; Babelon, II, 11, № 10.

253. *То же,* но другие штемпеля. Д. 18; В. 3,96; ↓. Инв. № 17824/116.

254. *То же,* но другие штемпеля. Д. 19; В. 3,90; ↓. Инв. № 17824/117

255. *То же,* но другие штемпеля. Д. 17; В. 3,88; ↙. Инв. № 16135.

256. *То же,* но другие штемпеля. Д. 18; В. 3,70; ↓. Инв. № 16145.

257. *То же,* но другие штемпеля. Д. 18; В. 3,94; ↙. Инв. № 15186.

258. *Люций Гостилий Сасерн,* денарий, Рим, 48 год до н. э. Д. 18; В. 4,00; ↓. Инв. № 16131. Тип ср. Sydenham 159, № 951a; Grueber, I, 513, № 3993, табл. L № 6; Babelon, I, 553, № 5.

259. *То же,* но вариант типа, денарий, Рим, 48 год до н. э. Д. 18; В. 3,90; →. Инв. № 16128. Тип ср. Sydenham, 160, № 953 табл. 26; Grueber, I, 514, № 3996, табл. L № 11; Babelon, I, 553, № 4.

260. *То же,* но другие штемпеля. Д. 18; В. 4,03; ↑. Инв. № 17824/118.

261. *То же,* но другие штемпеля. Д. 19; В. 3,85; ↙. Инв. № 15163.

262. *То же*, но другие штемпеля. Д. 19; В. 3,60; ↗. Инв. № 15162.

263. *Квинт Сициний*, *Гай Копоний*, денарий, Рим, 49—48 годы. Д. 16; В. 3,75; ↘. Инв. № 17824/119. Тип ср. Sydenham, 157, № 939, табл. 26; Grueber, II, 468. № 26, табл. CX № 16; Babelon, I., 380—381, № 1.

264. *Люций Плавтий Планк*, денарий, Рим, 47 год до н. э. Д. 18; В. 3,85; ↘. Инв. № 15182. Тип ср. Sydenham, 160, № 959, табл. 26; Grueber, I, 517, № 4006, табл. L, № 16; Babelon, II, 325—326, № 14.

265. *То же*, но другие штемпеля. Д. 20; В. 3,70; ↙. Инв. № 15101.

266. *То же*, но другие штемпеля. D. 19; В. 4,00; ↖. Инв. № 17824/120.

267. *Квинт Цецилий Метеллий Сципион*, *Марк Эппий*, денарий, Африка, 47—46 годы. Д. 17; В. 3,92; ↑. Инв. № 15107, Тип ср. Sydenham, 175, № 1051. табл. 28; Grueber, II, 574, № 2, табл. CXXI, № 6; Babelon, I, 279. № 50.

268. *Маний Кордий Руф*, денарий, Рим, 46 год до н. э. Д. 17; В. 3,56; ↓. Инв. № 17824/121. Тип ср. Sydenham, 268, № 977; Grueber, I, 524, № 4040, табл. LI, № 13; Babelon, I, 383—384, № 3.

269. *Гай Юлий Цезарь*, денарий, Африка, 46 год до н. э. Д. 18; В. 3,83; ↙. Инв. № 17824/122. Тип ср. Sydenham, 170, № 1024; Grueber, II, 576, № 23, табл. CXXI, № 14; Babelon, II, 14, № 16.

270. *То же*, но другие штемпеля. Д. 16; В. 4,12, ↓. Инв. № 17824/123.

271. *То же*, но другие штемпеля. Д. 18; В. 3,90; ←. Инв. № 15091

272. *То же*, но другие штемпеля. Д. 17; В. 3,87; →. Инв. № 17824/124.

273. *То же*, но другие штемпеля. Д. 19; В. 4,00; →. Инв. № 17824/125. Тип ср. Sydenham, 170, № 1023; Grueber, II, 576, № 21, табл. CXXI, № 13.

274. *То же*, но другие штемпеля. Д 18; В. 4,10; →. Инв. № 17824/126.

275. *То же*, но другие штемпеля. Д. 20; В. 4,00; ↗ Инв. № 17824/127.

276. *Гай Юлий Цезарь*, денарий, Галлия, 47 год до н. э. Д. 18; В. 3,73; ←. Инв. № 17824/128. Тип ср. Sydenham, 168, № 1015; Grueber, II, 368, № 86, табл. CL, № 9; Babelon, II, 12, № 12.

277. *То же*, но другие штемпеля. Д. 20; В. 3,98; ↙. Инв. № 16144.

278. *Тит Каризий*, денарий, Рим, 45 год до н. э. Д. 18; В. 3,85, ↘. Инв. № 17824/129; Тип ср. Sydenham, 163, № 982а, табл. 26; Grueber, I, 527, № 4056, табл. LII, № 1; Babelon, I, 314, № 1.

279. *То же*, но другие штемпеля. Д. 19; В. 3,55; ↓. Инв. № 15186. Тип ср. Sydenham, 163, № 982а, табл. 26; Grueber, I, 528, № 4057, табл. LII, № 2,

280. *То же*, но другие штемпеля. Д. 18; В. 3,78; ↙. Инв. № 15177.

281. *То же*, но другие штемпеля. Д. 20; В. 4,10; ↗. Инв. № 17824/130.

282. *То же*, но другие штемпеля. Д. 19; В. 3,60; ↓. Инв. № 16127. Тип ср. Sydenham, 163, № 982в.

283. *То же*, но другие штемпеля. Д. 18; В. 3,27; ↑. Инв. № 15190.

284. *То же*, но другие штемпеля. Д. 18; В. 3,97; ↑. Инв. № 17824/131.

285. *То же*, но другой тип. Д. 15; В. 4,00; ↓. Инв. № 17824/132. Тип ср. Sydenham, 164, № 984; Grueber, I, 529, № 4065, табл. LII, № 4; Babelon, I, 315, № 4.

286. *То же*, но другие штемпеля. Д. 19; В. 3,65; ↑. Инв. № 15173. Тип ср. Sydenham, 164, № 984в; Grueber, I, № 4068, табл. LII, № 6; Babelon, I, 315, № 5.

287. *Тит Каризий*, денарий, другой тип, Рим, 45 год до н. э. Д. 17; В. 4,10; ↓. Инв. № 17824/133. Тип ср. Sydenham, 164, № 985, табл. 26; Grueber, I, 530, № 4070, табл. LII № 7; Babelon, I, 314, № 3.

288. *То же*, но другие штемпеля. Д. 19; В. 4,00; ↑. Инв. № 17824/134.

289. *То же*, но другие штемпеля. Д. 17; В. 3,80; →. Инв. № 17824/135.

290. *То же*, но другие штемпеля. Д. 17; В. 3,70; ↑. Инв. № 16130.

291. *То же*, но другой вариант типа. Д. 19; В. 3,85; ↓. Инв. №16141. Тип ср. Sydenham, 164, № 986; Grueber, I, 530, № 4073, табл. LII, № 8; Babelon, I, 314, № 2.

292. *Гай Консидий Пет*, денарий, Рим, 45 год. Д. 18; В. 4,18; ↓. Инв. № 17824/136. Тип ср. Sydenham, 164, № 990; Grueber, I, 532, № 4081, табл. LII, № 12; Babelon, I, 378, № 4.

293. *То же*, но другие штемпеля. Д. 18; В. 3,92; →. Инв. № 16126. Тип ср. Sydenham, 164, №. 990a; Grueber. I, 532, № 4083, табл. LII, № 13; Babelon, I. 378, № 3.

294. *То же*, но другие штемпеля. Д. 20; В. 3,72; ↓. Инв. № 17824/137.

295. *То же*, но другой вариант типа. Д. 19; В. 3,56; →. Инв. № 17824/138. Тип ср. Sydenham, 164, № 991; Grueber. I, 532 № 4084, табл. LII, № 14; Babelon, I, 377, № 2.

296. *То же*, но другие штемпеля. Д. 17; В. 3,62; ↓ Инв. № 17824/139. Тип ср. Sydenham, 165, № 991a; Grueber, I, 532, № 4086, табл. LII, № 15.

297. *То же*, но другие штемпеля. Д. 17; В. 3,92; ↓. Инв. № 15181.

298. *То же*, но другой вариант типа. Д. 20; В. 3,58; ←. Инв. № 16132. Тип ср. Sydenham, 165, № 993; Grueber, I, 532; № 4090, табл. LII № 17; Babelon, I, 379, № 7.

299. *Люций Валерий Ацискул*, денарий, Рим, 45 год до н. э. Д. 19; В. 3,90; ↓. Инв. № 15170. Тип ср. Sydenham, 166, № 998; Grueber, I, 534, № 4099, табл. LIII, № 1; Babelon, II, 519, № 17.

300. *Люций Эмилий Бука*, денарий, Рим, 44 год до н. э, Д. 17; В. 3,23; ↓. Инв. № 17824/140. Тип ср. Sydenham, 176, № 1060 I, табл. LIV, № 8; Babelon, II, 21. № 34.

301. *Публий Сепуллий Макр*, денарий. Рим, 44 год до н. э. Д. 17; В. 4,25; ←. Инв. № 16139. Тип ср. Sydenham, 178, № 1070; Grueber, I, 547, № 4164, табл. LIV, № 15; Babelon, II, 27, № 47.

302. *То же*, но другие штемпеля. Д. 18; В. 4,00; ↓. Инв. № 15092. Тип ср. Sydenham 178, № 1072; Grueber, I, 548, № 4168, табл. LIV, № 18; Babelon, II, 27, № 48.

303. *То же*, но другой вариант типа. Д. 17; В. 3,30; ↓. Инв. № 17824/141. Тип ср. Sydenham, 178. № 1074: Grueber, I, 549, № 4173, табл. LIV, № 21; Babelon, II, 28, № 50.

304. *Люций Фламин Хило*, денарий, Рим, 42 год до н. э. Д. 19; В. 3,90; →. Инв. № 17824/142. Тип ср. Sydenham 180, № 1089, табл. 28; Grueber, I, 566, № 4201, табл. LV, № 13; Babelon, I, 497, № 3.

305. *Марк Юниус Брут, Каска Лонг*, денарий, Греция, 43—42 годы. Д. 19; В. 3,95; ↑ Инв. № 15158. Тип ср. Sydenham, 203, №1298, табл. 30; Grueber. II. 478, № 63. табл. CXII, № 15.

306. *Гай Кассий Лонгин, Марк Сервилий*, денарий, Малая Азия, 42 год до н. э. Д. 20; В. 4,00; ↓. Инв. № 17824/143. Тип ср. Sydenham, 205, № 1313, табл. 30; Grueber, II, 484, № 84, табл. CXII, № 8; Babelon, I, 336, № 19.

307. *Публий Корнелий Лентул Марцеллин*, денарий, Рим, 38 год до н. э. Д. 19; В. 3,65; ↑. Инв. № 15093. Тип ср. Sydenham, 187, № 1147, табл. 29; Grueber, I, 567, № 4206, табл. LV, № 16; Babelon, I, 427, № 69.

308. *Марк Антоний, Марк Барбатий Филипп, Гай Цезарь*, денарий, Малая Азия—Эфес(?). Д. 20; В. 3,90; ↑. Инв. № 16117. Тип ср. Sydenham, 191. № 1181; Grueber, II, 490, № 100, табл. CXII, № 17; Babelon, I, 176, № 51.

309. *То же*, но другие штемпеля, денарий, Малая Азия—Эфес (?), 41 год до н. э. Д. 20; В. 3,90; ↑. Инв. № 15087.

310. *То же*, но другие штемпеля. Д. 20: В. 3,72; ↗. Инв. № 15142.

311. *То же*, но другие штемпеля. Д. 19; В. 3,98; ↑. Инв. № 17824/144.

312. *То же*, но другие штемпеля. Д. 20; В. 3,95; ↑. Инв. № 17824/145.

313. *То же*, но другие штемпеля. Д. 19; В. 3,90; №. Инв. № 16117.

314. *То же*, но другие штемпеля. Д. 20; В. 3,95; ↑. Инв. № 16118.

315. *То же*, но другие штемпеля. Д. 20; В. 3,74; ↑. Инв. № 17824/146.

316. *То же*, но другие штемпеля. Д. 19; В. 3,78; ↑. Инв. № 17824/147.

317. *То же*, но другие штемпеля. Д. 20: В. 3,73; №. Инв. № 17824/148.

318. *То же*, но другие штемпеля, денарий, Малая Азия—Эфес (?), 41 год до н. э. Д. 19; В. 4,00; ↑. Инв. № 17824/149.

319. *То же*, но другие штемпеля. Д. 19; В. 3,91; ↑. Инв. № 17824/150.

320. *Марк Антоний, Марк Коккей Нерва, Люций Антоний*, денарий, Малая Азия—Эфес (?), 41 год до н. э. Д. 20; В. 4,00; ↑. Инв. № 15088. Тип ср. Sydenham, 192, № 1185, табл. 29; Grueber, II, 492, № 107, табл. CXIII, № 3; Babelon, I, 175; № 48.

321. *Марк Антоний*, денарий, Галлия, 41 год до н. э. Д. 16; В. 3,86; ↑. Инв. № 17824/151. Тип ср. Sydenham, 190, № 1168; Grueber, II, 399, № 62, табл. CIII, № 21; Babelon, I, 170, № 34.

322. *Марк Антоний, Гай Цезарь*, денарий, Малая Азия—Эфес (?), 40—39 годы. Д. 20; В. 4,05; ↓. Инв. № 17824/152. Тип. ср. Sydenham, 192, № 1193a; Grueber, II, 497, № 120, табл. CXIII, № 13; Babelon, I, 172, № 38.

323. *То же*, но другие штемпеля. Д. 18; В. 3,70; ↓. Инв. № 17824/153.

324. *Марк Антоний, Гай Цезарь*, денарий, Малая Азия—Эфес (?), 40—39 годы. Д. 20; В. 3,60; ↓. Инв. № 17824/154. Тип ср. Sydenham, 192, № 1194; Grueber, II, 498, № 126, табл. CXIII, № 16; Babelon, I, 172, № 40.

325. *То же*, но другие штемпеля. Д. 19; В. 3,70; ←. Инв. № 17824/155. Тип ср. Sydenham, 192, № 1194; Grueber, II, 498, № 123, табл. CXIII, № 15;

326. *Марк Антоний, Люций Мунатий Планк*, денарий, Малая Азия—Эфес (?), 40—39 годы. Д. 18; В. 3,96; ↓. Инв. № 17824/156. Тип ср. Sydenham, 192, № 1190, табл. 29; Grueber, II, 496, № 116, табл. CXIII, № 11; Babelon, I, 178, № 59.

327. *Гай Цезарь, Марк Антоний*, денарий, Галлия, 39 год до н. э. Д. 18; В. 3,55; ↗. Инв. № 17824/157. Тип ср. Sydenham, 207, № 1327a; Grueber, II, 409, № 92, табл. CV, № 1; Babelon, II, 35, № 60.

328. *Гай Цезарь, Квинт Сальвий (Сальвидиен Руф)*, денарий, Галлия, 40 год. Д. 20; В. 3,77; ↑. Инв. № 15096. Тип ср. Sydenham, 207, № 1326 в; Grueber, II, 407, № 88, табл. CIV, № 16; Babelon, II, 45, № 92.

329. *Петиллий Капитолин*, денарий, Рим, 37 год до н. э. Д. 18; В. 4,08; ↓. Инв. № 17824/158. Тип ср. Sydenham, 187, № 1149, табл. 29; Grueber, I, 571, № 4217, табл. LVI, № 3; Babelon, II, 291, № 1.

330. *То же*, но иной тип, денарий, Рим, 37 год до н. э. Д. 18; В. 3,87; ↑. Инв. № 17824/159. Тип ср. Sydenham, 187, № 1151; Grueber, I, 572, № 4222, табл. LVI, № 6; Babelon, II, 292, № 3.

331. *Гай Цезарь, Гай (Юлий) Цезарь*, денарий, Галлия, 40 год до н. э. Д. 20; В. 3,60; ↘. Инв. № 16133. Тип ср. Sydenham, 206, № 1322; Grueber, II, 405. № 76, табл. CIV, № 12; Babelon. II, 41, № 89.

332. *Гай Цезарь*, денарий, Галлия, 41 год до н. э. Д. 18; В. 4,00; ↓. Инв. № 15105. Тип ср. Sydenham, 205, № 1318; Grueber, II, 406, № 81, табл. CIV, № 14; Babelon, II, 36, № 63.

333. *То же*, но другой вариант типа, денарий, Галлия, 41 год до н. э. Д. 19; В. 3,87; ↑. Инв. № 15185. Тип ср. Sydenham, 206, № 1320; Grueber, II, 410, № 96, табл. CV, № 4, 5; Babelon, II, 38, № 67.

334. *Гай Вибий Вар*, денарий, Рим, 39 год до н. э. Д. 19; В. 4,05; ↑, Инв. № 16143. Тип ср. Sydenham, 185, № 1138, табл. 28; Grueber, I, 536, № 4295, табл. LVIII, № 8; Babelon, II, 548, № 24.

335. *Люций Ливиней Регул*, денарий, Рим, 42 год до н. э. Д. 18; В. 3,82; ↑. Инв. № 17824/160. Тип ср. Sydenham, 183, № 1112, табл. 28; Grueber, I, 581, № 4271, табл. LVIII, № 17; Babelon II, 144, № 12.

336. *То же*, но другой вариант типа. Д. 19; В. 3,95; ↑. Инв. № 18215/4. Тип ср. Sydenham,183, № 1113; Grueber, I, № 4261.

337. *Люций Ливиней Регул*, денарий, Рим, 42 год до н. э. Д. 19; В. 3,75; →. Инв. №. 16122. Тип ср. Sydenham, 183, № 1107; Grueber, I, 580, № 4260, табл. LVII, № 10; Babelon, II, 143, № 4.

338. *Марк Антоний*, кистофор, Малая Азия—Эфес(?), 39 год до н. э. Д. 25; В. 12,28; ↑. Инв. № 17824/161. Тип ср. Sydenham, 193, № 1197, табл. 29; Grueber, II, 502, № 133, табл. CXVI, № 1; Babelon, I, 179, № 60.

339. *То же*, но другие штемпеля. Д. 26; В. 12,05; ↑. Инв. № 16112. Тип ср. Sydenham, 193, № 1197, табл. 29; Grueber, II, 502, № 134, табл. CXIV, № 2;

340. *То же*, но другие штемпеля. Д. 27; В. 12,20; ↑. Инв. № 16111.

341. *То же*, но другие штемпеля. Д. 25; В. 11,64; ↑. Инв. № 15139.

342. *То же* , но другие штемпеля. Д. 28; В. 12,18; ↑. Инв. № 16110.

343. *То же*, но другие штемпеля. Д. 25; В. 12,23; ↑. Инв. № 17824/162.

344. *То же*, но другие штемпеля. Д. 25; В. 12,10; ↑. Инв. № 18215/15.

345. *Публий Клодий*, денарий, Рим, 41 год до н. э. Д. 18; В. 3,80; ←. Инв. № 17824/163. Тип ср. Sydenham, 183, № 1117; Grueber, I, 586, № 4290, табл. LVIII, № 5; Babelon, I, 356, № 15.

346. *То же*, но другие штемпеля. Д. 19; В. 13,77; ←. Инв. № 15188.

347. *То же*, но другие штемпеля. Д. 18; В. 4,07; ↑. Инв. № 15180.

348. *То же*, но другие штемпеля. Д. 17; В. 4,00; →. Инв. № 17824/164.

349. *То же*, но другие штемпеля. Д. 19; В. 3,82; ↓. Инв. № 16124.

350. *То же*, но другие штемпеля. Д. 20; В. 3,98; ←. Инв. № 17824/165.

351. *То же*, но другие штемпеля. Д. 18; В. 3,80; →. Инв. № 17824/166.

352. *То же*, но другой тип. Д. 17; В. 4,15; →. Инв. № 16025. Тип ср. Sydenham, 183, № 1115; Grueber, I, 586, № 4288, табл. LVIII, № 4; Babelon, I, 356, № 17.

353. *Тиберий Семпроний Гракх*, денарий, Рим, 40 год до н. э. Д. 19; В. 3,98; ↑. Инв. № 15191. Тип ср. Sydenham, 185, № 1127; Grueber, I, 593, № 4314, табл. LVIII, № 18; Babelon, II, 433, № 13.

354. *То же*, но другой тип. Д. 20; В. 3,98; ↑. Инв. № 17824/167. Тип ср. Sydenham, 185, № 1128; Grueber, I, 594, № 4316 табл. LVIII, № 19; Babelon, II, 433, № 11.

355. *Секст Помпей Магнус Пий*, денарий, Сицилия, 38—36 годы. Д. 18; В. 3,78; ↑. Инв. № 17824/168. Тип ср. Sydenham, 210, № 1347, табл. 30; Grueber, II, 562, № 16, табл. CXX, № 12; Babelon, II, 351, № 21.

356. *То же*, но другие штемпеля. Д. 18; В. 3,92; ↑. Инв. № 17824/169. Тип ср. Sydenham, 210, № 1347, табл. 30; Grueber, II, 562, № 15, табл. CXX, №№ 11,12;

357. *Марк Антоний*, денарий, Греция (?), 38—37 годы. Д. 19; В. 3,81; ↓. Инв. № 15179. Тип ср. Sydenham, 193, № 1199; Grueber, II, 506, № 141, табл. CXIV, № 6; Babelon, 1, 188, № 80.

358. *То же*, но другой тип, денарий, Греция (?) 36 год до н. э. Д. 20; В. 3,92; ↑. Инв. № 15144. Тип ср. Sydenham, 194, № 1203; Grueber, II, 510, № 148, табл. CXIV, № 11; Babelon, I, 187, № 76.

359. *То же*, но другие штемпеля. Д. 20; В. 3,96; ↑. Инв.. № 17824/170.

360. *То же*, но вариант того же типа. Д. 21; В. 3,77; ↓. Инв. 17824/171. Тип ср. Sydenham, 194, № 1202; Grueber, 509, № 147, табл. CXIV, № 10; Babelon, I, 187, № 77.

361. *То же,* но с изображением армянской тиары, денарий, Армения, 35 год до н. э. Д. 18; В. 3,95; Инв. № 17824/172. Тип ср. Sydenham, 194, № 1205; Grueber, II, 520, № 172, табл. CXV, № 10; Babelon, I, 195, № 94,

362. *Марк Антоний и Клеопатра*, денарий, Малая Азия, 32—31 годы Д. 19; В. 3,87; Инв. № 17824/173. Тип ср. Sydenham, 194, № 1210 табл. 29; Grueber, II. 525, № 179, табл. CXV, № 15; Babelon, 1,195, № 95.

363. *То же,* но другие штемпеля. Д. 18; В. 3, 65; Инв. № 15143.

364. *То же*, но другие штемпеля. Д. 18; В. 3.82; Инв. № 16116.

365. *Марк Антоний и Клеопатра*, тетрадрахма, Антиохия (на Оронте), 38 31 годы. Д. 26; В. 15,43; ↑. Инв. № 15086. Тип. ср. BMC, 158, № 53, табл. XIX, № 3; Head, 778.

366. *То же*, но другие штемпеля. Д. 25; В. 15,25; ↑. Инв. № 15085.

367. *То же*, но другие штемпеля. Д. 27; В. 15,73; ↑. Инв. № 15141.

368. *То же*, но другие штемпеля. Д. 26; В. 15,10; ↑. Инв. № 17824/174.

369. *То же*, но другие штемпеля, Д. 28; В. 15,03; ↑. Инв. № 18215/14

370. *То же*, но вариант типа, Д. 26; В. 14,58; ↑. Инв. № 15140.

371. *То же*, но другие штемпеля. Д. 29; В. 14,93; ↑. Инв. № 17825/175.

372. *То же*, но вариант типа. Д. 24; В. 15,35; ↑. Инв. № 17824/176.

SUMMARY

In the spring of 1945 in the village of Sarnakounk, which is in the Sisian region of Armenia, was found a hoard of silver coins. Unfortunately, the coins from the hoard passed from hand to hand among the villagers and the hoard was not preserved. But, 20 years after the unearthing of the hoard, 373 coins from the hoard were recovered, and the net weight being about 3 kilograms of silver. According to their origin, the coins in the hoard are composed of the following groups:

Roman (Republic)	225	coins
Seleucian	58	„
Phoenician	39	„
Parthian	22	„
Armenian	10	„
Cappadocian	8	„
Asia Minor	8	„
Macedonian	2	„
Pontus	1	„

The oldest coin dates to the 30's of the 4th century B. C., and the latest issued coin in the hoard belongs to the 32nd–31st years of the st century B. C. Of the coins registered and catalogued, this hoard of coins is the largest hoard found of the post-Hellenic period in Armenia. This collection of coins shows the basic system of the coins and their weight and which were used in international trade in the country in the 2nd to the 1st century B. C. The hoard represents a collection of many different coins, such as the Hellenic, as well as the Roman (Republic) coins and shows the great diversity present in Armenia in that time. Of the latest issued 113 coins, they all have different typology and have the names of many famous persons who have succeeded one another without interruption from the 110th to the 31st years before Christ.

The hoard not only has numismatic value, but, it comprises such metrological statistics and the amount of weight which were issued in large numbers and which has survived and has reached us in good condition. Inasmuch as weights of the Hellenic period have not been found in Armenia, the weight of every single coin in the hoard has documental significance as to origin. The different types of Greek and Latin inscriptions which are on the coins, the monograms and signs

have importance from the viewpoint of epigraphy and paleography. Mythological images and the portraits of historical personalities give information and insight to many facts which concern iconography and the history of art from the 2nd to the 1st century B. C.

The types of supplementary elements give a wide illustration of the types of working tools, guns, the figures of animals and other signs which are connected with Heathenish worship. The coins in the hoard are separated into three fundamental groups as to the places where the coins were in use, and which show the main avenues of goods-money ties in Armenia in the latter part of the Its century B.C. The first group is composed of coins which were issued in Rome, in other cities of Italy, in Spain and in Sicily. The second group is composed of coins which have come from the mints of Asia Minor, Greece, Pontus and Cappadocia. In the third group is collected coins from Phoenicia, Syria, Parthia and Armenia.

An analysis of the composition of the hoard and its comparision with the statistics of coins found in Transcaucasia, shows that the whole hoard could have been accumulated, most likely, in Artashat, the capital of Ancient Armenia.

Artashat, which in the 2nd to the 1st century B. C. was the largest economic and political centre in the Ararat valley, and where caravans loaded with goods met and continued on to their destinations, and where coins of different countries of the Hellenic world were common and in use.

The owner of the hoard, most likely, lived in Artashat, because of the character of the composition of the coins and their circulation give evidence of that fact. The hiding of the hoard took place, most likely, in the beginning of the 20's of the 1st century in the village of Sarnakounk in the Sisian region of Armenia.

That village is located 120 kilometres from Artashat.

The assumption of the dates is supported by the fact that the latest issued coin in the hoard belongs to the 32nd to the 31st years B. C. During those years Armenia was occupied by the Roman Legions under the command of Marcus Antonius. The population of the country was always under the fear of being pillaged and plundered.

The wide-spread fear of being robbed and looted grew stronger in he 31st year and continued until the birth of Christ, when the Armenian King Artavazd the 2nd was condemned to death and executed. The war against the Roman plunderers was taking place.

In that period the hoard was buried and hidden in the ground.

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ*

149. Cnaeus Gellius, Roma
150. Geminus Caius Aburius, Roma
151. Roma, Titus Cloulius
152. Marcus Cipius Marci filius, Roma
153. Quintus (Marcius) Pilipus, Roma
154. Gnaeus Blasio Gnaei filius, Roma
155. Titus Mallius. Appius Claudius, Quaestores Urbani
156. Appius Claudius. Titus Mallius, Quaestores Urbani
157. Quintus (Minucius) Thermus Marci filius
158. Marcus Lucilius Rufus
159. Lucius Saturninus
160. Roma, Marcus (Porcius) Cato Victorix
161. Lucius Thorius Balbus
162. Roma, Aulus Albinus Spuri filius
163—166. Lucius Piso Frugi
170. Caius Mamilius Limetanus
171. Publius Crepusius
172. Lucius Censorinus Caius. Limetanus. Publius Crepusius.
173. Caius Annius Titi filius Titi nepos proconsul. Ex Senatus Consulto
174—175. Hispan, Aulus Postumius Auli filius Spurii nepos Albinus
176. Lucius Cornelius Sulla
177. Quaestor
178. Caius Naevius Balbus
179. Marcus Volteius Marci filius
180. Senatus Consulto Lucius Procilius filius
181. Lucius Lucretius Trio
182. Mensor. Senatus Consulto. Lucius Farsuleius
183—184. Triumvir—Virtus. Manius Aquillius Manli filius Manii nepos
185. Senatus Consulto. Sabinus Iudex Titus Vettius
186—188. Triumvir—Geta, Caius Hosidius Caii filius
189—193. Bonus Eventus Libo Puteal Scribonianum
194—197. Pavilus Lepidus Concordia Ter Pavilus
198. Lucius Roscius Fabatus
199—201. Marcus Plaetorius Cestianus. Ex Senatus Consulto

---

* Նշված թվերը գրքում նկարագրվող դրամների համարներն են։

202. Marcus Plaetorius aedilis curulis. Ex Senatus Consulto
203–204. Marcus Plaetorius Cestianus. Senatus Consulto
205–206. Marcus Plaetorius Marci filius aedilis curulis Cestianus. Senatus Consulto
207–208. Quintus Pomponius Musa
209–211. Caius Calpurnius Piso Lucii filius Frugi
212. Publius Ypsaeus. Senatus Consulto. Caius Ypsaeus consul Privernum cepit
213. Publius Fonteius Publius filius Capito, triumvir. Manius Fonteius tribunus militum
214. Quintus Caepio Brutus
215–217. Libertas
218. Quintus Cassius Libertas Absolno Condemno
219–220. Quintus Cassius
221–223. Marcus Scaurus aedilis curulis. Ex Senatus Consulto. Rex Aretas Publius Hypsaeus aedilis curulis Caius Hypsaeus, consul Prevernum captum
224–225. Quintus Pompeius, Quinti filius, Rufus consul Sulla, consul. Quintus Pompeius Rufus
226–228. Ancus Philippus aqua Marcia
229. Triumviri Brocchi, Lucii Fourii Cnaei filii
230. Aulus Plautius, aedilis curulis, Senatus Consulto Bacchius Iudaeus
231. Cnaeus Plancius aedilis curulis. Senatus Consulto
232–234. Salutis Manius Acilius triumvir Valetudinis
235–236. Libertatis, Caius Pansa Caii filius Caii nepos
237–241. Pansa, Iovis Axuris Caius Vibius Caii filius Caii nepos
242. Caius Pansa Albinus Bruti filius
243. Albinus Bruti filius
244. Pietas Albinus Bruti filius
245. Aulus Postumius consul Albinus Bruti filius
246. Fortuna populi romani. Quintus Sicinius triumvir
247. Lentulus Marcellus consules
258. Lucius Hostilius Saserna
259–262. Lucius Hostilius Saserna
263. Quintus Sicinius, triumvir: Caius Coponius pretor. Senatus Consulto
264. Lucius Plautius
265–266. Lucius Plautius Plancus
267. Quintus Metellus Scipio imperator Eppius legatus flandum curavit
268. Rufus. Senatus Consulto. Manius Cordius
269–272. Consul tertio dictator iterum augur pontifex maximus-munus
273–275. Consul tertio dictator iterum augur pontifex maximus donatium
278–284. Moneta. Titus Carisius
292–294. Caius Considius Paetus
299. Lucius Valerius Acisculus
300. Caesar imperator pontifex maximus
301. Caesar imperator Publius Sepullius Macer

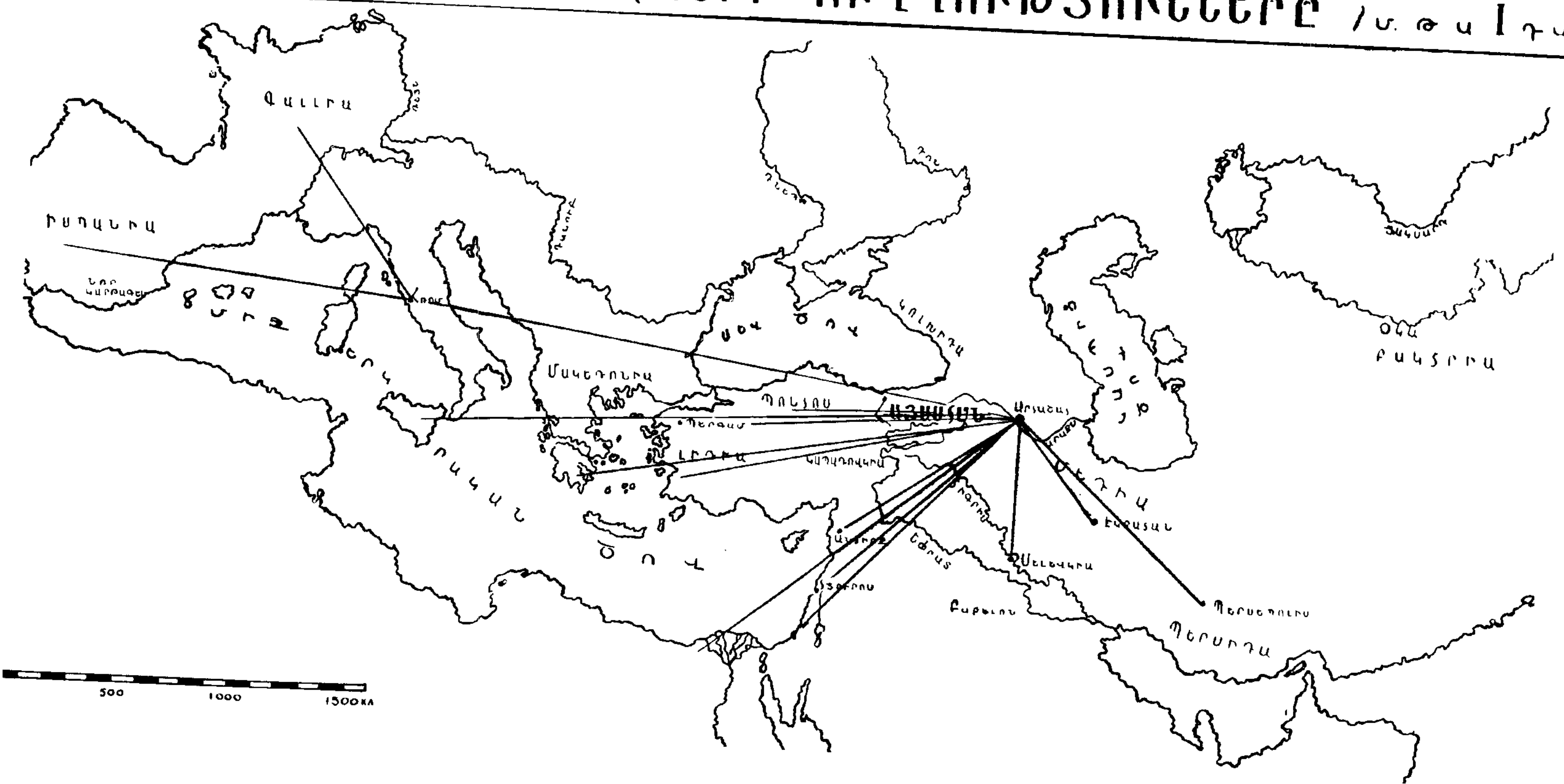
302. Caesar dictator perpetuo Publius Sepullius Macer
304. Lucius Flaminius quatuorvir
306. Caius Casseius imperator Marcus Serviiius legatus
307. Marcellinus Marcellus consul quinquies
308—319. Marcus Antonius imperator, augur, triumvir reipublicae constituendae. Marcus Barbatius quaestor propraetore. Caesar imperator, pontifex, triumvir, reipublicae propraetore constituendae
320. Marcus Antonius imperator, augur. triumvir reipublicae constituendae. Marcus Nerva proquaestor provincialis. Lucius Antonius concul
321. Marcus Antonius imperator, triumvir reipublicae constituendae
322—323. Marcus Antonius imperator, triumvir reipublicae constituendae. Caesar imperator, triumvir reipublicae constituendae
324. Marcus Antonius imperator, triumvir reipublicae constituendae, augur. Caesar imperator, pontifex triumvir, reipublicae constituendae
326. Marcus Antonius imperator, augur, triumvir reipublicae constituendae. Lucius Plancus proconsul
327. Caesar imperator. Imperator Antonius
328. Caius caesar triumvir reipublicae constituendae. Quintus Salvius imperator, consul designatus
330. Senatus Frequens
331. Caesar triumvir reipublicae constituendae. Caesar dictator perpetuo
332. Caius caesar imperator. Senatus Consulto
333. Caesar triumvir reipublicae constituendae. Senatus Consulto
334. Caius Vibius Varus
335. Lucius Livineius Regulus
336. Lucius Livineius Regulus praefectus. Regulus filius praefectus urbi
337. Caius caesar triumvir reipublicae constituendae. Lucius Livineius Regulus
338—344. Marcus Antonius imperator, consul designatus iterum et ter tio, triumvir, reipublicae constituendae
345—352. Publius Clodius Marci filius
353. Divi Julii filius. Tiberius Sempronius Graccus quatuorvir, quaestor, designatus
354. Tiberius Sempronius Graccus quaestor designetus. Senatus Consulto
355—356. Magnus Pius imperator iterum praefectus classis et orae maritimae. Ex Senatus Consulto
357. Consul designatus iterum et tertio triumvir reipublicae constituendae Marcus Antonius Marci filius Marci nepos augur imperator tertio
358—360. Marcus Antonius augur triumvir reipublicae constituendae imperator tertio
361. Antonius augur consul designatus iterum et tertio imperator tertio triumvir reipublicae constituendae
362—364. Antonius Armenia devicta. Cleopatrae reginae regum filiorum regum
365—372. Antωnioc Avtokpatωp Tpiton Tpiωnanδpωn Baciλicca Kλeoπatpa Θeaneωtepa

ՀԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐ, ՏՈՀՄԱԿԱՆ ԵՎ ԴԻՑԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

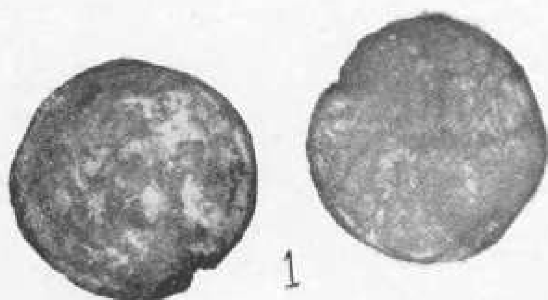
ԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԵՎՏՐԱԿԱՆ ԿԱՊԵՐԻ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ /Մ. Թ. Ա. I դ./

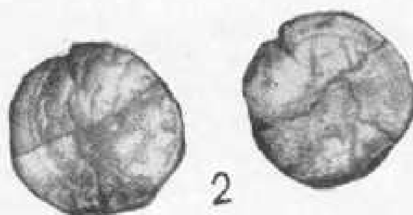

ԱՂՅՈՒՍԱԿՆԵՐ·ТАБЛИЦЫ

ՍԵՆԱԳՐԵՐ

1	2	3	4	5	6	7	8
9	10	11	12	13	14	15	16
17	18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	31	32
33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48
49	50	51	52	53	54	55	56
57	58	59	60	61	62	63	64
65	66	67	68	69	70	71	72
73	74	75	76	77	78	79	80

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

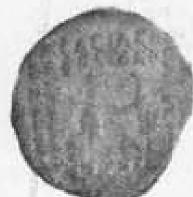
109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

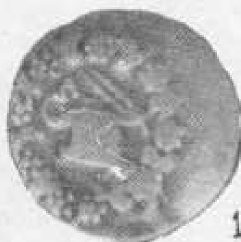

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

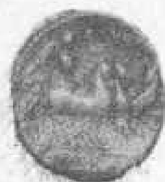

175

176

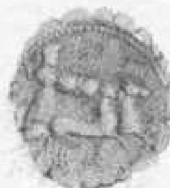

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

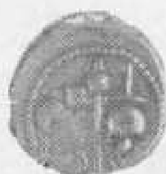

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

259

260

261

262

263

264

265

266

267

268

269

270

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287

288

289

290

291

292

293

294

295

296

297

298

299

300

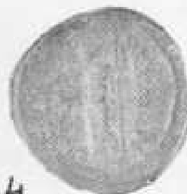
301

302

303

304

305

306

307

308

309

310

311

312

313

314

315

316

317

318

319

320

321

322

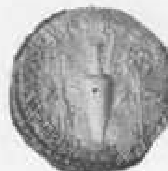
323

324

325

326

327

328

329

330

331

332

333

334

335

336

337

338

339

340

341

342

343

344

345

346

347

348

349

350

351

352

353

354

355

356

357

358

359

360

361

362

363

364

365

366

367

368

369

370

371

372

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱՐՏԱՇԵՍԻ ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ
ХАЧАТУР АРТАШЕСОВИЧ МУШЕГЯН

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԴՐԱՄԱԿԱՆ ԳԱՆՁԵՐԸ

ՀԱՏՈՐ I

Տպագրվում է Հայաստանի պատմության
պետական թանգարանի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիրներ | Լ. Ն. Բելովա, | Գ. Ա. Տիրացյան
Հրատ. խմբագիրներ Ա. Հ. Շաղգամյան, Ժ. Վ. Նալչաջյան
Նկարչական ձևավորումը Լ. Ա. Սադոյանի
Տեխ. խմբագիր Մ. Ա. Կափլանյան
Սրբագրիչներ Ա. Ա. Ղափլանյան, Մ. Բ. Գևորգյան

ՎՖ 03091 ԽՀԽ 1192 Պատվեր 758 Հրատ. 3114 Տպաքանակ 3000
Հանձնված է արտադրության 2/VII 1970 թ., ստորագրված է տպագրության 17/IV 1973 թ., տպագր. 16,75 մամուլ+31 ներդիր, հրատ. 17,3 մամուլ, պայման. 29,1 մամուլ, թուղթ № 1, $70 \times 108^1/_{16}$: Գինը 2 ռ. 36 կ.:
Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչության Էջմիածնի տպարան

ΒΑΣΙΛΕΩ
ΒΑΣΙΛΕΩΝ
ΑΡΤΑΥΑΖ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ [illegible] [illegible]